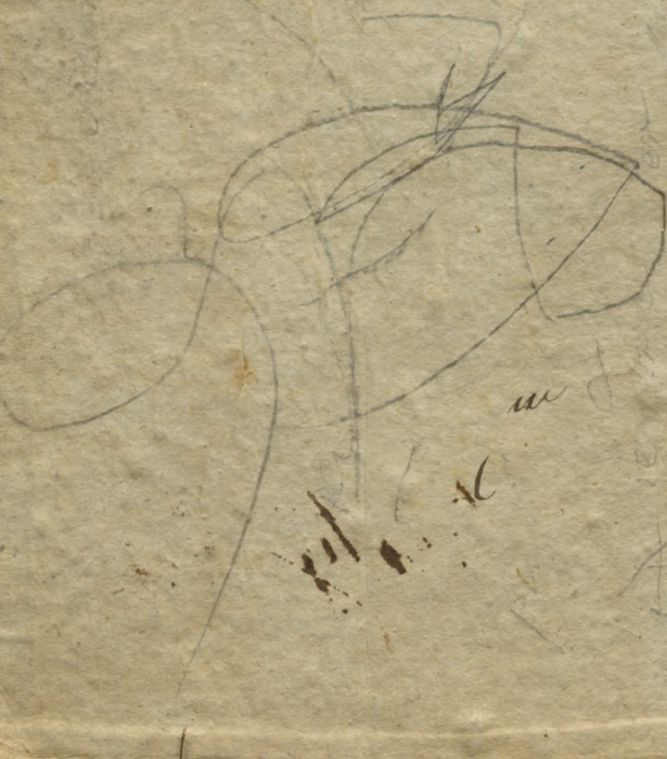

BIBLIOTEKA
GŁÓWNA
W
SP
KRAKÓW

47008

a

in the

it

the

3995 $\frac{1}{2}$

W. Krolow

KRÓTKI WYKŁAD

GEOGRAFIJI POWSZECHNEJ.

Przebieg z C...
cyt. umoc.

B. d. u.

B. d. u.

KRÓTKI WYKŁAD
GEOGRAFII POWSZECHNEJ

NAPISAŁ

PIOTR CZARKOWSKI

NAUCZYCIEL PRYWATNY W WARSZAWIE.

WYDANIE TRZECIE POPRAWNE.

WARSZAWA,

Nakład i druk S. Orgelbranda Księgarza i Typografa
przy ulicy Miodowej Nr. 496.

1855.

Wolno drukować z warunkiem złożenia w Komitecie Cenzury
po wydrukowaniu, prawem przepisanej liczby egzemplarzy.

w Warszawie dnia 7 (19) Stycznia 1855 r.

Cenzor, Radca Honorowy A. Broniewski.

PRZEDMOWA

DO DRUGIEGO WYDANIA

Krajoznawstwo czyli Geografija jest to nauka, która się nabywa pamięcią i wyobraźnią. Pamięć wspiera książka, wyobraźnią Krajobraz czyli mapa. Dla tego z książką w ręku i z krajobrazem przed oczami potrzeba się uczyć Geografiji. Ponieważ książka niniejsza jest tak ułożona, że wiadomości w niej wprzód umieszczone ułatwiają nabycie następnych; przeto nie można tu robić żadnych przeskoków i zaniedbań; wszystko w niej zawarte, trzymając się ściśle porządku, potrzeba mocno sobie wrazić w pamięć, od początku aż do końca książki; a wtenczas można będzie sobie powiedzieć, że się umie Geografiją. Czy się ją umie, łatwo się o tém samemu przekonać. Potrzeba tylko odkryć alfabetyczny wykaz nazwisk, umieszczony przy końcu książki, i zadawać sobie pytania, co każde z tych nazwisk oznacza; czy miasto, czy rzekę, czy górę i t. d., przytém w jakiej to części świata, w jakim kraju i t. p., a o dokła-

dności danej sobie odpowiedzi przekona książka, skoro się w niej wynajdzie stronica, oznaczona w wykazie, a na niej żądane nazwisko. Choćby na zadawane sobie pytania były zadowalniające odpowiedzi, radzę, dla lepszego wrażenia sobie w pamięć nazwisk, podobne ćwiczenia często powtarzać; tym tylko sposobem można sobie zapewnić nadal posiadanie nabytej nauki. Jeśli kto, przy uczeniu się z książki na pamięć, uważnie rozpatrywał się na krajobrazie, ten może powiedzieć gdzie i jak względem siebie i przyległych mórz, rzek i t. p. leżą jakie kraje, miasta i t. d. W tym celu wystawmy sobie, żeśmy statkiem parowym udali się do Gdańska, a ztamtąd piechotą puścili się na Zachód ciągle idąc nad brzegiem morza na około starego lądu czyli Europy, Azji i Afryki, aż dopóki nie powrócimy znowu do Gdańska. Jeśli kto dobrze nauczył się tego, co jest w tej książce napisano, jeśli przytem pilnie rozpatrywał się na krajobrazie, ten opowie przez jakie przechodził kraje nadmorskie, jakie przebywał rzeki, jakie widział miasta, ludy i t. p. Nie dosyć na tem. Ponieważ wielkie rzeki uchodzą do morza, a nad wielkimi

rzekami, leżą i miasta znaczniejsze, każdą taką rzeką można się zapuszczać i wgłąb' kraju aż do jej źródła, opowiedzieć przez jakie płynie kraje, około jakich miast i t. d. Od rzek głównych można robić wycieczki do pobocznych. Tym sposobem zdamy rachunek nie tylko ze znajomości krajów nadmorskich; ale i w głębi lądu położonych. Co się powiedziało o starym śwlecie, to ma się rozumieć i o nowym czyli Ameryce, tworzącym drugą wielką wyspę. O trzeciej z porządku wiel' jej wyspie czyli Australii, mało dotąd mamy wiadomości; przeto z nią wdawać się w szczegóły nie ma potrzeby. Ażeby dać poznać, że się wie położenie mniejszych lądów, pospolicie wyspami zwanych, tudzież cieśnin łączących różne morza; potrzeba wsiąść na okręt w porcie gdańskim i najprzód odbyć podróż morską do Odessy, a ztamtąd powrócić na Atlantyk, opłynąć w koło Afrykę do cieśniny Babel Mandeb, potem skierować się na oc. indyjski, dalej na Wschodni, wszędzie wskazując znaczniejsze wyspy i do kogo należą. Potem przez cieśninę Magellańską znowu wpłynąć na oc. atlantycki i nie oddalając się zbytnie od stałego lądu Ameryki,

dotrzeć aż do Grenlandyi, ztamtąd do Islandyi i nareszcie skierować się ku Europie.

Dla poznania zewnętrznej postaci krajów, potrzebne jest kreślenie krajobrazów piórem lub ołówkiem na papierze, lub też kredą na tablicy. Takie kreślenie dopóty powtarzać, dopóki, usunąwszy z przed oczu krajobraz, nie zrobimy zupełnie mu podobnego. Należy przytém oznaczać kierunek rzek, położenie miast, gór, jezior i t. d.

Co się tyczy niniejszej książki, winienem napomknąć, że w niej jedne kraje więcej, drugie mniej w szczegółach są opisane, a to podług ich ważności w świecie politycznym, lub tego, jak nas mniej lub więcej mogą obchodzić. Wyliczanie zwierząt, roślin i innych płodów przyrodzonych, jako należących do Historyi Naturalnej, zupełnie opuściłem, lub tylko gdzie niegdzie, i to nawiasem o nich wspomniałem. Nie wdałem się także w obszerne opisy zwyczajów i obyczajów różnych ludów, bo te są przedmiotem podróżyopisarzy. Wreszcie, chcąc zrobić swoją książkę jak najmniej rozciąglą, a przez to dostępniejszą, opuściłem w niej wiele i takich rzeczy, o którychby należało wspomnieć

w Geografiji. Z tćm wszystkićm! drugie to wydanie, jak mi się zdaje, daleko dokładniejsze od pierwszego, z większym pożytkiem może służyć dla uczących się; a to właśnie było jedynym celem mojej pracy.

Warszawa 19 Stycznia 1852.

AUTOR.

7 (continued) 1890
The first of the series of
the first of the series of
the first of the series of
the first of the series of
the first of the series of

THE FIRST OF THE SERIES OF

THE FIRST OF THE SERIES OF

Handt

CZĘŚĆ PIĘRWSZA
WIADOMOŚCI WSTĘPNE
i
EUROPA W OGÓLNOŚCI.

WYDZIAŁ
HISTORIA I WYSTĘP
HISTORIA W GOSPODARSTWIE

WIADOMOŚCI WSTĘPNE.

Geografija (Землеописание) czyli krajoznawstwo jest to opisanie przyrodzonej powierzchni ziemi i znajdujących się na niej krajów.

Postać i Bieg Ziemi.

Ziemia jest okrągła na kształt kuli, w dwóch tylko przeciwległych punktach nieco spłaszczona. Punkty te nazywają się biegunami (Полюсы). Jeden jest biegun północny a drugi południowy.

Linija poprowadzona myślą przez oba bieguny i środek nazywa się Osią (ось земная).

Ziemia jest w ciągłym biegu. Bieg ten jest dwójaki: wirowy (движение суточное) i postępujący (движение годовое).

Biegiem wirowym Ziemia od Zachodu na Wschód kręci się około swój osi, jak koło u wozu, i raz się obraca w ciągu 24 godzin czyli jednej doby. Ponieważ Ziemia jest bryłą okrągłą, przeto nie może być razem cała od słońca oświecona, ale tylko jój

połowa, i ta właśnie ma dzień, druga jój połowa w tym samym czasie odwrócona od słońca, czyli stojąca w cieniu, ma noc. A że ziemia ciągle się koło swój osi obraca, przeto dzień i noc ciągle po sobie następują.

Biegiem postępującym Ziemia odbywa drogę około słońca w przeciągu 365 dni i 6 godzin, czyli jednego roku; z kąd powstają kolejnie po sobie następujące pory roku i nierówność dni i nocy.

Okolice świata. (Страны свѣта)

Obróciwszy się twarzą w tę stronę, gdzie słońce wschodzi, mamy przed sobą Wschód (Востокъ), za sobą Zachód (Западъ), po prawej ręce Południe (Югъ), po lewej Północ (Сѣверъ). Oprócz tych czterech głównych okolic świata, mamy jeszcze cztery podrzędne: północno-wschodnią, północno-zachodnią, południowo-wschodnią i południowo-zachodnią.

Koła (Круги).

Równik czyli **Ekwator**, (Екваторъ) jest to koło równo oddalone od obu biegunów i dzielące ziemię na dwie półkule (полушаріе) północną i południową.

Wszelkie koło dzieli się na 360° części równych czyli stopni. Każdy stopień na 60' minut i t. d. Miara stopni nie we wszystkich kołach jednakowa. Na kole Równika na jeden stopień przypada 15 mil niemieckich

czyli 105 werst rossyjskich. Odległość każdego Bieguna od Równika wynosi 90° , a odległość pomiędzy obu biegunami dwa razy tyle, czyli 180° .

Równoleżniki (Паралельные круги), są to koła równoległe z obu stron Równika poprowadzone i coraz się bardziej ku Biegunom zmniejszające.

Zwrotniki, Tropici (Тропики) są to dwa Równoleżniki o 23° i $30'$ od Równika poprowadzone. Zwrotnik Raka znajduje się na półkuli północnej, a Zwrotnik Koziorożca—na południowej.

Dwa koła Biegunowe (Полярные круги): północne i południowe, także są dwa Równoleżniki o 23° i $30'$ od Biegunów oddalone.

Południki (Меридианы). Są to koła, idące wzdłuż, z góry na dół, przez oba bieguny, Równik i wszystkie Równoleżniki, i z niemi przecinając się, tworzące jakby siatkę na całej powierzchni kuli ziemskiej.

Ile sobie wyobrazić możemy punktów na Równiku, tyle może być południków, i każdy z nich względnie do miejsca, przez które przechodzi, dzieli kulę ziemską na dwie półkule: wschodnią i zachodnią. Z tych południków przyjmuje się zwykle jeden za pierwszy, i za taki uważają ten, który przechodzi przez wyspę Ferro, jedną z wysp Kanaryjskich, na Zachodzie Afryki; chociaż Anglicy mają swój pierwszy południk, przechodzący u nich przez Greenwich (wymawiaj Grinicz), a Francuzi przez Paryż.

Od punktu przecięcia się pierwszego Południka z Równikiem zaczynają się liczyć stopnie na kole Równika i na kole Południka.

Horyzont czyli **Widnokrag** (Горизонтъ). Gdy znajdujemy się na miejscu wzniesioném lub na otwartém morzu, spostrzegamy około siebie okrag, na krańcach którego niebo i ziemia zdają się stykać z sobą i kładą kres naszemu wzrokowi; okrag ten nazywa się Horyzontem.

Szerokość i długość geograficzna.

Szerokość geograficzna (Широта), czyli odległość jakiego miejsca od Równika jest dwojaka północna i południowa. Mierzy się stopniami Południka. Na kartach geograficznych oznaczona jest równoleżnikami, nakreślonymi zwykle co 5° lub 10° . Największa szerokość geograficzna jest 90° .

Długość geograficzna (Долгота) czyli odległość jakiego miejsca od Południka pierwszego, mierzy się stopniami Równika, idąc wciąż w jednym kierunku aż do 360° , albowiem też w dwóch przeciwnych kierunkach: wschodnim i zachodnim, aż do połowy okręgu koła, to jest do 180° ; w tym ostatnim razie powstaje wschodnia i zachodnia długość.

Długość i szerokość geogr. służą do oznaczenia położenia miejsc na kuli ziemskiej.

Strefy czyli pasy Ziemske (Поясы).

Zwrotniki i koła biegunowe dzielą powierzchnię kuli ziemskiej na pięć stref czyli pasów: dwa zimne, dwa umiarkowane i jeden gorący.

Pas gorący (Жаркий пояс) czyli Zwrotnikowy (Тропический), leży z obu stron Równika pomiędzy Zwrotnikami. Mieszkańcy tych krajów mają słońce prawie zawsze wprost nad swojemi głowami, dzień równy nocy i cierpią nieznośny upał. Przyczyną tego ostainiego są promienie słońca, padające prawie pionowo na ziemię.

Dwa pasy umiarkowane (Умеренные поясы) leżą pomiędzy zwrotnikami i kołami biegunowemi, to jest: północny pomiędzy Zwrotnikiem Raka i kołem bieg. półn. a południowy pomiędzy Zwrotnikiem Koziorożca i kołem bieg. połudn.

W miarę tego, jak od Równika posuwamy się ku północy, promienie słońca padają ukośniej, ciepło się zmniejsza, dni stają się nierówniejsze nocom.

Dwa zimne pasy (Холодные поясы) leżą pomiędzy kołami biegunowemi i samemi Biegunami. Promienie słońca, bardzo mało wzniesionego nad poziom, padają zupełnie ukośnie i sprawują nieznośne zimno, i bardzo słabe światło dzienne. Już na kołach biegun: dzień najdłuższy i noc najdłuższa trwają po 24 godziny. (Dalej za kołami biegun. po dwa, trzy i t. d. miesiące, aż nareszcie na samych biegunach, pół roku wciąż trwa dzień a drugie pół roku noc.

Globus i Karty geograficzne.

Najdokładniejsze wyobrażenie powierzchni ziemi przedstawia kula sztuczna, globusem zwana. Na niem zauważyć potrzeba oś ziemi, bieguny i koło ruchome czyli południk sztuczny mogący się zastosować do każdego miejsca. Na tym południku sztucznym oznaczone są stopnie szerokości. Kółko płaskie, w zręby którego wstawia się globus, oznacza poziom sztuczny. Dalej łatwo rozpoznać koła biegunowe, zwrotniki, równoleżniki i Równik, na którym oznaczone są stopnie długości geograf.

Chcąc dowiedzieć się jaka jest szerokość i długość danego miejsca, dosyć jest to ostatnie doprowadzić pod południk sztuczny. Na stopnie nad niem wskażą szerokość, stopnie pod niem, na Równiku pokażą długość geograficzną.

Karty geograficzne czyli Mapy przedstawiają mniejsze części powierzchni ziemi. Jeśli położymy przed sobą kartę geograficzną, tak jak być powinna, to w górze będzie Północ, na dole Południe, po prawej ręce Wschód, po lewej Zachód.

Linije nakreślone od Wschodu na Zachód wyobrażają Równoleżniki, a na obu końcach ich położone zręby, oznaczają stopnie szerokości geogr.

Linije poprowadzone z Północy na południe, oznaczają południki, na końcach ich umieszczone liczby wskazują długość geograficzną.

Lądy (Cywa).

Trzy części powierzchni kuli ziemskiej pokryte są wodami, a czwarta zaledwie przypada na ziemię suchą, wystającą z wody, czyli na ląd stały.

Większe lądy nazywają się częściami świata, których pięć się liczy: Enropa, Azyja, Afryka, Ameryka i Oceanija. Piśrwsze trzy nazywają się Starym światem, a dwie ostatnie Nowym; dla tego że w nowszych czasach zostały odkryte. Europa leży na półkuli półn. w pasie po największej części umiarkowanym; jest nsjludniejsza, najoświeceńsza i najpotężniejsza; chociaż co do wielkości, zajmuje przedostatnie miejsce. Na południe Europy leży Afryka po większej części w pasie gorącym; na Wschód tych dwóch położona jest Azyja, największa część świata; rozciąga się na półkuli północnej prawie od koła biegun. do Równika. Trzy te części stykają się z sobą i tworzą największy ląd na kuli ziemskiej. Ameryka leży na Zachód Europy i Afryki, i od nich oddzielona jest wielką przestrzenią wody. Rozciąga się na obu półkulach przez wszystkie prawie pasy, prócz biegunowego na półkuli południowej. Oceanija, najmniejsza część świata, leży pomiędzy Azyją i Ameryką w gorącym i umiarkowanym pasie południowym.

Wyspa (Осрронъ) jest to niewielka część lądu ze wszech stron oblana wodą.

Archipelag (Архипелагъ) czyli Wielowysp jest gromada wysp, blisko siebie leżących.

Półwysep (полуостровъ) jest część ziemi tylko ze trzech stron oblana wodą, a czwartą stykająca się z innym lądem, daleko większym.

Międzymorze czyli **Przesmyk** (Илепешекъ) jest to wązka część lądu, ścieśniona dwoma morzami i zwykle łącząca półwysep z dalszym lądem.

Równiny nie mające wody, pokryte najwięcej piaskiem, nazywają się **Pustynią** (песчаная пустыня).

Część ziemi urodzajnej wśród piaszczystej pustyni nazywa się **Oazą** (Оазъ).

Przestrzeń ziemi zarosła bujną trawą, nie wydająca drzew i niezdadna do uprawy, tworzy **Step** (степь).

Przestrzeń ziemi, przesiąknięta wodą, pokryta mchem, tworzy błota, trzęsawiska, topiele (болота, трясины, топи).

Jeśli pod mchem ziemia nie odmarza i wóród lata, takie przestrzenie nazywają się **tundrami** (тундры).

Pagórek czyli **Wzgórze** (холмъ) jest to mierna wyniosłość ziemi, nie przechodząca 1000 stóp.

Góra (Гора) nazywa się większa jak na tysiąc stóp wyniosłość ziemi, licząc od powierzchni morza.

Najwyższa, dotąd wymierzona góra, jest **Blahalaghiri** w Azyji, mająca około 27 tysięcy stóp, czyli 8 werst wysokości.

Wyżyna (Плоская возвышенность) jest to rozle-

gła przestrzeń ziemi, wysoko nad poziom morza wzniesiona.

Szereg gór, których podstawy z sobą się stykają, nazywa się pasmem czyli łańcuchem gór (хряжь, цѣпь горъ).

Jeśli zaś góry nie tworzą łańcucha, a tylko są obok siebie skupione, składają gromadę gór (гряда горъ).

Wierzchołek gór nazywa się szczytem (вершина).

Ciepło powietrza zmniejsza się w miarę tego, jak wznosimy się nad powierzchnią ziemi tak, iż nad każdym miejscem na ziemi, jest w górze punkt, w którym wieczna panuje zima. I tu jest właśnie tak nazwana Linija Śnieżna (Снѣговая линія). Pod Równikiem jidzie ona najwyżej; bo na 16,000 stóp od poziomemu morza, czyli na 5 werst, i zniża się coraz bardziej postępując ku biegunom. U nas np. o dwie wersty w górze już wieczna panuje zima, nad Petersburgiem o półtory, a w okolicach Bieguna linija śnieżna dotyka ziemi, i dla tego tam lód i śnieg ciągle pokrywa ziemię i ciągle trwa zima. Szczyty gór wznoszące się nad Liniją śnieżną, wiecznie są pokryte śniegiem i lodem, tymczasem gdy u podstawy tychże gór może być nieznośny upał.

Na dolinach wyniosłych gór tworzą się z roztopionych i na nowo zamarzłych lodów, rozległe pola lodowate (Gletschery). Bardzo często z wysokości gór staczają się ogromne masy śniegu czyli tak nazwane lawiny i częstokroć całe wsie niszczą.

Wulkany czyli **Ogniogóry** (Вулканы, Огнѣдышащія горы). Są to oddzielne, w kształcie głowy cukru i najczęściej w bliskości morza stojące góry. Na wierzchołku jich znajduje się otwór **Krate-rem** zwany. Z tego to otworu czasami wybucha dym i ogień, wzlataje piasek i popiół, leje się rzeką ognistą lawa, a niekiedy woda i błoto.

Wybuch wulkanu zwykle poprzedza podziemny łoskot i zgubne trzęsienie ziemi.

Przylądek czyli **Кап** (Мысъ) jest wtenczas, kiedy część lądu ostro zachodzi w morze. Góry doszedłszy do morza, zwykle kończą się przylądkiem.

Wody.

Po największej części co do smaku dzielą się na gorzko-słone czyli morskie, i na słodkie, jakie są w rzekach, jeziorach, studniach i t. d.

Woda morska jest gorzko-słona, a zatem niezdatna do picia, jest gęstsza od rzecznej; a zatem większe od niej może unosić ciężary, i potrzeba nader wielkiego mrozu, ażeby zamarzła. Kolor jej bywa zwykle zielono-wo-niebieski. Rzadko kiedy stoi spokojnie, najczęściej już to jest miotana wiatrami w różne strony, już to płynie w pewnym, jednostajnym kierunku i tworzy tak nazwane prądy morskie (точение морское, токъ). Jeśli się spotkają z sobą dwa, w przeciwnym kierunku płynące prądy, lub jeśli się woda nad jaką przepaścią w koło kręci, powstaje ztąd **Odmęt** czyli **Wir** (водо-

воротъ). Ale na szczególną uwagę zasługuje wzbieranie i opadanie morza. Wody morskie przez sześć godzin płyną do brzegów z wielkim szelestem, podnoszą się w górę do znacznej wysokości i to jest wezbranie czyli przyływ morza. W tem wezbraniu przez kilka minut zatrzymane zaczynają odpływać na powrót przez 6 godzin i to jest opadanie czyli odpływ morza. Późem następuje znowu wezbranie i t. d.

Największe zebranie wody gorzko-słonej nazywa się Oceanem (океанъ), i ten właściwie jest jeden; lecz zwykle dzielią go na pięć części czyli Oceanów, jakimi są:

1) Ocean Północny oblewa północne brzegi Europy, Azji i Ameryki.

2) Atlantycki cz. Zachodni oddziela Amerykę od Europy i Afryki.

3) Wschodni cz. Spokojny inaczéj Wielki, zalega całą przestrzeń między Azją i Ameryką.

4) Indyjski oblewa południowe brzegi Azji, a wschodnie Afryki. Daléj na południu

5) Ocean Południowy, mało znany, rozciąga się aż do bieguna południowego.

Morze (Море) jest część Oceanu.

Odnoga cz. Zatoka (Заливъ), jest część morza głęboko zachodząca w ląd.

Cieśnina (Проливъ), cz. **Kanał** jest część morza ścieśniona dwoma lądami i łącząca dwa morza.

Ustęp cz. Buchta (Губа, бухта) jest to mniejsza zatoka. Jeśli ta z przyrodzenia zdalna jest do

pomieszczenia okrętów i zabezpiecza je od wichrów i burz, nazywa się przystanią (пристань).

Przystań urządzona ręką ludzką przez wzniesienie grobli z drzewa i kamieni, przez oczyszczenie dna morskiego, przez wystawienie latarni morskiej (маякъ) i t. d. nazywa się Portem (Гавань).

Miejsce na morzu, gdzie okręty mogą mieć bezpieczne stanowisko, nazywa się Rejdą (рейда).

Miejsce na morzu, składające się z piasku i iltu, mało lub wcale nieokryte wodą, nazywa się melizną (мель). Częstokroć fale morskie gromadzą pagórki piasku i te nazywają się ławicami. Niekiedy nad powierzchnią wód morskich sterczą skały lub też zostają pod niemi ukryte. Te zowią się raffami (riffe, подводные камни) i są nader niebezpieczne dla żeglarzy.

Na powierzchni oceanu ogromne masy wody ciągle zamieniają się w parę, ulatującą w powietrze. Z pary ostudzonej tworzą się mgły i chmury. Te pędzone wiatrem rozchodzą się w różne strony, i w postaci deszczu i śniegu spadając tworzą jeziora, błota, źródła, strumienie, rzeki, jakoteż śniegi i lody na wyniosłościach gór.

Jezioro (озеро) jest to wpadlina na stałym lądzie, napełniona wodą, przybierającą ze źródeł, strumieni i rzek, a najczęściej powstającą ze śniegu i deszczu. Jeziora mające przypływ wody z miejsca wyższego, mają zwykle i odpływ w miejscu niższém.

Stawy i sadzawki (Пруды) są to wodozbiory ręką ludzką dokonane, już to przez zatrzymanie wody płynącej za pomocą grobli (staw); już to przez wykopanie wpadliny w miejscu niższém (sadzawka).

Źródło (Источникъ, ключъ) jest to miejsce, skąd się woda na powierzchnię ziemi wydobywa.

Źródła albo są zwyczajne, albo mineralne. Te ostatnie mogą być zimne, letnie i gorące i zowią się mineralnemi dla tego, że zawierają w sobie rozpuszczoną sól, siarkę, żelazo i inne pierwiastki mineralne i gazy.

Jeśli źródło położone jest w miejscu wzniesioném, najczęściej na pochyłości gór, lub u jich podnóży, woda z niego wydobywając się ciągle, zaczyna płynąć w miejsca niższe i tworzy strumienie (ручьи).

Rzeka (Рѣка). Zwykle powstaje z połączenia strumieni, i płynie łożyskiem (ручло), czyli miejscem zawartém pomiędzy brzegami, dopóki nie dopłynie do miejsca najniższego, jakim jest poziom morza, jeziora lub błota. Najgłębsza część łożyska nazywa się korytem rzeki.

Miejsce dokąd rzeka uchodzi, nazywa się ujściem rzeki.

Główną rzeką (Главная рѣка) nazywamy rzekę wielką, zabierającą z prawej i z lewej strony rzeki poboczne (боковыя рѣки).

Rzeka nadbrzeżna (береговая рѣка) jest ta, która bierze swój początek nie opodal od morza.

Stojąc na statku lub moście i patrząc w tę stronę, dokąd rzeka płynie, po prawej ręce mamy brzeg prawy, po lewej—brzeg lewy. A że okolica, w którą rzeka dąży, jest niższa od owej, skąd wypływa; przeto ten kraj lub ta okolica, gdzie rzeka ma swoje źródło, nazywa się górnym; tam zaś gdzie jest jej ujście, nazywa się dolnym.

Rzeka w biegu swoim często doznaje przeszkód od skał podwójnych Progami (попори) zwanych.

Niekiedy skały te leżą w poprzek łożyska i sprawują to, że woda rzeki z szumem i łoskotem spada w przepaść i tworzy tak nazwaną Kataraktę czyli Wodospad (Водопадъ).

Powietrze i Klimat.

Kula ziemską do pewnej tylko wysokości (do 10 mil) oblana jest powietrzem, czyli atmosferą. W niém spostrzegamy różne zjawiska, jako to: gwiazdy spadające, zorzę północną, błyskawice, pioruny, tęczę; tudzież mgły, obłoki, chmury, rosę, deszcz, śnieg, grad, szron.

Pęd powietrza z jednego miejsca na drugie, nazywa się wiatrem.

Wiatry wiejące ciągle w jednym kierunku nazywają się stałemi, Passat. Pod Równikiem np. wieje ciągle wiatr wschodni.

Wiatry wiejące raz w jednym, drugi raz w przeciwnym zupełnie kierunku nazywają się Peryjodycznemi. Np. na Oceanie indyjskim pół roku wieje

wiatr północno-wschodni, a drugie pół roku południowo-zachodni. Na wyspach i brzegach morskich, w dzień z morza na ląd, a w nocy z lądu na morze wieje wiatr.

Wiatry nieregularne panują w pasach umiarkowanych, i biorą nazwiska od okolic świata.

Burze i Uragany są to wiatry wiejące z nadzwyczajną siłą i szybkością tak, iż na godzinę przebiegają od 80—100 mil.

Wiatry wirowe kręcą się na około i tworzą na morzu i w pustyniach piaszczystych, trąby (тифонь).

Są jeszcze wiatry duszące, szkodliwe zdrowiu ludzi i zwierząt, jak np. Samum w Azyji południowej i w Afryce. Umiarkowany przejściem przez morze Śródziemne, daje się jeszcze mocno czuć w Europie południowej: Solano w Hiszpaniji, Siroko we Włoszech.

Klimat oznacza stan atmosfery czyli ciepło i zimno, suszę i wilgoć, oraz wszelkie inne własności powietrza, przyjazne lub szkodliwe ludziom, zwierzętom i roślinom.

Ciepło i zimno jakiegokolwiek miejsca, czyli tak nazwana temperatura, najwięcej zależy od odległości jego od Równika. Kraje bliższe Równika czyli mające mniejszą szerokość geogr., są cieplejsze i przeciwnie. Z tego wniesćby wypadało, że wszystkie miejsca na około kuli ziemskiej leżące pod tą samą szerokością geogr. powinny mieć jednakową temperaturę; jednakże nie zawsze tak

i Mahometanie. Czczący zaś wiele bóstw nazywają się poganami (язычники) czyli bałwochwalcami (Идолопоклонники).

Z Religij pogańskich znaczniejsze są:

a) Bramińska, uznająca trzech bogów: Bramę — stwarzającego, Wisznu — zachowującego i Szywę — niszczącego.

Z tej religiji utworzyły się dwa wyznania:

b) Buddyskie i Lamajskie. Ostatnie uznaje ciągle wcielanie się bóstwa w osobie najwyższego kapłana Dalaj — Lamy.

c) Religija Konfucjusza w Chinach każe czcić słońce, księżyc i gwiazdy.

d) Fetysz, religija Murzynów afrykańskich, czci zwierzęta i różne bałwany.

Liczba ludzi na całej ziemi już może dochodzi do tysiąca milionów; z tych około 400 milionów jest Chrześcijan, około 200 milionów Mahometan, 3,800,000 liczą Żydów, a reszta, to jest daleko większa połowa Pogan. Pomiedzy temi najwięcej Braminów i Buddystów.

Każdy kraj, którego mieszkańcy mają wspólna prawa i wspólną najwyższą władzę, nazywa się państwem. Państwo jest monarchiją, jedynowładztwem, jeśli najwyższa władza zostaje w ręku jednej osoby, Monarchy; jest Rzeczpospolitą, jeśli taż władza zostaje w ręku pewnej liczby osób lub całego narodu.

Rozległość i ludność pięciu Części świata.

Europa	180,000	mil kwad.	255,000,000	mieszkań.
Azyja	870,000	„ „	600,000,000	„
Afryka	544,000	„ „	100,000,000	„
Ameryka	670,000	„ „	57,000,000	„
Oceanija	160,000	„ „	2,000,000	„

Z tego widzimy, iż najrozleglejszą częścią świata jest Azyja, najmniejszą Oceanija, lecz najlepiej zaludnioną jest Europa, a najsłabiej Oceanija.

EUROPA

W OGÓLNOŚCI.

Jest to część świata ze trzech prawie stron oblana wodą, a czwartą stykająca się z Azyją.

Granice Europy.

Na Północ, Ocean Północny; na Zachód, Ocean Atlantycki; na Południe, Cieśnina Gibraltarska, morze Śródziemne, Archypelag, cieśnina Dardanel ska, morze Marmara, cieśnina Konstantynopolska, morze Czarne i pasmo gór Kaukazkich; na Wschód, morze Kaspijskie, rzeka Ural i góry Uralskie.

Rozpołożenie głównych krajów w Europie

Rosyja zajmuje cały Wschód Europy i styka się z Azyją. W stronie Północno-Zachodniej Rosyi leży półwysep Skandynawski, czyli Szwecyja z Norwegiją. Na południe tych dwóch, leży Danija, poniżej Daniji, Hanowerskie, a wśród niego Oldenburskie; dalej postępując na Zachód brzegiem morskim, spotykamy Hollandyją, Belgiją, Francyją i półwysep Pyrynejski czyli Hiszpani-

ją i Portugaliją. Skręcając się na Południe i postępując brzegiem Południowym ku Wschodowi, spotykamy jeszcze raz Hiszpaniją i Franciją; dalej półwysep Apenninowski czyli Włochy, zawierające kraj Sardynijski, Lombardzko - Wenecki, Parmę, Modenę, Toskaniją, państwo kościelne i Neapolitańskie czyli Obojga Sycylii. Za półwyspem Włoskim część południowa Austryji rozciąga się nad morzem; dalej Turcyja i Grecyja leżą na półwyspie Bałkańskim.

Srodek Europy zajmuje Szwajcaryja, położona na północ Włoch; Austryja na północ Włoch i Turcyji, a na Zachód Rossyji; na Wschód Austryji leżą podwładne jej Węgry, na Północ, Galicyja i Czechy. Na Północ Szwajcaryji i krajów Austryjackich, leżą Niemcy i Prussy i stykają się na Północy z Daniją i morzem.

Z krajów niemieckich znaczniejsze są: Bawaryja na Zachodzie Czech, Wirtemberg na Zachodzie Bawaryji, Badenśkie na Zachodzie Wirtemberga, a na północy Szwajcaryji. Na Północy Badena i Bawaryji jest Hessa Darmsztadzka i Kasselska, tudzież kraj Nassauski z częścią nadreńską państwa Pruskiego. Saksonija i księstwa Saskie, leżą na Północ-Czech; Prussy na Północ Saksoniji i Austryji, i opierają się aż o morze Bałtyckie. Obok Prus nad morzem leży Meklemburgija.

Na Zachodzie Europy na Oceanie Atlantyckim, leżą dwie wyspy: Wielka Brytania i Irlandyja,

i tworzą najpotężniejsze na świecie mocarstwo morskie.

Wody.

1. **Ocean Północny**, którego częścią jest morze Białe na Północy Rossyji.

2. **Ocean Atlantycki**, którego częścią jest:

- a) M. Norwegskie, na Zachodzie Norwegiji.
- b) M. Bałtyckie czyli Wschodnie (Ostsee) z zatokami Botnicką, Fińską, Rygską, Gdańską i Szczecińską. —
- c) M. Niemieckie czyli Północne (Nordsee) ze Skagerrakiem, Kategatem i zatoką Zujdersee. Cieśniny: Zund, Bełt Wielki i Bełt Mały łączą M. Niem. z Balt.
- d) Cieśn. Kaletańska (Pas de Calais) prowadzi z morza Niem. do Kanału Brytańskiego czyli La Manche.
- e) Kanał S. Jerzego i morze Irlandzkie pomiędzy Irlandyją i W. Brytanią. Kanał północny łączy m. Irlandzkie z oc. Atl.
- f) M. Biskajskie czyli zatoka Gaskońska pomiędzy Francyją i Hiszpanią.
- g. Cieś. Gibraltarska, dwie mile szeroka, prowadzi z Oc. Atl. do m. Śródziemnego. ✕

3. **M. Śródziemne** tak nazwane, że leży między trzema częściami Starego Świata. Części jego są:

- a) Zat. Lyonńska, inaczej Lugudńska, Genueńska, Tarencka, m. Toskańskie, Jońskie z zatokami Patraską

i Lepańką, Adryjatyckie i Archypelag, z którego c. Dardaneliska (starożytny Hellespont) prowadzi do m. Marmara, z tego znowu cieśń. Konstantynopolska (Bosfor) prowadzi do m. Czarnego, a z Czarnego cieśń. Jenikale prowadzi do m. Azowskiego.

Wyspy.

1. Na oc. Północnym: Nowaja Zemla, Szpieberg, zupełnie pusta.

2. Na m. Bałtyckiem: wyspy Allandzkie, Dago i Ezel, należą do Rossyji; Gotland i Oeland do Szwecyi; Rugija, Usedom i Wollin (po słowiańsku Wieluń), do Prus. Zelandyja, Fijonija, Bornholm i inne, do Daniji.

3. Na m. Niemieckiem, ważna jest wysepka angielska Helgoland, z powodu bardzo używanych na niej kąpeli morskich.

4. Na Oc. Atlantycznym: Wielka Brytania i Irlandyja i należące do nich wyspy: Szetlandzkie, Orkadzkie i Hebrydzkie. Wyspy Faroer i Islandyja, należą do Daniji.

5. Na m. Śród. wyspy Balearskie: Mallorka i Minorka i Pityuzyjskie, należą do Hiszpaniji. Sardynia jest posiadłością króla Sardynskiego; Korsyka Francyi; Elba—Toskaniji; Sycylia,—króla Neapolitańskiego; Malta — Wielkiej Brytaniji, pod opieką której zostają wyspy Jońskie: Korfu, Cefalonija, Zante i inne; Kandyja (dawniej Kreta) należy do Tur-

cyji; Wyspy Archipelagu, jedne należą do Turcyji, drugie do Grecyji.

Półwyspy i międzymorza.

1. *Skandynawski*, czyli Szwecyja i Norwegija.
2. *Jutlandzki* między m. Niem. i Balt.
3. *Pirynejski* czyli Portugalsko-Hiszpański.
4. *Apenniniski* czyli Włoski.
5. *Balkański* czyli Turecko-Grecki. Południowa jego część, tak nazwana Morea, czyli Peloponez, przez międzymorze Korynckie łączy się z Północną.
6. *Krym*, dawniej Tauryda, przez międzymorze Perekopskie łączy się z dalszym lądem.

Góry i przylądki.

1. *Uralskie* ze strony Wschodniej odgraniczają Europę od Azycji.

2. *Kaukazkie* na południu, między m. Czarnem i Kaspijskiem, odgraniczają Europę od Azycji. Najwyższa pomiędzy nimi jest Elborus.

3. *Skandynawskie* między Szwecyją i Norwegiją i kończą się na północy przylądkiem Nord-Kap.

4. *Alpy* zalegają całą Szwajcaryją i kraje ościenne Austrijackie. Najwyższe ich szczyty są: Orteles (14,814) i Mont-Blanc (14,676), która dotąd uważana była za najwyższą górę w Europie.

5. *Wielki Bernard*, Rosa, Jungfrau, Sen Gotard w Szwajcaryji.

6. *Apenninские* wychodzą na południe od Alp i ciągną się wzdłuż przez cały półwysep Włoski.

7. *Dynarskie* ciągną się wzdłuż wschodniego po-brzeża morza Adryjatyckiego, aż do Czarnogórze.

8. *Bałkańskie* przerzynają w poprzek północną część półwyspu Bałkańskiego i opierają się aż o m. Czarne. Gałęzie gór Bałkańskich rozchodzą się po całym półwyspie i kończą się na południu Morei przyładkiem Matapan.

9. *Karpackie* między Galicyją i Węgrami.

10. *Tauryckie* na półwyspie Krymskim, z nich najwyższa jest Czatyrdag.

11. *Wyżyna Wałdajska* (Илюская Возвышенность) czyli las Wołkoński, w Rosyji pomiędzy źródłami Dźwiny, Wołgi i Dniepru.

12. *Pirynejskie* między Francją i Hiszpanią. Gałęzie ich pod różnemi nazwiskami rozchodzą się po całym półwyspie Pirynejskim i tworzą przyładki Sw. Wincentego w Portugaliji, Ortegal, Finisterre i Trafalgar w Hiszpaniji.

Oprócz tych są jeszcze pomniejsze góry:

a) Sewenny na południu, Wogezy i Ardenny w stronie północno-wschodniej Francyi.

b) Czarny las czyli Szwarzewald w Badeńskim.

c) Góry Kruszcowe, (Erzgebirge) na Północ-Zachód Czech; Sudety, w stronie północnej Olbrzymiemi (Riesengebirge) zwane, na Północ-Wschód Czech; las Czeski (Böhmerwald) na Zachód.

dzie pomiędzy Bawaryją i Czechami, i góry Morawskie na Południu.

Jeziora.

- a) Ładoga, Onega, Czudzkie, Ilmen, w Rossyji.
- b) Wener i Wetter w Szwecyi.
- c) Konstancyjeńskie cz. Bodensee, Genewskie, Neufszatzelskie i inne w Szwajcaryji.
- d) Lago-Maggiore (wym. Lago-Madżore), Garda i Komo, we Włoszech.
- e) Balaton cz. Błotne (po niemiecku Platensee), Neusidler w Węgrzech.
- f) Gopło na granicy królestwa Polskiego i Prus.

Rzeki Rosyjskie na Północy.

- a) *Peczora* uchodzi do Oc. Póln.
- b) *Onega i Dźwina północna* do morza Białego.

Rzeki Rosyjskie na Zachodzie.

- a) *Newa* wypływa z jeziora Ładogi i wpada do zat. Fińskiej.
- b) *Dźwina Zachodnia* wypływa z gór Wałdajskich i uchodzi do zatoki Rygskiej.
- c) *Niemen* ma źródło w gub. Mińskiej; pod Kownem zabiera Wiliją i w Prusach pod nazwiskiem Memla wpada do zat. Kurońskiej.
- d) *Wisła*, główna rzeka królestwa Polskiego, ma źródło w Szlązku Austryjackim; zabiera z pra-

wój s~~ł~~ony San, Wieprz i Bug z Narwią; z lewej Pilicę i Bzurę; wkracza do Prus i tam rozdzielwszy się na dwie odnogi, jedną z nich nazwaną Nogatem czyli Nogą, uchodźli do zatoki Świeżej czyli Fryszhafu, a Leniwką czyli Wisłą, do zatoki Gdańskiej.

Rzeki Rossyjskie na Południu.

- a) *Dniestr* wypływa z Galicyji i wpada do m. Czarnego.
- b) *Bug Południowy*, inaczéj *Boh*, także wypływa z Galicyji i uchodzi do limanu Dnieprowego na m. Czarném.
- c) *Dniepr* poczyna się w górach Wałdajskich i wpada do limanu Dnieprowego czyli zatoki. Przyjmuje z lewej strony Desnę, z prawej Berezinę i Prypeć. Wzdłuż tej ostatniej a wszcz na 10 mil leżą błota Pińskie, prawie najrozleglejsze w Europie. Poniżej miasta Jekaterynosławia łożysko Dniepru zavalają ogromne bryły kamieni, które powstrzymują bieg rzeki i tworzą tak nazwane Porohy. Do Prypeci wpadają Styr i Horyń, rzeki Wołynia.
- d) *Don* poczyna się w gub. Tulskiej, zabiera Doniec i uchodzi do morza Azowskiego.
- e) *Kuban* wypływa z pod góry Elborus i jedną odnogą uchodzi do morza Czarnego, a drugą do Azowskiego.

- f) Wolga*, największa rzeka w Europie, 444 mil długa, wypływa z Wyżyny Wałdajskiej, przyjmuje z prawej strony Okę, z lewej Kamę i wpada do m. Kaspijskiego.
- g) Ural* poczyna się w górach Uralskich, i wpada do m. Kaspijskiego, jako też
- h) Kumna i Terek.*

Rzeki niemiecko-słowiańskie.

- a) Odra* ma źródło w Sudetach, płynie na Północ przez Prussy, przyjmuje w siebie Wartę i uchodzi do zat. Szczecińskiej.
- b) Elba* (po słowiańsku Łabia) bierze początek (w górach Olbrzymich) bieży przez Czechy, królestwo Saskie, Saksoniją pruską i poniżej Hamburga uchodzi do m. Niem. Z lewej strony zabiera Mołdawę (po sł. Wełtawę) i Saalę (po sł. Solę) z Elstera; z prawej Hawel (po sł. Chabowę) ze Spreą (po sł. Sprową).

Rzeki niemieckie.

- a) Wezera* powstaje z połączenia Werry i Fuldy pod miastem Münden, przyjmuje Lejnę i wpada do m. Niem.
- b) Ems* poczyna się w Westfaliji, płynie przez Hanowerskie i tam uchodzi do m. Niem.
- c) Ren* wypływa z pod góry Sw. Gotarda w Szwajcaryji, bieży przez Szwajcaryją, oddziela ją od Tyrolu, przepływa jezioro Konstancyjeńskie,

pod Szaflużą tworzy wodospad, od miasta Bazylei w Szwajcaryji skręca się na Północ, oddziela Francyją od Badenckiego, płynie przez Prusy Nadreńskie, wchodzi do Niderlandów, i rozdzieliwszy się na kilka odnóg, wpada do m. Niem. Przyjmuje z prawej strony Nekkar i Men, z lewej Mozellę z Meurthą.

Tamiza, rzeka w Anglii, nie wielka, lecz bardzo pożyteczna we względzie handlowym, płynie z Zachodu na Wschód i wpada też do m. Niem.

Dunaj, po Wołdze największa rzeka w Europie 408 mil długa, ma źródło w Czarnym lesie w Badenckim, płynie na Wschód przez Wirtemberg, Bawaryją, Arcyksięstwo Austryjackie, Węgry, gdzie pod Waitzen skręca się na Południe, pod Białogrodem (Belgradem) znowu przybiera kierunek Wschodni, mając po prawej stronie Serbiją i Bułgaryją, po lewej Wołoszczynę, Mołdawiją i Bessarabiją, uchodzi do m. Czarn. Do Dunaju wpada z lewej strony: Morawa, Cissa, Aluta, Seret i Prut, z prawej: Lech, Izara, Inn, Raab, Drawa i Sawa.

Rzeki Francuzkie.

1. *Moza* (Meuse, Maas), poczyną się w górach Wogezkich i przy ujściu w Niderlandach łączy się z odnogą Renu.

2. *Skalda* (Escaut, Schelde), wypływa z Ardenów i pod Antwerpiją w Belgiji wpada do m. Niem.

3. *Sekwana*, (Seine), ma źródło w pagórku Złotym (Côte d'or) i wpada do kanału La Manche.

4. *Loara* poczyna się w Sewennach i pod Nant (Nantes) uchodzi do zat. Gaskońskiej.

5. *Garonna* wypływa z Pyrynejów, a połączywszy się z Dordonją poniżej Bordo (Bordeaux) pod nazwiskiem Żyrondy (Gironde) uchodzi do zatoki Gaskońskiej.

6. Rodan (Rhône) ma źródło w Szwajcaryi u podnóża góry Sw. Gotarda, bieży bystro przez kanton Wallis, przechodzi jezioro Genewskie i opuściwszy Szwajcaryją, skręca się na Południe, pod Lyonem zabiera Sonę (Sàone) i wpada do zat. Lugduńskiej.

Rzeki Portugalsko-Hiszpańskie.

Minho, *Duero*, *Tag*, *Gwadiana* poczynają się w Hiszpaniji a kończą się w Portugalii ujściem do Oc. Atl.

Rzeki Hiszpańskie.

Gwadalquivir uchodzi do Oc. Atl. *Ebro* do morza Śródziemnego.

Rzeki Włoskie.

a) *Po* ma źródło w Alpach, płynie z Zachodu na Wschód przez Sardyńskie, odgranicza Lombardzko-Weneckie od Parmy, Modeny i Państwa kościelnego, i uchodzi do m. Adryjat.

b) *Adyga* (Etsch) wypływa z Alp i tam, gdzie *Po* wpada.

c) *Arno* w Toskańskim.

d) *Tybr* w Państwie Kościelnem, wypływają z Apeninów i uchodzą do m. Toskańskiego.

Ludność Europejska.

Dochodzi do 250,000,000 i dzieli się na 3 główne rody: Słowiański, Romański i Niemiecki. Ludność Słowiańska jest największa w Europie, liczy bowiem przeszło 81,000,000 i zajmuje całą przestrzeń od Wołgi do gór Czeskich; i od m. Bałtyckiego do Adryjatyckiego.

Ród Romański liczy 76,000,000 i zamieszkuje Zachodnio-Południową Europę, jako to: Belgiją, Francją, Hiszpaniją, Portugaliją, Włochy i w części Wołoszczyznę. Mówi językami pochodzącymi od łacińskiego.

Ród Niemiecki, mniejszy jest o większą połowę od Słowiańskiego; nie dochodzi bowiem 35,000,000 i zajmuje środek Europy.

Anglicy, Hollendrzy, Duńczycy i Szwedzi, lubo od Niemców swój ród wywodzą, tworzą jednak mieszaninę Niemców z innemi narodami, czego dowodem są ich języki.

Podział Europy.

Europa dzieli się na Wschodnią, Północną, Środkową i Południową i składa się z 60 większych i mniejszych państw, które ze względu na swoje

rozległość i kształt rządu, mają nazwiska Cesarstw, Królestw, Wielkich Księstw, Księstw, Rzeczypospolitych i miast wolnych.

a) W Europie Wschodniej.

Cesarstwo Rosyjskie, z Miastami stołecznymi: Moskwa nad rzekami Moskwą, Jauzą i Nieglinną i Petersburg nad Newą.

Do Rosyi należy:

Królestwo Polskie z M. główném Warszawa nad Wisłą i

W. Ks. Finlandzkie z M. główném Helzyngfors nad zatoką Fińską.

b) W Europie Północnej.

1. Szwecyja (królestwo) z M. St. Sztokolm nad m. Balt. Do Szwecyi należy:

Norwegija z M. główném Christijanija.

2. Danija (królestwo) z M. St. Kopenhaga na wyspie Zelandyi.

3. Wielka Brytanija z Irlandyją składa się z trzech królestw: Angliji, Szkocyji i Irlandyi, i z księstwa Waliji. Londyn nad Tamizą, stolica Angliji i całego państwa. Edyburg nad zatoką Forth, stolica Szkocyji. Dublin nad morzem Irlandzkim, stolica Irlandyi. Pembroke miasto gł. Waliji.

c) W Europie środkowej.

1. Prussy (Król.) z M. St. Berlin nad Sprową.
Królewiec (Königsberg) nad Preglem.

Do Prus należy:

Szląsk z m. gł. Wrocław' nad Odrą.

W. Ks. Poznańskie z m. gł. Poznań nad Wartą.

Pomeranija z m. gł. Szczecin (Stettin) przy ujściu
Odry. Oprócz tych jeszcze, Saksonija Pruska,
Westfalija i kraje nad Renem.

2. Cesarstwo Austryjackie z M. St. Wiedeń
nad Dunajem w Arcyksięstwie Austryjackiem.

Do Austrii należą:

a) W. Ks. Krakowskie z m. gł. Kraków nad
Wisłą.

b) Królestwo Galicyji i Lodomeryji z m. głów.
Lwów (Lemberg).

c) Morawija z częścią Szlązka, z miastem główném
Berno (Brünn).

d) Królestwo Czeskie z m. gł. Praga nad Męł-
dawą (po sł. Wełtawą).

e) Królestwo Węgierskie z m. gł. Ofen czyli Bu-
da (po sł. Budzyn) nad Dunajem.

Peszt nad Dunajem, naprzeciwko Budy, najwię-
ksze miasto w Węgrzech.

W. Ks. Siedmiogrodzkie z m. gł. Hermansztad.

Ks. Styryja z m. gł. Grätz (po sł. Grodziec).

Królestwo Illiryja z m. gł. Lajbach (po sł. Lu-
blana).

Hrabstwo Tyrol z m. gł. Insbruck nad rzeką Inn.
 Królestwo Lombardzko-Weneckie z m. gł. Medyolan.

3 Związek Niemiecki z m. gł. Frankfurt nad Menem.

Oprócz Austryji, Prus, Daniji i Holandyji, do Związku niem. należą następujące znaczniejsze państwa.

- a) **Królestwo Bawarskie** z M. St. Monachijum cz. Mnichowo (München) nad Izarą.
- b) **Królestwo Wirtemberskie** z M. St. Stutgard, niedaleko Nekkaru.
- c) **Królestwo Hannowerskie** z m. St. Hannover nad Lejną.
- d) **Królestwo Saskie** z M. St. Drezno nad Elbą. Lipsk nad Elsterą.
- e) **W. Ks. Badeńskie** z M. St. Karlsruhe, niedaleko Renu.
- f) **W. Ks. Hesko-Darmsztadzkie** z M. St. Darmsztad.
- g) **Elektorstwo Hesko-Kasselskie** z M. St. Kassel nad Fuldą.
- h) **W. Ks. Oldenburskie** z M. St. Oldenburg.
- i) **W. Ks. Meklembursko-Szweryńskie** z M. St. Szweryn, nad jeziorem tego nazwiska.
- k) **W. Ks. Meklembursko-Streliekie** z M. St. Nowe Strzelce (Neu-Strelitz).

l) **W. Ks. Sasko-Wejmarskie** z M. St. Wejmar.

l) **Ks. Nassauskie** z M. St. Wiesbaden.

m) **Ks. Brunświckie** z M. St. Brunświk (Braunschweig).

Oprócz tych są jeszcze pomniejsze księstwa, jako to: **Saskie, Anhalckie, Szwareburskie** i inne.

Miasta wolne w Niemczech.

Hamburg nad Elbą.

Frankfurt nad Menem.

Bremen nad Wezerą.

Lubeka nad Trawą.

4. Królestwo Niderlandzkie czyli **Hollandyja** z M. St. Amsterdam nad zat. Zuidersee.

5. Królestwo Belgijskie z M. St. Bruksella.

6. Cesarstwo Francuzkie z Ms. Paryż nad Sekwaną.

7. Rzeczpospolita Szwajcarska z m. gł. Bern, Luzern i Zürich.

d) W Europie Południowej.

1. Na półwyspie Pirynejskim.

8. Portugalija z M. St. Lizbona przy ujściu Tagu.

9. Hiszpanija z M. St. Madryt.

10. Rzeczpospolita Andorska z m. gł. Andorra leży w górach Pirynejskich.

2. Na półwyspie Apenińskim czyli Włoskim.

11. Królestwo Sardyńskie z M. St. Turyn nad rzeką Po.

12. Księstwo Monako z M. St. t. naz.

13. Księstwo Parmeńskie z M. St. Parma.

14. Księstwo Modeńskie z M. St. Modena.

15. W. Ks. Toskańskie z M. St. Florencyja nad rzeką Arno.

16. Państwo Kościelne z M. St. Rzym nad Tybrem.

17. Rzeczpospolita Święto-Maryjska z m. gł. San-Marino, leży w Państwie Kościelnem.

18. Królestwo Neapolitańskie czyli Obojga Sy-cyliji, z M. St. Neapol nad m. Toskańskiem; Pa-lermo na wyspie Sycyliji.

19. Rzeczpospolita wysp Jońskich, leży na morzu Jońskiem, m. gł. Korfu na wyspie tegoż nazwiska.

3. Na półwyspie Bałkańskim.

20. Turcyja (Cesarstwo) z M. St. Konstantyno-pol (po sł. Carograd), nad cieśniną Konstantyno-polską.

21. Królestwo Greckie z M. St. Ateny, nad mo-rzem.

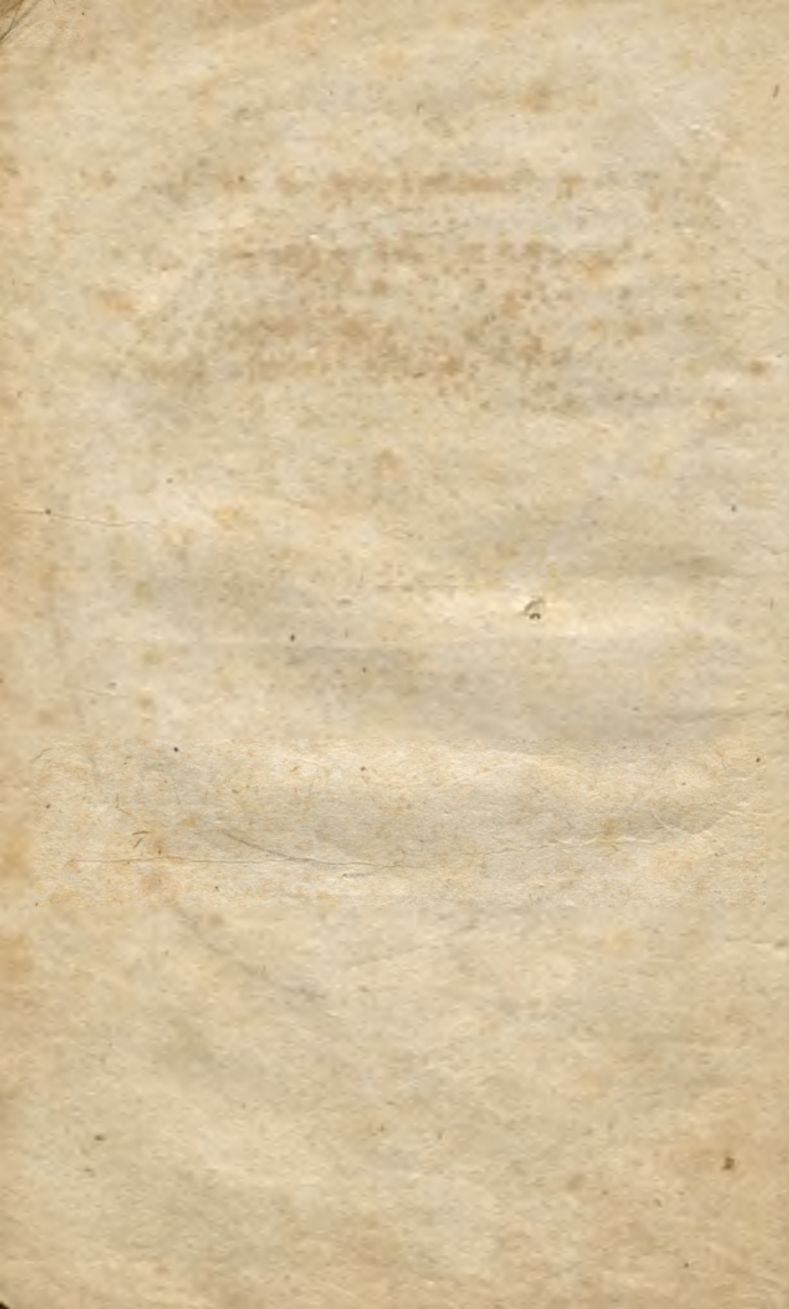
Trzy księstwa Naddunajskie.

22. Moldawija czyli Multany z M. St. Jassy.

23. Wołoszczyzna z M. St. Bukarest nad Dąbrowicą.

24. Serbia z M. S. Białogród czyli Belgrad przy ujściu Sawy do Dunaju.

25. Rzepolita Czarnogórze cz. Montenegro z miastem główném Cetynie, leży niedaleko morza Adryjatyckiego.

CZĘŚĆ DRUGA.

AZYJA, AFRYKA, AMERYKA

i

OCEANIA W SZCZEGÓLNOŚCI.

LIBRARY OF THE

AMERICAN MUSEUM OF NATURAL HISTORY

NEW YORK

AZYJA.

Granice.

Na Północ, m. Lodowate; na Wschód, oc. Wschodni; na Połdn. oc. Indyjski; na Zachód, cieś. Babelmandeb, zat. Arabska, międzymorze Suez, (12 mil szerokie), m. Sródz. c. Dardanelska, m. Marmara, c. Konstantynopol. m. Czarne, góry Kaukazkie, m. Kaspijskie, rzeka Ural i pasmo gór Uralskich.

Rozpołożenie krajów Azyjatyckich.

Azyja Północną zalega Syberyja, która się rozciąga od gór Uralskich do oc. wschod. i od m. Lodowatego na Północy do krajów Chińskich na południu.

W Azyi środkowej mieści się kraj Zakaukazki. Leży on tuż za Kaukazem, między m. Czarném i Kaspijskiem. Z drugiej strony morza Kasp. leży Turkestan czyli Tatarryja niepodległa; dalej na Wschód idą kraje Chińskie: Mała Bucharyja, Mongolija i Mandżuryja, która ciągnie się aż do oceanu Wschodniego. Turkestan, Mała Bucharyja, Mongolija i Mandżuryja stroną północną, stykają się z południową Syberyją. Na przeciw Mandżuryi, na

oc. Wschod. leży wielowysep, nazwany Japoniją. Na Południu Mandżuryji wzdłuż oc. Wschodniego, rozciąga się cesarstwo Chińskie, najludniejsze w świecie państwo, i tak właśnie leży względem Azyji, jak najrozleglejsze w świecie Cesarstwo rossyjskie leży względem Europy. Tybet, najgórzystszy kraj w Azyji, Mała Bucharyja i Mongolija, kraje podwładne Chinom, leżą względem nich na Zachód.

W Azyji Południowej mieści się Turcyja Azyjatycka, która na Północy opiera się o m. Czarne i kraj Zakaukazki, a z Zachodu oblana jest m. Śródziemnym i wodami, (c. Dardanelska, m. Marmara, cieśn. Konstant.) oddzielającemi ją od Turcyji Europ. Na południu Turcyji Azyjat. leży półwysep Arabija, która przez międzymorze Suoz styka się z Afryką. Na wschód Turcyji Azyjat. leży Iran cz. Persyja i północną granicą opiera się o kraj Zakaukazki, m. Kasp. i Turkestan, a południową o oc. Indyjski. Na Wschód Persyji leży Afganistan w górze, a Beludżystan na dole nad oc. Ind. Dalej półwysep przedgangezowy Indyi Wschodnich na Północy ma małą Bucharyję i Tybet; nareszcie kąt południowo-wschodni Azyji zajmuje półwysep Zagangezowy i stronę północną styka się z właściwymi Chinami.

Wody.

a) *Oceany, morza, zatoki.*

1. Morze lodowate, część Oceanu północnego,

oblewa Azyją z północy. Na nim znajduje się m. Karskie i zatoki: Obska, Jenisejska i Leńska.

2. Ocean Wschodni, zawierający m. Kamczackie, Ochockie, Kurylskie, Japońskie i Żółte.

3. Ocean Indyjski, którego częściami są: m. Chińskie z zatokami: Tonkińską i Syamską; zat. Bengalska, m. arabskie cz. Perskie, zat. Perska, i m. czerwone cz. zat. arabska.

b) *Cieśniny.*

a) Behrynga łączy m. Lodowate z Oc. Wsch.

b) Kanał Tatarski i cieś. La Perouse, łączy m. Ochockie z Japońskiem.

c) Sundzka między wyspami Jawą i Sumatrą.

d) Malacka między Sumatrą a półwys. Malakką.

e) Ormuzka prowadzi do zat. Perskiej.

f) Babel-Mandebaska prowadzi do zat. Arabskiej.

Jezióra.

Morze Martwe (w Palestynie), Wan w Turcyji Azyjat. Urmija w Persyji; m. Kaspijskie i Aral w Turkiestanie; Bajkał w Syberyji; Bałkasz i Zaj-sang na pograniczu Syberyji i Mongolji.

Rzeki.

a) *w Syberyi.*

Płyną na Północ i uchodzą do m. Lodowatego.

a) Ob z Irtyszem i Tobolem.

- b) Jenisej z Angarą.
- c) Lena z Olekną i Aldanem.
- d) Anadyr.

b) *w Chinach.*

Płyną na Wschód. do oc. Wschodniego.

- a) Amur czyli Sagchalien w Mandżuryji.
- b) Hoango czyli rz. Żółta. } w Chinach
- c) Jantse-Kiang czyli rz. Niebieska. } właściwych.

c) *Na Półwyspie za Gangezem.*

Płyną na Południe do oceanu Indyjskiego.
Kambodzia, Menam i Irawaddi.

d) *Na Półwyspie przed Gangezem.*

Płyną na Południe do Oceanu Indyjskiego.
Brahma-Putra, Gangez i Indus cz. Sind.

e) *w Turcyi Azyjatyckiej.*

Szat-el-Arab powstający z połączenia Eufratu i Tygru, wlewa się do zat. Perskiej.

Jordan w Palestynie do m. Martwego.

f) *w Kraju Zakaukaskim.*

Kur do m. Kaspijskiego; Rion do m. Czarnego.

Wyspy.

1. Na m. Lodowatém: Nowa Syberyja i inne zupełnie bezludne.

2. Na oc. Wschodnim:

- a) Aleckie i Kurylskie należą do Rosyji.
- b) Wyspy Japońskie: Nipon, Sikoko, Kiusiu, Jesso i część południowa Sakchalji, tworzą cesarstwo Japońskie.
- c) Formoza, Hajnan i Likeos, należą do Chin.
- d) Filipińskie, z których najznaczniejsza Luzon czyli Manilla, po części należą do Hiszpaniji.

Na wyspach Filipińskich zginął żeglarz Magellan, który na początku XVI wieku odbył najpierwszą podróż morską na około świata.

- e) Wyspy Moluckie czyli Korzenne obfitują w drzewo muszkatołowe, należą do Hollendrów.
- f) Małe Sondzkie, z których największa jest Timor; na wyspie Ombaj mieszkają ludożercy.
- g) Wielkie Sondzkie: Sumatra, Jawa, Borneo i Celebes zostają pod wpływem Hollendrów, obfitują w kość słoniową, złoto, dyjament, kamforę i pieprz. Na Jawie jest Batawia, miasto Hollenderskie, które z powodu niezdrowego klimatu, coraz się wyludnia.
- h) Wyspa Cejlon obfituje w cynamon, gwoździki, dyjament, na jej brzegach poławia się mnóstwo pereł; należy do Wielkiej Brytaniji. Kolombo. m. gł. 50,000 mieszkańców. Trinkonomałe, port warowny.
- i) Wyspy: Andamańskie, Nikobarskie, Maldywskie i Lakedywskie są liczne, lecz nader mało znające.

3. Na m. Śródz. Cypr i Rodos są największe i należą do Turcyi Azyjatyckiej.

Półwyspy.

- a) Kamczatka na Wschód Syberyji.
- b) Korea na południe Mandżuryji.
- c) Malakka na południu półwyspu Indyi za Gangezem.
- d) Guzareta, w stronie zachodnio-północnej półwyspu Indyi przed Gangezem.
- e) Arabia między odnogą Arabską i Perską.
- f) Azja Mniejsza czyli Anatolija, inaczéj Lewant między m. Czarnem i Śródziemnem.

Góry i przyłądki.

- 1. Część Wschodnia gór Uralskich.
- 2. Część południowa gór Kaukaskich.
- 3. Góry Altajskie, Sajańskie, Bajkalskie i Nerczyńskie na granicy Syberyji i Chin.
- 4. Jabłonowy i Stanowy Chrebet ciągną się wzdłuż m. Ochockiego i kończą się na Północy przyłądkiem Czukocki-Nos.
- 5. Góry Kamczackie, pomiędzy którymi są Wulkany (Sopki), kończą się przyłądkiem Łopatka.
- 6. Himmalaje na Północy półwyspu Indyjskiego przed Gangezem. Tu się wznosi szczyt Dhawalaghiri, najwyższy na całej kuli ziemskiej.
- 7. Góry Tybetańskie zalegają cały Tybet. Gałę-

zie ich rozchodzą się daleko na Połnoc i Zachód pod różnemi nazwiskami.

8. Góry Gates w Indyjach przed Gangezem, kończą się przylądkiem Komorin.

9. Na półwyspie za Gangezem ciągną się wzdłuż trzy pasma gór z Północy na Południe, jedno z nich sięga aż ostatniego krańca półwyspu Malakki, i tam tworzy przylądek Romanija.

10. Liban i Antiliban (w Syryji) w Turcyi Azyjatyckiej niedaleko m. Śródz.

11. Góry Taurus w Anatoliji, i Ararat w Armeniji na południe miasta Erywan, w kraju Zakaukaskim.

PAŃSTWA I MIASTA.

a) w Azyji Północnej.

Syberyja (patrz Rossyja).

b) w Azyji Środkowej.

1. Kraj Zakaukazki (patrz Rossyja).

2. Turkiestan czyli Tataryja niepodległa inaczey Wielka Bucharyja, zamieszкана na Północy przez Kirgizów i Turkomanów, narody pasterskie, a na Południu Uzbekowie i Bucharowie trudnią się rolnictwem, rzemiosłami i prowadzą handel z Rossyją i Chinami. Turkiestan składa się z kilku udzielnych chaństw. Miasta są: Buchar, Samarkanda, niegdys stolica Tamerlana, Chiwa i Kokan.

3. Cesarstwo Chińskie jest najludniejszem pań-

stwem na kuli ziemskiej; ma bowiem 360 milionów ludności na przestrzeni 255 tysięcy mil kwadratów. Cesarz Chiński mianuje się władcą państwa niebieskiego, urzędnicy jego nazywają się mandarynami. Ziemia w Chinach jak najlepiej uprawiona, i w niektórych miejscach nie wystarcza dla wyżywienia zbytniej liczby mieszkańców; ci przeto na jeziorach i rzekach zakładają pływające ogrody. Ryż stanowi główne pożywienie Chińczyków, drzewo bambusowe służy do budowy, jedwab' i herbata są najważniejszym przedmiotem handlu. Prócz tego sławna jest porcelana chińska, chociaż europejska przewyższa ją pięknością rysunków.

Cesarstwo Chińskie składa się z właściwych Chin i krajów hołdowniczych, jakimi są: Mongolia, Mandżuryja, Korea, Mała Bucharyja, Tybet i Buntan. Miasta w Chinach właściwych:

Peking stolica państwa, 2 mil mieszk.

Nanking, dawniejsza stolica, ma milion mieszkańców; leży nad rzeką Jantse-Kiang. W okolicach rośnie bawełna żółta, z której wyrabiają nankin.

Kanton ma 800,000 mieszk. Do r. 1841 cz. do czasów wojny z Anglikami był jedynem miastem w Chinach, do którego portu wolno było zawijać okrętom europejskim i prowadzić handel, lecz teraz takich otwartych portów jeszcze jest pięć (Szanghai, Ningps, Futszeu, Hiamen-Amoy, Kantszen). Anglicy zaś posiadli pobrzeżną wysepkę Chonkon.

W odnodze Kantońskiej, wyspa Makao już oddawna należy do Portugalczyków, którzy za to Cesarzowi Chińskiemu płacą pewną ilość pieniędzy.

Oprócz wymienionych, jest jeszcze w Chinach bardzo wiele miast mających po kilkaset tysięcy mieszkańców.

Mongolija leży na Północy Chin, od których oddziela ją sławny mur Chiński na 300 mil długi. Kraj ten składa się prawie z samych stepów, niezdatnych do uprawy pod zboże i inne rośliny; przeto mieszkańcy tutejsi, Mongołowie, niegdyś straszni dla Europy wojownicy, prowadzą życie pasterskie i tułają się z miejsca na miejsce wraz ze swemi trzodami. Oprócz osady Majmaczyn naprzeciwko Kiachty, na pograniczu Syberyji, i jeszcze dwóch czy trzech mało znaczących, zresztą w Mongolij nie ma ani miast, ani wsi.

Mandżuryja przerznięta rzeką Amur, nazywa się inaczej Tunguzją. Mieszkańcy jej trudnią się pasterstwem i polowaniem. *Tsitsikar* miasto główne i miejsce wygnania Chińczyków.

Północna część wyspy Saghalien należy do Mandżuryji.

Korea, półwysep otoczony wysokimi brzegami i wcale jest nieznany Europejczykom. *Kinkitao*, m. główne.

Mala Bucharyja czyli **Turfan**, inaczej **Karakita** otoczona jest górami i przerznięta rzekami, które wlewają się do jezior nie mających odpływu.

Znaczną część tego kraju zajmuje wielka pustynia *Kobi* czyli *Szamu*, która się i przez Mongoliją ciągnie. Miasta: *Yarkand*, *Turfan* i *Kaszgar*. To ostatnie było stolicą strasznego Czyngischana.

Tybet najgórzystszy kraj w Azyji. Miejsca zamieszkałe przez ludzi, po większej części są to wyżyny na 10,000 stóp nad poziom morza wzniesione. Na tych wyżynach znajdują się rozległe jeziora. W Tybecie hodują się owe sławne kozy tybetańskie, z których delikatnego włosu wyrabiają się szale kaszemirskie.

Dalaj-Lama, głowa religiji buddyjskiej, upowszechnionej w Mongoliji, Mandżuryji, Chinach i innych krajach Azyji Wschodniej, jest rządcą Tybetu pod zwierzchnictwem cesarza Chińskiego.

Illasa nad Brahma-Putrą m. gł. Tybetu. Tu jest wspaniała świątynia Buddy i klasztor rezydencyjonalny Dalaj-Lamy, mieszczący w sobie do 10,000 pokojów, napełniony złotem, srebrnemi i t. d. posągami bożka Budy.

Butan z mias. głównem **Tassisudan**. Tu jest pałac o 7 piętrach, rezydencyja dwóch władców Butanu.

4. Cesarstwo japońskie składa się z samych wysp, otoczonych burzliwem morzem i raffami, i dla tego bezpiecznych od obcej napaści. Kraj ten może się uważać za najoświecieńszy w całej Azyji; gdyż prawie każdy jego mieszkaniec umie czytać i

pisać. Uprawa roli posunięta do najwyższego stopnia, obok tego rzemiosła znacznie wydoskonalone.

Japończycy, Chińczycy i inni Azyjanie nadzwyczaj są o sobie zarozumiali, uważają się za najdoskonalszych na świecie ludzi, następnie nienawidzą wszystko to, co jest obcem lub technie jakąkolwiek dla nich nowością; dla tego w Chinach, Japoniji i w ogóle w tych krajach w Azyji, do których Europejczycy nie mają wstępu, wszystko trwa bez zmiany w tym samym stanie, w jakim było przed tysiącami lat.

Japonija zostaje pod zarządem dwóch cesarzy świeckiego i duchownego. Obaj prawie nigdy nie pokazują się ludowi, i ciągle są zamknięci w swych wspaniałych pałacach. Miasta położone na wyspie *Nipon*:

Jeddo liczy półtora milijona mieszkańców, jest stolicą Kuby, cesarza świeckiego. Domy tu wszystkie jednopiętrowe, dla ochrony od zgubnych skutków trzęsienia ziemi.

Miako, rezydencyja Dairy, cesarza duchownego.

Nangasaki na wyspie Kiusio czyli Ksimo, jedyny port, w którym Chińczycy i Hollendrzy mają wolność prowadzenia handlu. Ci ostatni na wysepce Decima mają składy swych towarów, i nie inaczej dostają się na ląd wyspy Nangasaki, jak tylko za wielkiem pozwoleniem i pod najściślejszą strażą.

c) w Azyji południowej.

1. **Turecja Azyjatycka**, liczy 12 mil. miesz.

We względzie zarządu dzieli się na ejalety, paszaliki, sandziaki. We względzie zaś geograficznym na Azyję mniejszą (Anatolija, Lewant), Armeniją turecką, Syryją i Mezopotamiją.

a) w Azyji Mniejszej.

Skutari 60 tysięcy mieszkańców nad c. konst. tuż naprzeciw Konstantynopola uważa się za jego przedmieście.

Brussa w bliskości m. Marmara, 100 tysięcy mieszkańców, ma największe w Turcyji rękodzielnie wyrobów jedwabnych. W okolicach kopie się morska pianka, z której robią fajki, piankówkami zwane.

Na Północ Brussy leży licha miasto *Iznik*, w miejscu dawniej Nicei, słynnej Soborem powszechnym 325 r. na którym naukę Aryjusz, nie przyznającą bóstwa Chrystusowi, za odszczepieństwo uznano. R. 787 drugi był w niej Sobór i potępił znowu sektę Ikonoklastów czyli Obrazoburzców.

Angora leży w głębi półwyspu. Kozy i koty tamtejsze odznaczają się długim włosem.

Tokat leży na wschód Angory, 100 tys. miesz.

Trebizond nad m. Czarnem, m. handlowe.

Kerasum, dawniej Cerasus nad m. Czar., ztąd Lukullus w czasie wojny z Mitrydatem Ponckim, sprowadził do Rzymu czereśnie.

Smyrna nad morzem egejskiem, wyborny port,

najhandlowniejsze m. w Turcyji Azyjat. rezydencja konsulów europejskich. Często ulega zniszczeniu od morowego powietrza (dżumy) i trzęsienia ziemi.

Nad brzegami morza egejskiego stała *Troja* czyli *Ilium*, sławna dziesięcioletniem oblężeniem i zburzeniem przez Greków.

b) w Syryji.

ciągnie się pasmo gór libańskich wzdłuż brzegów m. Śródz. Na tem pobrzeżu była dawna Fenicyja, a teraz mieszkają Maronici i Druzowie, i zajmują góry Libańskie. Rządzą się własnemi prawami i płacą tylko haracz Turcyji.

Alep czyli **Haleb** 200 tys. miesz. prowadzi obszerny handel karawanowy z Persyją i Indyjami. Ma ulice brukowane, co jest wielką osobliwością na Wschodzie.

Damaszek także wielkie i starożytne miasto, 150 tys. miesz. Tu się początkowo wyrabiały materyje jedwabne, adamaszki, jako też szable i noże ze sławnej stali damasceńskiej. W tem mieście zbiera się corocznie karawana, pielgrzymująca do Mekki, niekiedy 40 tys. osób licząca.

Antakija czyli *Antyochija*, około 40 r. była stolicą Śgo Piotra i biskupa chrześcijańskiego, nim się ten do Rzymu przeniósł, potem była stolicą wielu cesarzów rzymskich, i wtenczas liczyła 700 tysięcy mieszkańców, a teraz zaledwie 10 tysięcy.

W Syryji na południe dawnej Fenicyji leży *Ziemia Święta* czyli Palestyna, na prawym brzegu Jordanu, który płynie przez jezioro Galilejskie czyli *Genezareth* i wpada w jezioro *Asphalt*, zwane m. Martwym, dla tego, że w nim woda słona, a w około niego ziemia tak jest przejęta solą, że w niej żadna roślina żyć nie może. Na miejscu tego jeziora stały: Sodomą, Gomorą i t. p. miasta, ogniem zniszczone.

Jerozolima dawna stolica Palestyny, liczy 25 tys. mieszk. Tu jest grób Zbawiciela Świata.

W okolicy Jerozolimy jest góra Oliwna, tak zwana od drzew oliwnych na niej rosnących, a pod nią dolina Józefata. O milę od Jerozolimy znajduje się *Betleem* na wzgórzu, gdzie jest wykuta w skale kaplica Narodzenia Chrystusa. Dalej *Nazareth*, mieszkanie Najśw. Panny Maryji i Śgo Józefa, gdzie jeszcze wskazują miejsce szkółki, do której miał Jezus Chrystus uczęszczać.

Akra (*Saint Jean d'Acre*) nad m. Śródziem. port i warownia, 20 tys. mieszk.

Jaffa, *Bejrut* i *Tripoli*, także miasta portowe.

c) w Armeniji.

Erzerum 80 tys. mieszk. w bliskości źródeł Eufratu, na wyżynie na 7 tys. stóp wzniesionej.

d) w Mezopotamiji.

Którą północną część nazywa się **Al-Dżezryja**

(dawna Assyryja), a południowa Irak-Arabi (dawna Babilonija i Chaldea).

Diarbekir nad Tygrem, w Aldżezryji, miał sławne fabryki safjanu.

Mossul nad Tygrem, fabryki muślinu, który od tego miasta otrzymał swoje nazwisko. W bliskości rozwaliny Niniwy, dawniej stolicy Assyryji.

Bagdad nad Tygrem 100 tys. miesz. dawna stolica Kalifów arabskich, zachowała tylko cień przeszłej świetności swojej. W bliskości widać ślady rozwalin słynnego Babilonu.

Bassora nad Szat-el-Arabem, niedaleko zat. Perskiej, wielce handlowe miasto; gdyż okręty aż pod same mury jego zawijać mogą. Tu się odbywa zamiana towarów europejskich na indyjskie.

Kerkur i Szerezul miasta w kraju Kurdów, strasznych rabusiów.

Arabija.

W tym kraju nie ma rzek, niebo prawie zawsze pogodne, upał nieznośny i okiem nieprzejrzone piaszczyste pustynie, po których wieje czasami duszący Samum i całe karawany zabija lub tumanami piasku zasypuje. Gdzie niegdzie w głębi są tylko urodzajne oazy, a nad brzegami morza w wielu miejscach grunt jest żyzny i klimat daleko znośniejszy. Arabija wydaje najlepszą kawę i najlepsze konie. Mieszkańcy Beduini, żyjący pod Emirami czyli

Szejkami, nie mają stałych siedlisk, przenoszą się z miejsca na miejsce ze swemi trzodami i namiotami. Rolnictwem zajmują się tylko osiedli w miastach i wsiach i półkoczujący, to jest latem tułający się z miejsca na miejsce, a zimę przepędzający w stałych siedzibach. Góry biblijne *Synai* i *Horeb* stoją odosobnione na południowym krańcu między morza Suez.

Arabija od najdawniejszych czasów dzieli się na wybrzeża: Hedžas, Jemen, Oman, Lakse i Nedzet. Zwyczajny zaś podział na skalistą, pustą i szczęśliwą, nieznany jest mieszkańcom tego kraju.

Mekka, 20 tys. mieszk. miejsce urodzenia Mahometa, stolica świata mahometańskiego, którą każdy wyznawca Islamizmu, przynajmniej raz w swoim życiu powinien odwiedzić. Wstęp do tego miasta wszystkim niemahometanom pod karą śmierci jest zabroniony. W Mekce odbywa się jarmark przez 5 miesięcy, na który zbiera się do 200 tys. ludzi, przytęm około 100 tys. wielbłądów.

Medina, grób Mahometa, w wielkim i licznych klejnotami ozdobionym meczecie.

Gidda (wym. Dżydda) port, 40 tys. mieszk.

Mokka słynie ze swej najprzedniejszej kawy, Mokką zwaną.

Aden, port i warownia, główny skład gummy arabskiej. Od 1838 roku zostaje w posiadaniu Anglików.

Maskate nad zat. Perską, największe i najhandlowniejsze miasto w Arabiji, 60 tys. mieszk.

Derreych m. gł. Wehabitów.

Persyja czyli Iran.

Ludność jej podają na 9 milionów. Persowie lubią nauki i kunszt, a język ich gra prawie takąż samą rolę w Azyji, jak francuzki w Europie. Monarcha Perski nazywa się Szachem. W ogólności kraj ten cierpi wielki niedostatek deszczu i zupełny brak rzek.

Teheran stolica Persyi, zimowa rezydencyja Szacha, który latem z powodu niezdrowego powietrza opuszcza ją, i z całym swoim dworem oddala się o 2 mile w góry, gdzie jest *Tacht-Katszar* pałac z wiszącymi ogrodami, podobnymi do tych, jakie były niegdyś w Babilonie. Za przykładem Szacha idzie większa część mieszkańców i Teheran zamiast 130 tys. mieszk. liczy latem zaledwie 60 tys.

Ispahan dawna stolica, 200 tys. mieszk.

Balfrusz, niedaleko m. Kasp. prowadzi handel z Rosyją, 100 tys. mieszk.

Tauris czyli **Tebris** niedaleko jez. Urmija, ma 100 tys. mieszk. prowadzi handel z Rosyją i Angliją.

Reszt o milę od m. Kasp. posiada fabryki jedwabów 60 tys. mieszk.

Szyraz, słynie ze swych win. W okolicach zaj-

muja kilka mil rozwaliny Persepolisa, dawniej stolicy perskiej, którą Aleksander Macedoński po pijanemu rozkazał spalić.

Bender-Buszer i Bender-Abassi miasta handlowe nad zat. Perską.

Afganistan.

Liczy 10 milionów ludności.

Kabul nad rz. t. naz. 60 tys. mieszk., rezydencja Szacha, ma prawie wszystkie domy drewniane, dla większego bezpieczeństwa od zgubnych skutków trzęsienia ziemi.

Kandahar i Herat miasta pomniejsze.

Beludżystan.

Liczy 2 mil. mieszk. i zostaje już pod wpływem Anglików.

Kelat m. gł. 8 tys. mieszk.

Indyje Wschodnie (Ost. India).

Rzeka Gangez dzieli je na Półwysep Przedgangezki cz. Indostan i na Półw. Zagangezki cz. Indo-Chiny.

Półwysep Przedgangezki oddzielony od reszty lądu Azyji wysokiem pasmem gór Himalajskich, posiada klimat gorący, ziemię bardzo urodzajną i wy daje najrozmaitsze płody, jako to: ryż, główne po-

żywienie mieszkańców, indygo, bawełnę, opium, jadwab', trzcinę cukrową, drzewo bambusowe używane powszechnie do budowli. Posiada liczne kopalnie dyamentów, cyrkonów, rubinów i innych drogich kamieni. Z pomiędzy zwierząt, słonie czynią też samą posługę w Indyjach, co konie w Europie; bawoły używają się do uprawy roli. W lasach przebywają nosorożce, straszne tygrysy i wszędzie dają się spotykać, a nawet w ogrodach i domach węże jadowite okularniki. W rzekach większych pełno również niebezpiecznych krokodyłów.

W Indostanie na przestrzeni 65 tys. mil kw. żyje 140 mln. ludzi, po największej części rodowitych Indyjan cz. Indusów, których charakter, zwyczaje, obyczaje i religija, pomimo licznych przemian politycznych, pozostały do dziś dnia prawie bez żadnej zmiany. Indyjanie mówią różnemi dyalektami starożytnego języka Sanskryckiego, który ma wiele podobieństwa do naszego. Dzieła pisane w tym języku i to bardzo dawno, są nader liczne. Przedmiotem czci w Indyjach jest Brama, bóstwo niewidzialne, którego nie przedstawiają w żadnej postaci, i żadnych mu nie wznoszą świątyń. Inne bóstwa są: Wisznu i Siwa. Indyjanie wierzą w przejście dusz; stąd pochodzi u nich szanowanie zwierząt, mianowicie bydła rogatego, słoniów i małp. Oddają także cześć siedmiu rzekom, a mianowicie Gangezowi, którego święta woda rozwozi się po całym

kraju i jest przedmiotem zyskowego handlu. Święta księga Indyjan nazywa się Weda.

Od niepamiętnych czasów mieszkańcy Indostanu dzielią się na cztery stany (kasty): 1) Braminów czyli uczonych, duchownych i urzędników; 2) woj-skowych; 3) rolników i kupców; 4) rzemieślników. Jest jeszcze i piąta kasta, Parias, zostająca u tam-tych w najwyższej pogardzie.

Liczne pomniki literatury, olbrzymie świątynie z marmuru, porfiru i granitu, wygładzone jak stal, świadczą, że Indostan już w bardzo głębokiej starożytności stanął na wysokim szczeblu oświaty, która drogą handlu dostała się do Fenicyji, Etyjopiji, Egiptu, potem przeszła do Grecyi, Rzymu i t. d. Indyje starożytnym znane były tylko z nazwiska, zwycięzki Aleksander Macedoński doszedł tylko do Indu. granicy Indyji. Przy końcu XV wieku, kiedy Wasko de Gama odkrył drogę morską do tego kraju, Portugalczycy najpierwsi weszli z nim w handlowe stosunki, i mocą oręża posiadli niek-tórą krajiny, potem usiłowali tu rozszerzyć swój wpływ Hollendrzy i Anglicy, i tym ostatnim udało się na koniec pojąć prawie cały Indostan i część Indyj za Gangezem.

Posiadłości Angielskie w Indyjach Wschodnich.

Obejmują 61 tys. m. kw. i 121 miljon, ludn. Na-

leżą do kompaniji Kupieckiej Wschodnio-indyjskiej. Dzieli się na 4 wielkorządztwa cz. prezydentostwa, na czele których stoi gubernator generalny, mający pod swemi rozkazami 200 tys. wojska.

1. Prezydentostwo **Bengalskie** zawiera oprócz mnóstwa pomniejszych, cztery większe miasta położone nad Gangezem.

Kalkuta, stolica wielkorządcy i handlu indyjskiego z całym światem, 800 tys. mieszk.

Patna, wydaje mnóstwo opium i indyhtu, 250 ts. mieszk.

Benares, miasto święte Indyjan, punkt środkowy uczoności bramińskiej i handlu dyamentami, 600 tys. mieszk.

Luknow, w kraju Oude (wymów Aud), 300 tys. mieszk.

2. Prezyd. Allahabadzkie gdzie jest:

Allahabad przy ujściu Dżumy do Gangezu, także mias. święte Indyjan. Tu zasługuje na uwagę podziemna świątynia Indyjan, i główny arsenał wschodnio-indyjskiej kompaniji.

Agra i Delhy nad Dżumną, niegdyś stolica za cesarstwa W. Mogolą, którego liczni potomkowie dotąd mieszkają w Delhy i pobierają szczerpłą pensyję od Anglików.

Hurdwar przy wypływie Gangezu z gór, licha miejscina, w której jednakże zgromadza się niekiedy do 2 milion. Indyjan dla obmycia się z grzechów w świętych wodach Gangezu.

3. Prezyd. **Madraskie**, zajmuje całe prawie побереże wschodnie, którego południowa część nazywa się *Koromandelem*.

Madras m. gł. na pobrzeżu Koromandelskim, 460 tys. mieszk.

Dekan cz. państwo Nizama, przetrzięte rzeką Godawary, uchodzącą do zat. Bengalskiej. Zostaje pod zwierzchnictwem Anglików, zresztą ma jeszcze do niejakegoś czasu własnego monarchę. Państwo to obfituje w drogie kamienie. *Hajderabad* i *Golkonda* miasta najznacniejsze.

Na Południe Dekanu, leżą krajiny: *Mysora* i *Travankur*, a na północy *Nagpur* i *Oude* (wym. Aud) także zostające pod zwierzchnictwem Anglików, a pod rządem własnych monarchów.

4. Prezyd. **Bombajskie**, leży na zachodniem pobrzeżu, którego południowa część nazywa się *Malabarem*.

Bombaj, na wyspie niedaleko lądu, najlepszy port w Indjach wschodnich 260 tys. mieszk. Na poblizkich wysepkach widać olbrzymie świątynie wykute w skale.

Surat na północ Bombaju, 160 tys. mieszk.

Dalej na północy, za rzeką Nerbuddą, uchodzącą do zat. Kambajskiej, leży mias. *Baroda*.

Na zachód Suratu i Barody, za odnogą Cambay leży półwysep *Guzareta*, oblany z drugiej strony zachodniej zatoką *Cutsh* (wym. Kucz). Na między-morzu łączącym ten półwysep z dalszym lądem, le-

ży mias. *Ahmedabad*, po większej części w ruinach. Nad odnogą *Cutsh* przy ujściu Indu, leży niepodległa krajina *Sindh* z m. gł. *Hajderabad* na wyspie rzeki Indu, 20 tys. mieszk.

Postępując w górę rzeką Indem, spotykamy mias. *Multan* w kraju *Pentszabem* cz. pięciu rzek; bo w rzeczy samej leży nad pięcią rzekami. Dalej ku Północy leży kraj *Sejków* z m. gł. *Lahor*, od 1846 r. już zostaje pod zwierzchnictwem, a nawet i rządem Anglików. Na Północy kraju *Sejków* leży *Kasze-mir*, najpiękniejsza górna równina, podług Mahometan jest to raj ziemski.

Kraj *Sindhia* z m. gł. *Gwalior*, leży na Zachód prezyd. Allahabadzkiego. Jest to jedyne niepodległe państwo Marattów, narodu niegdyś potężnego w Indostanie.

Nepaul, kraj także niepodległy, leży na pochyłości gór Himmalajskich, m. gł. *Katmandu*.

Francya posiada *Mahe* na pobrzeżu Malabarskiem, *Pondiszery*, na Koromandelskiem.

Do Portugaliji należy *Goa* na Malabarze i *Diu* na Południu Guzaretty.

Półwysep Zagangezki czyli Indo-Chiny.

Mało znany, obejmuje posiadłości angielskie i udzielne państwa azyjatyckie, jakimi są:

1. Cesarstwo **Birmańskie** liczy kilka mil. lud. Mieszkańcy tém się szczególnie odznaczają, że

wszyscy chodzą z parasolami i na czarno malują sobie zęby.

Awa, warownia, rezydencyja cesarza, 50 tys. m.

Umerapura, dawniejsza stolica.

Pegu, było stolicą udzielnego państwa.

Rangun, port nad odnogą rzeki Irawaddi, ma domy zbudowane na słupach bambusowych dla ochrony od wylewów rzeki.

2. Państwo **Syamskie**, przerzniete wzdłuż rzeką Menam, tworzy dolinę, zamkniętą pomiędzy pasmami gór.

Bankok stolica, składa się po większej części z domów bambusowych pływających po rzece Menam, 400 tys. mieszk.

Juthia na wyspie rzeki Menam, zbudowane także na słupach i t. d.

3. Cesarstwo **Anamskie**, zajmuje wschodnią część półwyspu, dzieli się na krajiny: Tonkin, Kochinchinę, Kambodżę i Laos.

Hue cz. **Fu-czuan** w Kochinchinie, rezydencyja cesarza.

Sajgon, port 100 tys. mieszk.

Półwysep Malakka, dzieli się na kilka drobnych państw.

Malakka miasto należy do Anglików.

Assam, **Arakan** i **Martaban**, kraje położone w Zachodnio-Północnej stronie Birmaniji, zostają pod władzą Anglików, którzy w krajinie Assam zasadzili krzewy herbaty.

AFRYKA.

Jest to wielki półwysep oblany na Północy morzem Śródz. i c. gibralt.; na Zachód oc. atlant., który na południu łączy się z oc. indyjskim; na Wschód oc. indyj., zatoką arabską i przez miedzymorze Suez łączy się tylko ze stałym lądem Azycji.

PODZIAŁ AFRYKI

i rozpołożenie jój krajów.

Afryka dzieli się na północną, zachodnią, południową, wschodnią i środkową, prawie nieznaną.

1) W Północnej Afryce zaczynając od miedzymorza Suez i postępując brzegiem m. śródz. ku zachodowi, spotykamy najprzód: Egipt, położony w samym kącie północno-wschodnim, dalej na całym pobrzeżu rozciąga się Berberyja, zawierająca kraje: Trypolis, Tunis, Algeryjā i Cesarstwo Marokańskie, zajmujące północno-zachodni kąt Afryki. .

2) W Afryce Zachodniej postępując brzegami

oc. Atlant. z północy na południe, spotykamy cesarstwo Marokańskie, zachodnią część pustyni Sahary, Senegambiją, Gwineę wyższą i niższą, leżące w pasie gorącym czyli między zwrotnikami, od przylądka Negro побереże puste aż cokolwiek za zwrotnik Kozierożca sięgające.

3) W Afryce Południowej, na samym krańcu Afryki leży ziemia Kapska czyli Kraj przylądka Dobrej Nadziei. Na północy ziemi Kapskiej leży kraj Hottentotów i wychyla się aż na побереże atlantyckie.

4) W Afryce Wschodniej postępując z południa na północ wzdłuż brzegów oc. Indyj. leżą: ziemia Kaffrów, krajina Sefala, państwo Monomotapa, i побереża: Mozambik, Zanguebar, Ajan i Adel czyli Zeila. To ostatnie mieści się nad odnogą Aden, przy wejściu do c. Bab-el-Mandeb. Od tej ostatniej cieśniny wzdłuż побереża zatoki Arabskiej rozciąga się Abissynija i Nubija. Ta ostatnia północną swoją granicą styka się z Egiptem.

5) W Afryce Środkowej na południu Tunisu leży Biledul-Geryd cz. Kraj Daktylowy. Pod nim, od Egiptu aż do oc. Atlant., w poprzek Afryki, na Zwrotniku Raka rozciąga się pustynia Sahara. Na Południu Sahary pomiędzy Abissyniją i Senegambiją zalega całą przestrzeń Nigrycyja czyli Sudan, mało znany; dalej na południu leżą kraje Dżaggasów i Gallasów, wcale nieznanne.

Wody.

- 1) Morze Śródziemne z odnogami *Sydra* i *Kabes*.
- 2) Ocean atlant. z odnogą Gwinejską cz. m. Etyjopskiem.

3) Ocean Indyjski z odnogą Arabską, do której prowadzi niebezpieczna dla żeglarzy c. Bab-el-Mandeb (wrota śmierci); równie niebezpieczny jest i kanał Mozambicki, z przyczyny bystrego pędu wód.

Jezior i rzek w Afryce bardzo mało, o to dla tego, że nie wiele jej gór dosięga linii śnieżnej. Jeziora większe są: *Czad* w Nigrycyji, *Demba* w Abissyniji, *Marawi* na Zachód pobrzeża Zangwebar.

Rzeka *Nil* wypływa z Abissyniji, przez Nubiją i Egipt dąży na Północ, i przy ujściu do m. Śród. rozdzieliwszy się na dwie odnogi tworzy tak nazwaną *Deltę*.

Senegal i *Gambija* w Senegambiji, uchodzą do oceanu Atlant.

Niger czyli *Dzoliba* płynie przez Nigrycyją i pod nazwiskiem *Kworry* uchodzi do zat. Gwinejskiej.

Zaira i *Koanza* w Niższej Gwineji.

Oranje w ziemi Hotentotów, wpadają do oceanu Atlantyckiego.

Zambezi w państwie Monomotapan — do oceanu Indyjskiego.

Góry.

1) *Atlas wielki i mały* w Berberyji. Od niego oc. Atlant. otrzymał swoje nazwisko.

2) Góry *Abissyńskie* zalegają całą Abissyniją i ciągną się wzdłuż zat. Arabskiej.

3) *Księżycowe*, na południe Nigrycyji, jidą przez środek Afryki od wschodu na zachód.

4) Góry *Kongo* na wschód Senegambiji.

5) Góry *Lupata* w państwie Monomotapan.

Przylądki.

1) *Bon, Spartel i Blanko* na północy.

2) *Biały, Zielony (Cap Verd), Lopez i Negro* na Zachodzie.

3) *Dobréj Nadzieji* na samém południu.

4) *Delgado i Gwardafuj* na wschodzie.

Wyspy.

a) *Nu oceanie Atlantyckim.*

1) *Azorskie*, z których najznacniejsza *Tercejra*, należą do Portugaliji.

2) *Kanaryjskie* mają zdrowe powietrze, ziemię urodzajną, i dla tego dawniej nazywały się *Szczęśliwemi*; należą do Hiszpaniji. Znaczniejsze są: *Teneryffa* z wulkaniczną górą *Pik-de-Tejda*, *Palma*, *Kanaryja*, *Ferro*, przez którą przechodzi pierwszy południk i inne.

3) *Madera* z miastem *Funchal* (wym. Funczał)

należy do Portugaliji i wydaje powszechnie znane wina.

4) Wyspy Zielonego Przylądka, też Portugalskie.

5) Wyspy Gwinejskie: *Fernando-Po* angielska, zład wysyłają na zwiedzenie środkowych krajów Afryki. *Św. Tomasza*, portugalska.

6) Wyspa *Wniebowzięcia* cz. *Ascension* i wsp. *Św. Heleny*, pamiętna więzieniem i śmiercią Napoleona, należą do Anglików.

b) *Na oceanie Indyjskim.*

1) *Madagaskar*, największa z wysp Afrykańskich, od stałego lądu Afryki oddzielona kanałem Mozamb. a wzdłuż z północy na południe przerznięta pasmem wysokich gór, ma klimat niezdrowy dla Europejczyków, dla tego dotąd przez nich nieprzywłaszczona i mało poznana.

2) Wyspy *Komorskie* leżą przy wejściu z północy do kanału Mozamb.

3) *Maskareny*, z których wyspa *Św. Maurycego* dawniej *Isle de France*, posiadłość francuzka, obecnie należy do Anglików. Wyspa *Bourbon* — francuzka.

4) Wyspy *Amiranty* — portugalskie.

5) *Seszele* — angielskie.

6) *Sokotora*, naprzeciw przylądku Gwardafuj, należy do Imana Moskaty.

Państwa i miasta w Afryce.

a) Na Północy.

Egipt.

Kraj płacący daninę Turcyji, leży po obu brzegach rzeki Nilu, która corocznym wylewem swoim zwilża go i użyznia; inaczej kraj ten, cierpiący niedostatek deszczu, byłby piaszczystą pustynią.

Kair, największe miasto w Afryce, mające około 300,000 mieszk. jest rezydencyją baszy, wicekróla Egiptu i leży niedaleko Nilu. — W okolicach Kairu wznoszą się sławne swym ogromem i starożytnością **Pyramidy**.

Aleksandryja, warownia nad m. Śródz. 30,000 mieszk.

Rozetta i Damietta miasta nad dwiema odnogami rzeki Nilu i nad m. Śródz.

Suez nad m. Czerwonem, port, z którego Anglicy już urządzili żeglugę parową do Bombaju.

Berberya.

Tutejsi mieszkańcy do r. 1830, trudnili się rozbojem na morzu Śródz. chwyтали w niewolą żeglujących i srogo się z nimi obchodzili. W czasie naszej zimy i wiosny wszystko się tu zieleni, kwitnie i dojrzewa, w czasie zaś naszego lata ziemia staje się spiekłą i suchą.

Berberya dzieli się na cztery części: Tripolis, Tunis, Algeryją i cesarstwo Marokańskie.

1) **Tripolis** z MS. t. n. rezydencyja beja uznającego nad sobą zwierzchnictwo Turcyji.

Krajina Barka i oaza Fezan z m. gl. Murzuk, zostają pod rządem beja trypolitańskiego.

2) **Tunis** z MS. t. n. niedaleko rozwalin starożytnej Kartaginy, rezydencja beja też zostającego pod zwierzchnictwem Turcyji.

3) **Algeryja**, starożytna Numidyja, od 1830 r. należy do Francuzów, którzy, zdobywszy Algier, położyli koniec rozbojom Berberów na m. Śród.

Algier (po arabsku Al-Dżezair) port nad mor. Śród. 30,000 mieszk.

Konstantyna 40,000 m. **Bona** i **Oran** mają po 10,000 mieszk.

Tlemecen.

b) *Na Zachodzie.*

4) **Cesarstwo Marokańskie**, starożytna Maurytanija.

Mieszkańcy Maurowie i Beduini, a pomiędzy nimi są i Żydzi; ale zostają w największej pogardzie: muszą nosić odzież czarną, i nie mogą jeździć ani na koniach, ani na mułach.

Marokko, rezydencja cesarza, 80,000 mieszk. a między nimi jest 5,000 Żydów. Ztąd wywozi się przedni safijan (maroquin).

Moghador, port nad oc. Atlant. pobyt kunsulów europejskich, 30,000 mieszk. Stąd wywożą daktylę, gummę, kość słoniową i pióra strusie.

Fez, najludniejsze miasto w cesarstwie, 100,000 mieszk.

Mekinez, Tetuan i Tanger miasta pomniejsze.

Ceuta, warownia naprzeciw Gibraltaru, należy do Portugalczyków i służy za miejsce wygnania.

Tafilet, na wschodzie Cesarstwa, prowadzi obszerny handel z Afryką środkową.

Suza, Sedželmessa.

Pustynia Sahara.

Zalega całą przestrzeń od oc. Atlant. do Egiptu, od Berycji do Nigrycyji. Rozległość jej podają na 110,000 mil kw. przestrzeni, składa się z samych piasków za powiewem wiatru unoszących się, na kształt fali morskich. Nie ma tu ani wody, ani roślin, ani drzew, gdzie nigdzie tylko, i to w stronie wschodniej pustyni, a na zach. Egiptu, w Libiji dają się widzieć zielonością pokryte oazy jak np. Ammon (teraz Siwah), w starożytności wyrocznią Jowisza ammońskiego sławna. W stronie zaś zachodniej pustyni jest ich bardzo mało, za to okropne piaski, ciągłe dmącym wiatrem wschodnim napędzone, nie tylko całą przestrzeń zachodnią pokrywają grubą warstwą, ale się jeszcze rozciągają daleko pod wodami oc. atl. i tworzą niebezpieczne dla żeglujących mielizny i wiry morskie. Przylądek Biały składa się z pagórków samego piasku. Jednakże, pomimo wszelkich okropności i niebezpieczeństw, kupieckie karawany przy pomocy wielbłądów, sprawiedliwie nazwanych okrętami pustyni, przebywają regularnie i w różnych kierunkach to morze piaszczyste. Nie ma tu ani drogi, ani ścieżki, ślady nawet przechodzącej karawany, natychmiast zasypuje piasek. Gwiazdy tu są jedyną wskazówką dla podróżujących. Zazwyczaj kierują oni swoje

podróż od oazy do oazy dla nabrania wody i żywności dla siebie i wielbłądów.

5) **Senegambija** leży na pochyłości zachodniej gór Kongo, nad rzekami Senegalem i Gambiją, od których otrzymała swoje nazwisko. Narody murzyńskie: Jolofowie, Fulasowie i Mandyingowie, zamieszkują ten kraj. Z osad europ. najznaczniejsze są francuzkie: *Saint Louis* (wym. Sę Luj) wyspa z miastem t. r. naprzeciw ujścia Senegalu.

Gorea, niedaleko przylądka Zielonego.

6) **Gwinea Wyższa** ciągnie się od Senegambiji do Równika i dzieli się na pobrażę.

a) *Sierra-Leońskie*, gdzie jest osada angielska wyzwolenców Murzynów, obróconych na wiarę chrześc.

Freetown (wym. Fri-toun) cz. Wolne miasto, jest głównem miejscem téj osady, liczącój już 40,000 ludności.

b) *Pieprzowe* cz. *Malaguetta*, gdzie jest *Liberia* msto gł. rzplitej Murzynów, wyzwolonych przez Stany Zjednoczone północno-amerykańskie

c) Pobrażę *Słoniowej kości*, nie ma osad europejskich.

d) Pobrażę *Złote* zawiera jich najwięcej. Z tych: *Kap-Kost-Kastl.* osada angielska jest tu najważniejsza.

Kumassi stolica *Aszanti*, państwa Murzyńskiego najpotężniejszego w Niższej Gwinei.

- e) Pobrzeże *Niewolnicze*, tak nazwane, że ztąd już od lat trzystu najwięcej wywożono dawniej, i dotąd jeszcze wywożą (około 150,000 rocznie) niewolników Murzynów i ludzie prowadzą handel ludźmi, pomimo zakazu pod karą śmierci.

Dahomey, tutejsze państwo murzyńskie zostaje pod zwierzchnictwem Aszantiów.

- f) Pobrzeże *Benińskie* z m. gł. *Benin*, leży po większej części przy ujściu Kworry inaczéj Nigru.

7) *Gwinea Niższa* ciągnie się od Równika do przylądka *Negro*, i obejmuje dwa państwa murzyńskie udzielne, *Loango* i *Kongo*, i dwa państwa pod władzą Portugalczyków: *Angola* z m. gł. *San Paolo de Loanda* i *Benguela* z m. gł. *San Filipe de Benguela*.

Od *Benguelli* do rz. *Oranje* całe pobrzeże puste i nieznanome. Anglicy wzięli je w swoje posiadanie i założyli osadę prawie pod samym *Zwrotnikiem Kozierożca*.

c) w Afryce Południowej.

1) Ziemia *Kapska*, tak wielka jak *Francya*, a ma tylko 150,000 mieszk. W 1600 r. *Hollandrzy* założyli tu swoje osady, które od r. 1814, stały się własnością *Anglików*.

Kapstad leży u stóp góry *Lwiej*, *Stołowej* i *Pyramidalnej*, m. gł. osady, liczy 20,000 miesz. i po-

siada wyborny port, służący za miejsce wypoczynku i nabrania świeżych zapasów żywności dla okrętów, żeglujących do Indyj Wschodnich.

W okolicach wsi Konstancyji rośnie wyborne wino, zwane pod nazwą Kapskiego.

2) Ziemia *Hottentocka* leży po obu stronach rzeki Oranje, zamieszкана przez naród dziki, trudniący się pasterstwem i polowaniem.

3) Ziemia *Kaffrów* leży na W. ziemi Hottentotów nad brzegami oc. Indyj. ciągnie się aż do zat. *De-Lagoa*. Narody Kafrejskie przez swoją waleczność są dosyć uciążliwymi sąsiadami osad angielskich.

Za staraniem misyjnarzy religija Chrz. znacznie się już rozszerzyła pomiędzy Kafframi i Hottentotami.

d) w Afryce Wschodniej.

1) **Sofala**, posiadłość Portugalska, której gł. m. *Sena* leży nad rz. Zambezi.

2) **Monomotapa**, niegdyś potężne państwo, teraz rozdzielone na kilka drobniejszych.

Zimbaoe n. rz. *Zambezi* pobyt najsilniejszego w tych stronach władcy.

3) **Mozambik** od rz. Zambezi ciągnie się do przyl. Delgado.

Tu jest osada Portugalska, Mozambik, na wsp. t. n. z wybornym portem, skąd wywożą złoto, kość słoniową i niewolników.

Pobrzeża *Zangwebar*, *Ajan* i *Adel* mało znaczące i mało znane.

4) **Abissynija** cz. **Habesz**, część starożytnój Etyjopiji, kolebka oświaty afrykańskiej, która drogą handlu dostała się tu z Indyj wschodnich. Abissynija, nazwana Szwajcaryją afrykańską, jest krajem nader górzystym; przeto ma klimat znośniejszy, jak w krajach ościennych i ma wielką obfitość wód. Tylko deszcze peryjodyczne przerywają nieustanną wiosnę w tym kraju. Padają one od Kwietnia do Września i sprawują wezbranie i wylew rzeki Nilu.

Abissynijanie z postaci swojej wielce podobni do mieszkańców Europy południowej, wyznają religiję chrz. sekty koptyckiej, mają liczne kościoły i klasztory, posiadają w tłumaczeniu na dawny język koptycki Bibliję i inne książki religijne.

W Abissyniji jest wiele żydów, jeszcze przed Nar. Chr. tu osiadłych.

Kraj ten tworzył niegdyś jedno państwo, pod rządem monarchy mianującego się Negusem, który wyprowadza swój ród od Salomona, teraz w skutek wojen domowych, Abissynija podzieliła się na drobniejsze krajiny nawzajem od siebie i od Negusa niezależne. Znaczniejsze są:

- a) **Tigre** z m. gł. *Antalo*, niedaleko *Axuma* stolicy dawnych monarchów abissyńskich.
- b) **Amhara** z m. gł. *Gondar*, siedziba Negusa.
- c) **Szoa** z m. gł. *Ankobar*.

W południowej części Abissyniji osiadł naród Gallasów.

5) **Nubija**, przetrzyeta rzeką Nilem i tylko nad jej brzegami urodzajna, zostaje pod władzą baszy egipskiego i książąt płacących mu daninę.

Części Nubiji są:

a) **Sennar**, na Z. Abissyniji, z m. gł. t. n. siedziba sułtana.

b) **Kordofan**, na Z. Sennaru, opasany w około górami, składa się z gromady oazów, należy do baszy egipskiego.

c) **Dongolah**, nad Nilem, zbliżając się ku Egiptowi, stanowi część właściwej Nubiji—słynie ze swych koni.

Suakim, nad m. Czerw. port, leży prawie naprzeciwko Giddy w Arabiji—i stanowi przeprawę z Afryki do Azyji.

e) w Afryce środkowej.

1) **Wyższy Sudan** zajmuje środek południowej Afryki i rozciąga się od ziemi Hotentotów aż do południowej Abissyniji i Nigrycyji cz. Niższego Sudanu. Zabójczy klimat, niepohamowany fanatyzm mieszkańców i skłonność jich do łupieztwa i roboju, nie dozwoliły Europejczykom zwiedzić całej tej przestrzeni Afryki. Zdaje się, że tu musi być wielka ludność, gdyż coroczny wywóz niewolników, i to przez ciąg kilku wieków, widocznie jej nie zmniejszył. W ogóle mieszkańcy Murzyni tych

krajów znani są pod nazwiskiem Gallasów i Szag-gasów.

2) Niższy Sudan cz. Nigrycyja, leży w pasie zwrotnikowym północnym, przetrnięty jest rzeką Nigrem, klimat ma gorący, umiarkowany tylko w wielu miejscach górzystym jich położeniem. Państwa znaczniejsze tu są: *Timbaktu*, *Bornu*, *Haussa* z mstem *Sakkatu*, *Kaszna*, *Bambarra* i mnóstwo innych mało znanych.

AMERYKA.

Czwarta część świata, została odkrytą w 1492 r. przez Krysztofa Kolumba, Genuńczyka, a otrzymała nazwisko od Ameryka Wespucyjusza Florentczyka, który pierwsze jój opisanie udzielił Europejczykom.

Granice.

Ameryka jest wyspa na północy obmarzła oceanem północnym. Ze wschodu oblewają ją oc. Atl. czyli Zachodni, z Zachodu, oc. Wschodni, a na Południe, oba te oceany spotykają się z trzecim oc. Południowym.

Podział

i

Rozpołożenie krajów Amerykańskich.

Ameryka składa się z dwóch wielkich lądów, w kształcie półwyspów, połączonych z sobą wązkiem (6 mil szerokiem) międzymorzem Panamskiem. Ląd na półkuli północnej, nazywa się Ameryką północną, a leżący po większej części w pasie gorącym i na półkuli południowej, nazywa się Ame-

ryką południową. Pomiedzy temi dwiema częściami mieszczą się *Indyje Zachodnie* (West-India), składające się z wysp wielkich i małych Antylli.

W Ameryce północnej, pobrażę północno-zachodnie, zajmują posiadłości rossyjskie, cieśn. Behringa (9 mil szeroką) i morzem t. n., oddzielone od Syberyi. W przeciwniej stronie; to jest północno-wschodniej, leży wielka wyspa *Grenlandyja*, na oc. Atl. i bliższa Islandyi, jak Europa. Resztę lądu stałego na północy Ameryki północnej, to jest, całą przestrzeń od osad rossyjskich i oc. Wschodniego aż do oc. Atl., zajmują posiadłości Brytańskie. Na Południu tych posiadłości, pomiędzy 48° i 30° sz. półn., całą przestrzeń ziemi od oc. Wschod. do Atl. zajmują *Stany Zjednoczone Północno-Amerykańskie*. Na południu tych ostatnich w stronie oceanu Wschodniego, mieszczą się *Stany Zjednoczone Meksykańskie*, po części w pasie gorącym położone. Dalej na Południu, także nad oc. wsch. leży *Gwatemala* czyli *Stany Zjednoczone Środkowej Ameryki*; zajmują między morze Panamskie, a zatem już kończą Amerykę Północną.

W Ameryce Południowej, zaczynając od między morza Panamskiego, i postępując pobrażem oc. wschod., spotykamy *związek rzplitych Kolumbijskich*, położonych pod Równikiem, a zatem wśród pasa gorącego. Dalej na południu leży *Peru*, poniżej *Boliwja*, w części południowej tylko wychyla się na ocean, a z resztą leży na wschód Peru. Jesz-

cze dalej na południu, wzdłuż pobrzeża oc. Wscho. ciągnie się wąski kraj *Chili*, a na południu od niego, a w części na wschód, pomiędzy oc. wsch. i Atl. kończy stały ląd Ameryki *Patagonija*, na północ tej ostatniej, a na wsch. *Chili* leży związek rzplitych Argetyńskich cz. *Rio de la Platta* i ścianą północną opiera się o Boliwiją, a południową o Atlantyck. Tuż obok La Platty nad oc. Atl. leży *Urugwaj*, dalej *Brezylija*, po Rossyi Chinach trzecie cesarstwo najrozleglejsze w świecie i w innej części świata, także na wsch. położone. *Brezylija* daleko rozciąga się w głąb Ameryki południowej i opiera się o związek Kolumbijski, Peru, Boliwiją, *Rio de la Platte* i *Urugwaj*. W stronie Zachodnio-południowej, pomiędzy nią a *Rio de la Plattą* leży mały krajik *Paragwaj*, a w stronie północno-wschodniej, także pomiędzy nią a związkiem Kolumbijskim leży *Gujana*; *Brezylija* więc oprócz *Chili* i *Patagoniji* graniczy ze wszystkimi krajami Ameryki południowej.

Wody.

a) Na oceanie Atlantyckim.

- a) Morze *Baffińskie* przez c. Davis łączy się z oc.
- b) M. *Hudsonskie* przez c. t. n. łączy się z oc.
- c) Zat. św. *Wawrzyńca* przy ujściu rzeki t. n.
- d) Zat. *Meksykańska*, której południowa część nazywa się morzem *Karaibskiem*, tworzy po-

mniejsze zatoki: *Kampesz*, *Honduras* i *Darién-ska*.

c) *C. Magellańska* pomiędzy Patagoniją i Ziemią Ognistą.

b) *Na oceanie Wschodnim.*

a) *C. Behrynga*, na północy oddziela Azyją od Ameryki.

b) *M. Aleuckie* cz. *Bobrowe*.

c) *Zat. Kalifornijska* cz. m. *Purpurowe*, tak nazywane od Korali.

d) *Zat. Panamska*.

Jeziora.

Niedźwiedzie, *Niewolnicze*, *Winnipeg*, *Wyższe*, *Huron*, *Miczygan*, *Erie* i *Ontario*, w posiadłościach Brytańskich i na pograniczu Stanów Zjednoczonych Północno-Amerykańskich; *Nikaragua* w Gwatemali, *Marakaibo* jakby zatoka morza Karaibskiego w Wenezueli, *Titikaka* 12 tys. stóp wzniesione między Peru i Boliwią.

Rzeki.

a) *w Ameryce Północnej.*

a) *Mekenzie* i *Miedziana* uchodzą do oc. półn.

b) *Kolumbija* czyli *Oregan* do oc. wschod.

c) *Colorado* do zat. *Kalifornijskiej*.

d) *Niagara*, wypływając z jez. *Erie*, tworzy wodospad największy w świecie (476 st. szeroki,

160 st. wysoki), którego szum i łoskot daje się słyszeć dalej niż o dwie mile.

- e) *Św. Wawrzyńca* wypływa z jez. Ontario i przy ujściu do oc. Atl. tworzy obszerną zatokę.
- f) *Mississipi* płynie z północy na południe, do zat. Meksykańskiej: z prawej strony zabiera Missouri, Arkansas i rz. Czerwoną, z lewej Ohio (wym. Ohejo).
- g) *Rio del Norte* w Meksyku, wpada także do zat. Meks.

b) w Ameryce Południowej.

Wszystkie uchodzą do oc. Atl.

- a) *Orinoko* płynie przez związek Kolumbijski z Zachodu na Ws. i przez odnogę Kassakwiare łączy się z Rio Negro.
- b) *Amozonka* cz. *Maranhon* największa rzeka w świecie (730 mil długa, a od 8 do 10 mil szeroka) przyjmuje w siebie kilkadziesiąt wielkich rzek. Z prawej strony Ukajale, Madejrę, Topajos, Xingu i Tonkantin, z lewej Rio Negro, a przez nią i kanał Kassakwiare łączy się z Orinoko, płynie z Zach. na Ws. w północnej części Brazylii.
- c) *Rio de la Platta* cz. rzeka srebrna, płynie z Płn. na Poł., w kraju swego nawiska i powstaje z połączenia Paragwaju, Parany i Urugwaju.

Wyspy.

Najznaczniesze są tylko na oc. Atlan.

1. *Grenlandyja* oddzielona od stałego lądu cie. Lankaster i Barrow. Jeszcze w 10 wieku odkryta przez żeglarzy Norwergskich i dla mnóstwa łak przez nich nazwana Grenlandyją cz. krajem zielonym. Jest to kraj najeżony górami i skałami, przez 9 miesięcy pokryty śniegiem i lodem i prócz krzewów, nie wydający żadnych drzew. Jednakże dziwnem zjawiskiem kłody drzewa cedrowego i modrzewiowego i t. d. w niezmiernej ilości pływające około brzegów wyspy, bywają przez burze na jej ląd wyrzucane. Mieszkańcy Eskimowie trudnią się polowaniem i rybołówstwem i od missyjonarzy duńskich przyjmują wiarę Chrz. Duńczycy, do których ta wyspa należy, mają tu najważniejszą osadę Julians-Haab.

2. Wsp. Ks. Edwarda, *Kap-Breten*, a mianowicie *New-foundland* (wym. Niufaundland) ważne są z przyczyny połowu sztokfiszu, do czego sami Anglicy używają czasami 1500 okrętów i 15 tys. majtków.

3. Wyspy *Bermudy* cz. letnie, są mało znaczące.

Indyje Zachodnie (*West-India*).

Składające się z samych wysp, które podzielić można na trzy gromady znaczniejsze.

1. Wsp. *Zukajskie* cz. *Bahamskie* należą do An-

glików. Pomiędzy niemi jest wsp. *Guanahani*, nazwana *San Salvador* przez Kolumba, który tu najprzód wylądował w 1492 r. a myśląc, że przybył do Indyj w Azyji, ze strony zachodniej, przeto odkryte przez siebie kraje nazwał Indyjami Zachodnimi. Nazwę tę zatrzymały tylko wyspy pomiędzy dwoma lądami Ameryki położone, ale krajowcy Ameryki całej nazywają się do dziś dnia Indyjanami.

2. *Wielkie Antylle* leżą na m. Karaibskim, inaczej Antylskim i obejmują: Kubę, Jamajkę, Hajti i Portoriko.

- a) *Kuba* największa z nich, ma milion ludności, należy do Hiszpaniji.

Hawanna m. gł. na wsp. Kubie 150 ts. mszk.

- b) *Jamajka*, należy do Anglików z m. gł. **Kings-town** (wym. Kingstaun) cz. Królewiec 30 ts. mieszkańców.

- c) *Hajty* przechodziło różne koleje i miało różne nazwiska. Najprzód Kolumb nazwał ją Hiszpaniola, pod panowaniem Francuzów i Hiszpanów znana była pod nazwiskiem San Domingo. Przy końcu zeszłego stulecia, ludność murzyńska i mulacka powstała przeciwko białym t. j. Europejczykom i utworzyła rzplitą, która jak to zwykle dzieje się w rzeczachpospolitych, uległa różnym zaburzeniom i zmianom, aż narreszcie naczelnik jój Suluk ogłosił się cesarzem. Mieszkańcy tutejsi Murzyni i Mulaci,

mówią po francuzku, wszyscy są katolicy i we wszystkiém naśladowają Europejczyków.

Port-au-Prince (wym. Portopręs) M. St. 33 ts. mszk.

W 1842 r. tak okropnie zostało zniszczone przez trzęsienie ziemi, iż z 70 tys. miesz. ocalało 10 tys.

San Domingo msto jeszcze w 1494 r. założone przez brata Kolumba.

4. Wsp. *Porto-Riko* hiszpańska najmniejsza ze wszystkich, lecz ma klimat najzdrowszy i ziemię bardzo urodzajną. *San-Juan de Potroriko* m. gł. 20 ts.

3. *Małe Antylle* składają się z mnóstwa drobnych wysp, które należą do różnych narodów, jako to:

a) *Dominika, Barbados, Grenada, Tabago, Trinidad* i inne do Anglików.

b) *Martynika, Gwadelupa* i inne do Francuzów.

c) *Ś. Krzyża, Św. Tomasza, i Św. Jana*, do Duńczyków.

d) *Kurassao*, do Hollendrów.

e) *Św. Bartłomieja* do Szwedów mających tę tylko jedną posiadłość zauropejską.

5. Wspy *Sokole* (Falkland) cz. *Maluińskie* na W. Patagoniji, należą do Rio-de la-Platty i służą tylko za stanowisko dla trudniących się połowem wielorybów.

6. *Ziemia ognista* (Terra del Fuego), na południu Patagoniji składa się z wysp mało zaludnionych. Dalej jeszcze na oc. Połudn. jest mnó-

stwo wielkich i małych wysp pustych, które służą tylko za stanowisko dla trudniących się połowem morsów i psów morskich.

Na oc. Wschodnim, wzdłuż побереża rosyjskiego jest mnóstwo wysp, po większej części bezludnych. Z nich najważniejsza jest *Sitka*, na samym południowym końcu побереża rosyjskiego. Dalej na południe wzdłuż побереża angielskiego leży archipelag Św. Łazarza, składający się z wysp *Królowej Karoliny*, *Kwadry*, *Wankuwer* i innych.

Półwyspy.

1. *Labrador* pomiędzy oc. Atl. i m. Hudsonskim, jeszcze na lat 16 (w 1476 r.) przed Kolumbem, odkryty został przez Jana z Kolna, Polaka, żeglarza zostającego w służbie króla Duńskiego. Tylko w niektórych miejscach zamieszkany przez Eskimów i dla swych futer ważny dla Anglików.

2. *Nowa-Szkocya* cz. *Akadyja* pomiędzy zatoką Fundy i oc. Atl. Na południe wsp. Kap-Breton.

3. *Floryda*, pomiędzy zat. Meksykańską i oc. na przeciw wsp. Bahamskich.

4. *Yukatan*, pomiędzy zat. Kampeš i Honduras.

5. *Kalifornija* z drugiej strony Ameryki.

6. *Alaska*, naprzeciw wsp. Aleuckich.

Góry.

Najdłuższe na kuli ziemskiej pasmo gór ciągnie się na półwyspie Zachodnim Ameryki połud., od

cieś. Magellańskiój do międzymorza Panamskiego pod nazwiskiem Kordyllierów cz. Andów. Tu się wznoszą najwyższe szczyty *Nevada di Sorata* (24 tys. stóp. wysoka) i *Nevada di Illimani* (przeszło 22 tys. stóp) pomiędzy Peru i Boliwiją; *Chimboroso*, (20 tys. st.) niedaleko Równika, niedawno jeszcze uważana była za najwyższą górę na całej kuli ziemskiej.

Na międzymorzu Panamskiém, góry zdają się zniikać, dalej tworzą rozległą wyżynę Meksykańską, i na koniec pod nazwą gór *Skalistych* dosięgają oc. Północnego.

Oprócz tych są jeszcze góry *Allegany* cz. Apalachy w Stanach Zjednocz. północno-amerykańskich. Góry *Wenezuelskie*, *Gujańskie*, *Brezylijskie* i inne.

Wulkany, żadna część świata, nie ma tyle Wulkanów, co Ameryka; jest ich tu bowiem na stałym lądzie 58, (w Azyji tylko 8, w Europie tylko 1, w Afryce i w Oceaniji, są tylko na wyspach), a najwięcej w paśmie Andskim; za to żadna część świata nie doznaje tak zgubnych skutków trzęsienia ziemi i wybuchów wulkanicznych, jak Ameryka. Mnogie jej miasta już się zapadły, lub zamieniły w gruz. Najstraszniejsze z wulkanów amerykańskich są: *Kotopaxi* i *Pichincha* (wym. Piczyncza), niedaleko Równika i *Św. Elijasza* w Ameryce rosyjskiej.

Przylądki.

1. *Farewell* w Grenlandyi.

2. *Horn* na południu Ziemi Ognistój.
3. *Św. Łukasza* w Kaliforniji.
4. *Księcia Wallijskiego* nad cieśn. Behringa.

PAŃSTWA I MIASTA.

a) w Ameryce Północnej.

1. Posiadłości rossyjskie (patrz Rossyja).

2. Posiadłości Brytańskie zawierają w sobie Kanadę, nowy Brunświk połączony z nową Szkocyją, wsp. Kap-Breton, wsp. Księcia Edwarda, Newfoundland, Labrador, ziemie Hudsonskiej kompaniji i wyspy Bermudy. Z pomiędzy tych wszystkich najważniejsza jest:

1. **Kanada**, dawniej posiadłość Francuzów w znacznej części przez nich zasiedlona, a w 1763 r. przeszła pod panowanie Anglików, leży po obu brzegach rzeki Św. Wawrzyńca, ziemię ma urodzajną, klimat ostrzejszy niż w Europie w takiejże odległości od Równika. Ludność przeszło milion.

Kingstown przy wyjściu rz. Św. Wawrzyńca z jeziora Ontario m. gł.

Montreal, na wsp. rzeki Św. Wawrzyńca jest składem towarów kompaniji Hudsonskiej, 30 ts. miesz.

Kwebek przy ujściu tejże rzeki 30 ts. miesz.

3. **Ziemie kompaniji Hudsonskiej**, (cz. spółki kupców, mających wyłączne prawo nabycwania futer i prowadzenia niemi handlu) zajmują całą przestrzeń Ameryki na półn. Kanady i Stanów 4 jedn.

północno-amer. Zwykle nazywają je Nową Brytanią i dzielą na południową Nową Walliją i północną-Nową Walliją, obie w okolicy morza Hudsonskiego. Kraje środkowe i побереże Wschodniego oceanu. To ostatnie leży na południe posiadłości rosyjskich i nie ma ani stale oznaczonych granic, ani jednego stałego nazwiska.

Tu się znajduje Nowy Norfolk, Nowa Kornwalija, Nowy Hannover i Nowa Georgija.

Nad brzegami oc. Półn., mieszkają Eskimowie i żywią się rybami. Resztę tej rozległej przestrzeni, pokrytej lasami, zajmują różne pokolenia Indyjan, mówiących różnemi językami. Pies jest jedynem ich zwierzęciem domowem, polowanie i wojna między sobą jedynem zatrudnieniem. To ostatnie wiele wpływa na zmniejszenie ich ludności; do czego przyczynia się jeszcze ospa, febra i gorące napoje, których Anglicy jim dostarczają w zamian za futra. Ci ostatni w różnych punktach urządzili faktoryje i forty, osadzili w nich swoich urzędników i roslugaczów, ażeby różne przedmioty europejskie wymieniali na futra u dzikich.

Fort-York na południe-zachód m. Hudsonskiego jest siedzibą gubernatora.

Stany Zjednoczone Północno-Amerykańskie.

Były to kolonije angielskie, przez wychodźców z Angliji i Irlandyi pierwiastkowo zamieszkane. W 1783 r.

stały się udzielnymi i utworzyły związek rzplitych. Klimat i grunt jest bardzo rozmaity. Pobrzeże Atlantyckie pokryte jest wsiami i miastami ludnemi. Przestrzeń kraju od gór Apalachy do Skalistych, zajmują Sawanny cz. błonia pokryte wysoką trawą, lecz tu ziemia jest bardzo urodzajna. Ogromne przestrzenie pokrywają odwieczne i trudne do przebycia lasy. Ziemia tutejsza ma tę szczególną własność, że na niej wszystkie europejskie drzewa owocowe, nawet winorośle, wkrótce się wyradzają i wydają owoce niezdolne do użycia. Owce z delikatną wełną, żywiąc się soczystą lecz grubą trawą, też się wyradzają. Wróbli i słowików naszych nie ma w Ameryce północnej, za to jest w niezmierniej ilości gatunek gołębi przelotnych, nader szkodliwych dla zasiewów polnych. Z pomiędzy gadów najniebezpieczniejsze są: grzechotniki i kajmaki. W miesiącach Sierpniu i Wrześniu, nad oc. Atl. i na południu, grasuje żółta gorączka.

Rozległość Stanów Zjednoczonych wynosi 114 ts. mil. kwa. Ludność około 30 miln. składa się z Europejczyków, Murzynów i Indyan.

Z tych ostatnich Irokiezi już się zupełnie przekształcili na Europejczyków. Inne pokolenia, trwające w pierwotnej dzikości swojej wyparte zostały w głąb kraju za rzekę Missouri. W południowych prowincjach trwa jeszcze sromotna niewola Murzynów, co jim mocno ganiają prowincyje północne, które nie tylko że wyzwoliły swoich Murzynów, lecz jeszcze na powrót wysyłają do Afryki i tam udzielne, z nich złożone tworzą osady.

Z nauk Amerykanie te tylko cenią, które przyczyniają się do polepszenia materialnego bytu człowieka, jak matematyka i nauki przyrodzone. W przemyśle, rzemiołach i handlu, już prawie dorównywają Anglikom. Kanały i drogi żelazne zbudowane na olbrzymią stopę, ułatwiają handel wewnętrzny. Co do charakteru, Amerykanie są rzetelni, lecz niezmiernie zabiegli o majątek, bo ten rzeczywiście stanowi u nich wartość człowieka. Zdarność i pracowitość, jako przymioty prowadzące do nabycia majątku, równie wiele popłacają; za to urodzenie nic nie znaczy. Z Europy corocznie przesiedla się do Ameryki około 200 tys. ludzi. Przybywający tam bez funduszu, nie mający nawet z czego opłacić podróży morskiej, sprzedają na niejaki czas swoją osobę, dopóki nie odrobnią zaciągniętego długu; dla tego wielu jest tam obywateli znakomitych, którzy z początku byli wyrobnikami. Wszystkie wyznania w Ameryce są cierpiane, i sekty oburzające prawego chrześcijanina, ciągle się tam tworzą i zawracają ludziom głowy.

Stany Zjednoczone pół. Am. składają się obecnie z 31 rozplitych związkowych, z których każda ma swoje oddzielne prawo i ustawy i wysyła deputatów na kongres, który pod naczelnictwem prezydenta, co cztery lata obieranego, zajmuje się sprawami, dotyczącymi się całego związku.

Znaczniejsze rozplite i w nich miasta, są:

Waszyngton w obwodzie Kolumbiji n. rz. Potomak 20 tys. mieszk. m. gł. Stanów Zjedn. wybu-

dowane na cześć Waszyngtona, dowódcy wojsk amerykańskich w czasie wojny z Anglią.

Boston w Massaczuzecie (Massachuset) nad oc. Atl. ważne handlowe mias. 140 tys. mieszk. Miejsce urodzenia Franklina, człowieka wielce cnotliwego, który wynalazł konduktory, zabezpieczające od piorunów.

Brooklyn, Albany, msta fabryczne.

Nowy-York, największe i najhandlowniejsze m. w całej Ameryce nad rzeką Hudson, port, 520 tys. mieszkańców.

Filadelfija n. rz. Delaware w Pensylwaniji, najpiękniejsze mias. w Stanach Zjedn. 410 tys. mieszk.

Pittsburg n. rz. Ohio, 60 tys. mieszk.

Baltimora w Marylandzie nad zat. Czezapik (Chesapeake), port, 170 tys. mieszk.

Charlstown (wym. Czarlstaun) w południowej Karolinie 35 tys. mieszk.

Cyncynatti w Ohio 59 tys. mieszk.

Nowy Orlean w Luizianie przy ujściu Missisipi, ma 200 tys. miesz.; latem zaledwie połowę tego z przyczyny niesdrowego powietrza.

Teksas w 1835 r. oderwany od Meksyku i wcielony do Stan. Zjed.

Nowa Kalifornija czyli kraj leżący na Północ półwyspu kalifornijskiego, także niedawno zdobyty na Meksyku, stał się ważnym z powodu odkrycia w nim nowych kopalń złota. Kraj ten przerzyna rzeka *Colorado*, a nad oc. Wsch. leży San-Francesco miasto portowe.

Stany Zjednoczone Meksykańskie.

Hiszpanie pod dowództwem Korteza zawojowali ten kraj, który w 1824 r. przekształcił się w związek 20 Rzeczypospolitych. Ma 30 ts. mil kw. przestrzeni i 7 milion. ludn., leży pod zwrotnikiem północnym, na 8 tys. stóp wzniesiony nad powierzchnią morza, jest to jeden z najpiękniejszych i najżyźniejszych krajów w świecie, wydaje indycht, koszenillę, cukier, złoto, srebro, kamyki wielce od dzieci i dzikich cenione.

Meksyk m. gł. Związku, pomiędzy 4 jeziorami, na wyżynie 7,400 stóp, liczy około 200 tys. mieszk.

Puebla de los Angeles, 70 tys. mieszk.

Guanaxuata i Zakatekaz- kopalnie srebra.

Vera-Cruz, port przy zat. meks. 'Tu często panuje żółta gorączka.

Półwysep *Yukatan* w części Wschodniej, pokryty lasami drzew kampegowych i mahoniowych. Anglicy posiadają prawo ich ścinania, i mają tu swoją osadę *Balize*, zamieszkaną przez murzynów.

Gwatemala.

Czyli Stany Zjednoczone Środkowej Ameryki, liczy 2 miliony ludn. i dzieli się na 5 rzeczypospolitych związkowych.

Nowa Gwatemala m. gł. Związku, 50 tys. mieszkańców. Niedaleko jest stara Gwatemala, w 1777 roku zniszczona przez okropne trzęsienie ziemi, które 5 dni trwało.

Nikaragua na zachodnim brzegu jeziora t. n. o 4 mile od oc. Wsch. Z drugiej strony jeziora, cz. Wschodniej, wypływa rzeka *San-Juan*, i uchodzi do zat. Meks. Za pośrednictwem téj rzeki i jeziora **Nikaragua**, możnaby łatwo było połączyć oba oceany, gdyby międzymorza Panamskiego nie pokrywały wzgórza na 600 stóp wysokie.

b) w Ameryce Południowej.

Rzeczypospolite Kolumbijskie.

Jest ich trzy i zawierają półczwarta miljon. ludn.

1. **Nowa Grenada** z m. gł. *Santa-Fe-de-Bogota*, na 8 tys. stóp wzniesiona nad poziom morza, liczy 50 tys. mieszk.

W bliskości jest jezioro, w którym, po przybyciu Hiszpanów Amerykanie zatopili niezmierną ilość złota.

Kartagena miasto portowe nad m. Karaibskim.

2. **Wenezuela** z m. gł. *Karakas*, w pięknej dolinie niedaleko m. Karaibskiego.

3. **Ekwador** cz. rzeczpos. Równikowa z m. gł. *Kwito*, u stóp góry *Pichincha* na wyniosłości 9 tys. stóp, ma wieczną wiosnę. W okolicach zbiera się najlepsza china.

Gwajakwil najlepszy port nad oc. Wschodnim w bliskości są wyspy wulkaniczne *Galapagos* i *zółwie*.

Rzplita Peruwijańska.

Kraj ten przed przybyciem Hiszpanów pod wo-

dzą Pizarra, zostawał pod rządem monarchów, nazywających się Inkasami, i stał na wysokim stopniu ukształcenia.

Lima z portem swoim Kallao m. gł. 70 tys m.

Kuzko na górach Andskich, dawna stolica Inkasów z rozwalinami świątyni słońca, pałacu królewskiego i piramidami.

Arekwipa leży w rokosznym klimacie, lecz dość często cierpi od trzęsienia ziemi, 35 tys. mieszk.

Rzplita Boliwijska.

Tak nazwana na cześć Boliwara, wodza amerykańskiego w czasie ostatniej wojny z Hiszpaniją. Jest to kraj najwyżej położony na ziemi.

Chuquisaca (wym. Czukizaka) m. gł. 16 tys m.

Potozi, 20 tys. mieszk. Jest to miasto najwyżej w świecie położone, posiada bogate kopal. srebra.

La Paz u stóp góry Illimani, 40 tys. mieszk.

Rzplita Chilijska.

Najlepszy ma klimat w całej Ameryce, ale podległa jest działaniu 16 wulkanów, które zrzadzają tu niesłychane szkody. Mieszkańcy celują oświatą w całej Ameryce połudn., jest ich tylko 700 tys.

Sant-Yago m. gł. 60 tys. mieszk.

Walparajzo, port, 30 tys. mieszk.

Rzplita Argentynska cz. Rio de la Platta.

Tu są niezmierne błonia trawą zarosłe, nazwane

Pampas, na których pasą się niezliczone trzody bydła europejskiego. Mieszk. 2 milijony.

Buenos-Ayres o 35 mil od ujścia rzeki Rio de la Platty m. gł. 90 tys. mieszk.

Rzplita Paragwajska.

Leży w kącie zejścia się rzek Paragwaju i Parany, wydaje herbatę paragwajską, liczy 600 tys. m.

Assumption m. gł. nad Paragwajem, 15 tys. m.

Rzplita Urugwajska.

Najmniejsza ze wszystkich rzplitych amerykańskich, liczy tylko 300,000 mieszk. leży na wschód rzeki La Platty.

Montevideo, przy ujściu Rio de la Platta, m. gł. Cały Meksyk z Kaliforniją i Teksasem, odpadłemi do Stanów Zjed. pół. amer., Gwatymala, Rzplite Kolumbijskie: Peru, Boliwija, Chili, Rio de la Platta, Paragwaj i Urugwaj do r. 1810 były w posiadaniu Hiszpanów, lecz później oderwały się od swojej metropoliji, i na wzór Stanów Zjedn. półn. amer. potworzyły rzplite związkowe. Jednakże zawsze panującym narodem są tu Hiszpanie, mówiący swoim językiem i wyznający religiją katolicką.

Patagonija.

Leży prawie w takiej odległości od równika na półkuli południowej, w jakiej królestwo Polskie na

półkuli północnej; lecz ma klimat ostrzejszy, grunt piaszczysty i nieurodzajny; nie ma ani miast, ani wsi i zamieszкана tylko przez koczujących Patagonów słynnych z olbrzymiego wzrostu.

Brezylija.

Tworzy cesarstwo prawie tak rozległe jak Europa (140 tys. m. kw.) lecz zaledwie 5 milion. ludn. jiczące. Panującym tu narodem są Portugalczycy, Brezylija do roku 1822 była kolonią Portugalską. Kraj ten obfituje w złoto, dyjamenty i inne drogie kamienie, ale nadzwyczaj jest mało ludny. W lasach Brezyliji, a nawet i w bliskości większych jej miast tułają się dzikie i okrutne pokolenia Indyjan, które wiodą z sobą zacięte boje i pożerają swych jońców.

Rio de Janejro (wym. Rio. de džanejro), stolica cesarstwa, wyborny port 210 tys. mieszk.

Bahia, dawniej **San-Salwador**, nad zat. Wszystkich Świętych, 180 tys. mieszk. Ztąd wywożą mnóstwo piasku cukrowego.

Pernambuko port, 60 tys. mieszk. Ztąd wywożą drzewo farbierskie Brezyliją cz. Fernambuk nzwane.

Villa Rica cz. **Villa Imperiale**, obfituje w kopalnie złota i dyjamentów.

Gajana.

Leży nad brzegami oc. Atl. pomiędzy Brezyliją

i Wenezuellą. Jest to kraj bardzo urodzajny i bardzo niezdrowy, tworzy trzy kolonije: angielską, holenderską i francuzką.

1. **Gujana Angielska**, większa od Wielkiej Brytanii, lecz ma tylko 100 tys. mieszk., prawie samych wyzwolonych Murzynów. *George-town* (wymawia się Dżordżaun) nad rz. Demerary m. gł.

2. **Gujana Hollenderska**, jest trzy razy większa od Hollandyi, lecz ma tylko 70 tys. mieszk.

Paramaribo nad rz. Surinam, m. gł. porządnie zabudowane.

3. **Gujana Francuzka**, z m. gł. *Cayenne* na wysp. t. n.

OCEANIA.

Piąta część świata składa się z samych wysp na oceanie Wsch. położonych., Jest rozleglejsza od Europy, lecz ma tylko milion. mieszk.

Z pomiędzy wysp składających Oceaniją znaczniejsze są:

1. **Australija cz. Nowa Hollandyja**, prawie tak wielka jak Europa; lecz tylko pobraża jej, w ścisłym znaczeniu, są znane, i tylko w bardzo małej części przez Europejczyków, mianowicie Anglików osiadłe, wewnątrz zaś bardzo mało zwiedzane i przez dzikich murzynów całkiem zamieszkane.

W 1787 r. Anglicy zaprowadzili koloniją zbrodniarzy na Wschodniem pobrażu, przy zat. Botany-Bay i nazwali ją Nową Południową Waliją. Tu

wysyłają winowajców, którzy za parobków pracować muszą. Po upływie oznaczonego wyrokiem czasu, jeżeli się dobrze prowadzili, stają się zupełnie wolnymi ludźmi. Jeżeli zaś kto się dopuści tu jakiej zbrodni, to go wysyłają na małą wys. *Norfolk*, otoczoną stromemi brzegami.

W Nowej Połudn. Waliji, Anglicy już pobudowali kilka miast. Z tych *Sidney* przy zat. *Jackson* (wym. Džeksn) jest główne, liczy przeszło 20 tys. mieszk. *Liverpool* nad zat. *Botany*, *Newcastle* (wym. Niukestl), *Carrington* i inne. Od *Sidney* poprowadzili gościniec przez góry Błękitne i założyli przy nim w głębi kraju także kilka miast, jak *Depot*, *Bathurst* i t. d. Ziemia w Australiji jest urodzajna. Wybornie się tu hoduje ptastwo i bydło europejskie, szczególniejsz. owce. Ze zwierząt krajowych Australiji, największe jest Kangur. Z płazów najstraszniejszy wąż czarny, również niebezpieczny jak grzechotnik. Jego ukąszenie niezwłocznie śmierć zadaje.

2. **Nowa Gwineja** cz. **Papuazyja** leży na Północ Now. Hollandyi, i po niej jest największa. Jeszcze nie ma posiadacza. Tu się znajdują ptaki rajskie, a pomiędzy krajowcami są tacy, co mieszkają na drzewach.

3. **Nowa Zelandyja** na Wsch. Now. Hollandyi, posiadłość angielska. Tu rośnie len wysoki, wydający mocne, pozór jedwabiu mające włókna. Krajowcy są kształtni ale ludożercy.

4. **Van-Diemen**, leży na Połud. Now. Hollan-
dyji, posiadłość angielska, bardzo bogata.

Nowa Kaledonija, Nowa Brytania, Nowa Irlandyja, No-
wy Hanower leżą na Wschód Australiji i Nowej Gwi-
nei i oczekują posiadacza.

Archipelagi czyli kilka i wielowyspy na Oceaniji,
znaczniejsze są:

1. *Maryjańskie* cz. *Rozbójnicze* leżą w bliskości
Zwrotnika Półn., są oddawna posiadłością Hiszpa-
nów, którzy tu zaprowadzili religiją chrześcijańską.

2. *Wyspy Karolińskie* cz. *Nowo-Filipińskie* na po-
łudniu Maryjańskich, ciągną się od Zach. na Wsch.
Mieszkańcy odznaczają się wielką łagodnością cha-
rakteru.

3. *Wyspy Sandwicz* cz. *Hawai* w bliskości Zwrot.
Półn. w stronie Wsch. Mają klimat zdrowy, obfitu-
ją w płody krajowe i europejskie. Mieszkańcy są
kształtni i pojętni, przez Anglików nawróceni na
wiarę chrz. i obeznani ze sposobem życia europej-
skiego. Największa wyspa Owai cz. Howai; rząd-
ca jej zostaje pod zwierzchnictwem Anglików.

Na tej wyspie zginął sławny żeglarz angielski Cook w ro-
ku 1779.

4. *Wyspy Taheiti* cz. *Towarzyskie*, zajęte przez
Francuzów, leżą w bliskości Zwrot. połudn. wprost
na Połud. Sandwiczskich. Mają grunt nadzwyczaj
urodzajny, klimat najprzyjemniejszy w świecie i nie-
ustanną wiosnę. Obfitują w drzewo chlebowe, orze-

chy kokosowe i płody europejskie. Wyspa Otahej-ti cz. Taiti, dla swej urodzajności i malowniczego położenia nazwana rajem Oceaniji. Krajowcy są kształtni, pojętni, wyznają wiarę chrz. prawie wszyscy umieją czytać i pisać i zupełnie przejęli sposób życia europejski.

Na Wschód tych leżą wyspy *Pomotu* czyli Niebezpieczne, utworzone ze skał koralowych. Wyspy *Markizy*, zajęte przez Francuzów.

Na Zachód wysp Towarzyskich leżą wyspy *Przyjacielskie* czyli *Tonga*, wyspy *Żeglarskie*, *Nowe Hebrydy* i mnóstwo innych. W bliskości Nowych Hebrydów jest wysepka *Mallicollo* z pomnikiem Laperouse, żeglarza francuzkiego, którego okręt tu się rozbił w 1782 r.

CZĘŚĆ TRZECIA.

EUROPA

W SZCZEGÓLNOŚCI.

THE GREAT TRINITY

TRINITY

W. S. C. E. G. O. L. N. O. S. C. I.

EUROPA

W SZCZEGÓLNOŚCI.

Królestwo Pruskie.

Jest rozdzielone krajem Brunświckim i Hannowerskim na dwie połowy: Odrzańską i Reńską.

Część Odrzańska, ma na Półn. m. Balt. i Rosyją; na Wsch. królestwo Polskie; na Połud. Morawiją, Czechy, królestwo i księztwa Saskie: na Zach. Hes-
syją Kasselską, Brunświk, Hannover i Meklemburg.

Część Reńska graniczy na Zach. z Hollandyją, Belgiją, Luksemburgiem i Francyją, z innych stron sąsiaduje z różnemi państwami niemieckimi.

Rozległość państwa Pruskiego 5,080 m. kw. Lu-
dność 16,300,000, a w tej liczbie 2 miliony Polaków.
Państwo Pruskie dzieli się na 8 prowincyj: Bran-
deburgiją, Saksoniją Pruską, Pomeraniją, Prussy,
W. ks. Poznańskie, Szląsk, Westfalią i prowincyje
nadreńskie.

w Brandeburgiji.

Berlin nad Spreą (Sprową *) stolica 410,000 m.
bardzo piękne mias. i pod względem naukowym i

(*) Nazwiska umieszczone w nawiasie są dawne Słowiańskie:

handlu nader znakomite. Z Berlina rozchodzi się kilka kolei żelaznych.

Pod Berlinem leży *Charlottenburg* z pałacem królewskim i ogrodem.

Potsdam (Podstąpiń) nad Hawelem (Chabową) o cztery mile od Berlina, połączony z nim koleją żel., druga rezydencja Panującego, 37 tys. mieszk. W bliskości zamek *Sans-Souci*, ulubiony pobyt Fryderyka II, który tu umarł w 1786 r.

Frankfurt nad Odrą 23 tys. mieszk. łączy się koleją żel. z Berlinem i Wrocławiem.

Brandenburg (Bronibór) nad Chabową, stolica dawnych margrabiów brandeburskich (Broniborskich) 15 tys. mieszk.

Spandau przy spływie Sprowy z Chabową, warownia.

Kiestrzyn przy ujściu Warty do Odry.

w Pomeranii.

Szczecin cz. **Stettin** (Szczytno) przy ujściu Odry 41 tys. mieszk. mocna warownia. Przechodzi kol. żel. łącząca się z Berlinem.

Swinemünde na wyspie Usedom (Orznie), port Szczecina, kąpiele merskie.

Stralsund nad cieśniną oddzielającą wsp. Rugiję od stałego lądu, port wojenny, 16 tys. mieszk.

Greifswalde, o pół mili od morza, uniwersytet.

Kolberg (Kołobrzeg) przy ujściu Persanty (Prośnicy).

w Szlązku.

Wrocław' (po niemiecku Breslau), nad Odrą, 112,000 mieszk. uniwersytet. Przez kolej żel. łączy się z Berlinem, Warszawą i t. d.

Opola i Głogów nad Odrą.

Lignica pamiętna bitwą z Tatarami w 1241 r.

Swidnica nad Słężą (po niem. Loba), od której poszło nazwisko Szlązka.

Oleśnica (po niem. Oels) i *Niza* (po niem. Neisse) n. rz. t. n.

Glatz (Kłodzko) nad Nizą w gorach Sudetach.

W okolicach Glatza są źródła uzdrowiające: *Landek, Reinertz i Kudowa.*

Pod Frejburgiem niedaleko Swidnicy znajdują się źródła uzdrowiające *Saltzbrunn, Altwasser i Charlotenbrunn.*

Pod Hirszburgiem w górach Olbrzymich jest źródło uzdr. *Warmbrun.*

w Wielk. Ks. Poznańskiem.

Poznań nad Wartą, mocna warownia, 40,000 mieszk.

W kościele katedralnym spoczywają zwłoki Mieczysława I, który wprowadził religiją chrz. do Polski i syna jego Bolesława Chrobrego.

Gniezno nad jez. w którym Mieczysław kazał topić bałwany pogańskie.

W tutejszym kościele katedralnym spoczywają zwłoki Św. Wojciecha.

Kruszwica nad jez. Gopłem, miała niegdyś zamek obronny, z którego pozostała tylko jedna baszta, Mysią wieżą nazwana.

Trzemeszno, Inowrocław', Bydgoszcz (po niem. Bromberg) *Leszno* (po niem. Lissa), *Wschowa* (po niem. Fraustadt) *Krotoszyn*, miasta znaczniejsze w **Poznańskim**.

w Prussach Zachodnich.

Gdańsk, (po n. Dantzig) nad Wisłą, o milę od jej uścia do m. Balt. 70,000 mieszk. port, wielce handlowe miasto. Poniżej Gdańska nad Wisłą leży *Oliwa*, pamiętna pokojem, w 1660 r. który ukończył 60-letnią wojnę między Polską i Szwecyją.

Kwidzyn (po niem. Marienwerder) nad Mątwą, uchodzącą do Wisły, która tu dzieli się na dwie odnogi, jedna płynie pod nazwiskiem Wisły pod Gdańsk, a druga, pod nazwiskiem Nogatu, uchodzi do zat. Świeżej. Okolice nad dolną Wisłą i Nogatem, znane pod nazwiskiem Zóław, mają grunt bardzo urodzajny i wyborne pastwiska. Włościanie tutejsi bardzo zamożni trudnią się hodowaniem koni i robieniem sérów, Zóławskimi zwanych.

Malbork (po niem. Marienburg) nad Nogatem, ma zamek dawniej rezydencyjonalny Wielkich Mistrzów Krzyżackich.

Elbląg przy ujściu Nogatu cz. Nogi, 18,000 m. o pierwszeństwo w handlu ubiega się z Gdańskiem.

Grudziąz (po niem. Graudenz) przy ujściu Ossy do Wisły.

Chelmno (po n. Kulm), wzięto nazwisko od pagórka (холмъ), na którym zbudowane — niedaleko Wisły. Pierwsze siedlisko Krzyżaków w Polsce.

Toruń czyli **Thorn** (Tarnow mazowiecki), na prawym brzegu Wisły, warownia, 9,000 mieszk. Tu się urodził Mikołaj Kopernik w 1473 r. i ma niedawno wystawiony pomnik.

w Prussach Wschodnich.

Królewiec (p. n. Koenigsberg), nad Preglem o milę od jego ujścia 75,000 mieszk. Tu jest uniwersytet założony jeszcze przez Alberta, pierwszego księcia Pruskiego.

Wielawa nad Preglem, pamiętna traktatem w 1657 r. który uwolnił elektora brandeburskiego, jako księcia pruskiego, od hołdu Polsce.

Pilau (Piława) port Królewca przy wejściu z m. bałt. do zat. Świeżej (Fryschhafu).

Memel (Kłajpeda) nad zat. Kurońską.

Tylża nad Niemnem. Pamiętna pokojem w 1807 r. który uratował od upadku państwo pruskie i nadał byt Wielkiemu Księstwu Warszawskiemu.

Gumbin miasto w pruskiej Litwie.

Fraunberg nad odnogą Świeżą, w krainie nazywającej się Warmiją. Tu spoczywają zwłoki Kopernika.

w Saksoniji Pruskiej.

Magdeburg nad Elbą (Łabią) mocna warownia
60,000 mieszk.

Halla nad Saalą (Sołą), 26,000 mieszk. sławny
uniwersytet.

Erfurt nad Gera, w dawniej Turyngiji, słynie
z ogrodów warzywnych.

Halberstadt, Kwedlinburg, Merseburg, Naumburg
i *Wittenberg* z pomnikiem i grobem Lutra.

w Westfaliji.

Münster, niedaleko Ems, 26,000 mieszk.

Minden nad Wezerą. *Paderborn*.

W prowincyi Nadreńskiej.

Kolonija (p. niem. Köln) nad Renem 95,000 m.
rezydencyja arcybiskupa, którego kościół kate-
dralny sławny jest w całej Europie. Ztąd wywozi
się prawdziwa wódka kolońska.

Bonn n. Renem, uniwersytet.

Elberfeld i **Barmen** nad rz. Wipper, której
okolice zamieszkane są przez kilkadziesiąt tysięcy
rzemieślników.

Akwizgran (po niem. Aachen. po fr. Aix-la
Chapelle, wym. Eks-la-Szapel). 40,000 mieszk. re-
zydencyja i grób Karola W. (po fr. Charlemagne),
który tu umarł 814 r.

Trewir cz. **Trier** nad Mozellą, bardzo dawne
miasto.

Koblentz przy ujściu Mozelli do Renu, warownia.

Düsseldorf nad Renem, 35,000 mieszk.

Krefeld, 25,000 mieszk. rękodzielnie jedwabów.

Do króla Pruskiego należy ks. Hohenzollern Höchingen i Sigmaringen nad Dunajem w Wirtemberskim. Kanton Neufszatelski w Szwajcaryi płaci mu tylko pewną daninę.

Cesarstwo Austryjackie.

Graniczy na Półn. z Saksoniją, Szlązkiem pruskim, królestwem Polskiem i Cesarstwem Rossyjskiem; na Wsch. z Rossyją i Mołdawiją; na Połudn. z Wołoszczyzną, Serbią, Turcyją europ. m. Adryjat., państwem Kościelnem, Modeną i Parmą; na Zach. z król. Sardynjskiem, Szwajcaryją i Bawaryją.

Rozległość 12370 m. kw. Ludność 38,500,000. Tę prawie połowa, bo blisko 18 mln. rodowitych Słowian, tylko 6 mln. Niemców, a reszta Węgrów, Włochów, Żydów i innych.

Cesarstwo Austryjackie składają:

1) **Arcyksięstwo Austr.** leżące po obu brzegach Dunaju i zamieszkane przez samych Niemców. W niem:

Wiedeń nad Dunajem 360,000 mieszk. stolica i rezydencja Cesarza. Tu zasługuje na uwagę kościół Św. Stefana, ogromna biblijoteka, publiczne

ogrody Augarten i Prater, a w okolicach pałaców cesarskich: Schönbrunn, Götzendorf i Laksenburg.

Z Wiednia jidzie kolej żel. do Krakowa i Warszawy, a z drugiej strony do Tryjestu nad m. Adryjat.

Linz nad Dunajem, warownia, 26,000 mieszk.

Saltzburg, na granicy bawarskiej.

2) **Tyrol**, jest to kraj bardzo górzysty. W nim wznosi się najwyższa w Europie góra *Orteles*.

Insbruk n. rz. Inn, na 8,000 stóp wzniesione nad poziom morza miasto, 14,000 mieszk.

Trydent cz. **Trient** nad Adygą, 14,000 mieszk. pamiętne soborem w połowie 16 wieku.

3) **Styryja** z m. gł. *Grätz* (Grodziec) nad rzeką Murą, wpadającą do Drawy, 40,000 mieszk. uniw.

4) **Illiryja** z m. gł. *Lajbach* (Lublana) niedaleko Sawy.

Idria sławne kopalnie rtęci cz. żywego srebra, w których pracują złoczyńcy, na śmierć wskazani.

Willach, kopalnie ołowiu.

Tryjest (Trzyjest) wolny port (porto franco) nad odnogą morza Adryjat. 80,000 mieszk.

5) **Czechy**, tworzą wklęsłą dolinę, ze wszech stron opasaną górami, liczą półpięta mlna ludności, z téj 3 mlny Słowian, a reszta Niemcy i Żydzi.

Praga nad Mołdawą (Wełtawą) warownia, m. gł. liczy 120,000 mieszk. pomiędzy którymi jest 50,000 Niemców, a 8,000 Żydów.

Liberk cz. **Rejchenberg**, po Pradze, najznakomitsze miasto, 12,000 mieszk.

Cieplice cz. *Teplitz*, *Karlsbad*, (Karolowe wary) i *Marienbad* słynne źródła wód uzdrawiających, u których corocznie bywa mnóstwo osób chorych.

W górach olbrzymich jest wieś *Adersbach*, a obok niej skały, dla swego kształtu, godne podziwiania.

6) **Morawija** z częścią Szlązka, liczy 2 mlny ludności, samych Słowian.

Brünn (Berno), 40,000 mieszk. Tu jest kościół katedralny Św. Piotra, do założenia którego przyczynili się pierwsi opowiadacze Wiary w Zachodniej Słowiańszczyźnie: Kiryło i Strachota inaczey Cyryl i Metodyjusz.

Blizko Berna jest *Austerlitz* (Sławków), wieś pamiętna bitwą Napoleona z Rosyją i Austryją w 1805 r.

Ołomuniec (p. niem. Olmütz) mocna warownia 18,000 mieszk.

Nowy-Iczyn (p. n. Neu-Titschein) 8,000 mieszk. Ztąd pochodzą bryczki nowe-iczanki cz. Najtyczanki.

Opawa (p. niem. Troppau) n. rz. Oppa, 12,000 m. w Szlązku austr.

W okolicach miasta Karniowa (p. n. Jägerndorfa) jest *Grejfenberg*; gdzie Prischnitz wstawił się leczeniem.

Cieszyn (p. n. Teschen) 7,000 mieszk.

7) **Galicyja z Lodomeryją i Bukowina**, czyli Halicyja z Władimiryją, bierze nazwisko od Halicza, dawniej stolicy Rusi Czerwonej i od Włodzi-

mirza nad Bugiem, dawniej stolicy księstwa Włodzimirskiego na Wołyniu. Leży pomiędzy królestwem Polskiem i Karpatami, tudzież między Podolem, Wołyniem i Szlązkiem austryj. Liczy przeszło półpięta mlna ludności, złożonej z Polaków, Rusinów i Żydów.

Lwów (p. n. Lemberg) nad Pełtwią, wpadającą do Bugu m. gł. ma około 60,000 mieszk. pomiędzy którymi jest prawie trzecia część Żydów. Uniwers. i Biblijoteka, założona przez Ossolińskich. Lwów jest stolicą trzech arcybiskupów katolickiego, unickiego i ormijańskiego czyli armeńskiego.

Brody na granicy guberniji Wołyńskiej, u źródła Horynia, największe i najhandlowniejsze miasto po Lwowie. Nazwisko jego pochodzi od bagien cz brodów otaczających je, 20,000 mieszk. prawie samych Żydów.

Tarnów, Tarnopol, Sambor, niedaleko źródła Dniestru, założone przez Władysława Jagiełłę w tym miejscu, gdzie był sam bór. *Jarosław i Przemyśl* nad Sanem, *Złoczew i Kołomyja* miasta znaczniejsze. Południowa część obwodu Kołomyjskiego nazywa się Pokuciem.

Trębowla nad Seretem, pamiętna męstwem Chrzanowskiej.

Bochnia nad Babą, kopalnie soli, 5,000 mieszk.

Wieliczka o milę od Krakowa, a o 4 od Bochni, posiada najobfitsze w świecie kopalnie soli. Już w nich wykuto pięć pięter, które mają postać

miast. W jednym z nich jest kaplica Św. Kunegundy, żony Bolesława Watydliwego, i sadzawka wody słonej.

Czernowice nad Prutem m. gł. Bukowiny.

Kraków nad Wisłą 30,000 mieszk. do czasów Zygmunta III. był stolicą Polski i liczył wtenczas do 80,000 mieszk. W Krakowie na górze Wawel stoi spustoszały zamek królewski i kościół katedralny z wieżą Mąryjacką, gdzie jest sławny dzwon Zygmuntoński. W kościele katedralnym mieszczą się groby królów polskich.

W Krzeszowicach o parę mil od Krakowa są kąpiele i wspaniały kościół z marmuru białego.

8) **Węgry z Siedmiogrodem, Sławonią i Kroacją.** Całkiem od Północy i Wschodu, a w części i od Zachodu Węgry opasane Karpatami. Część południowej granicy stanowi Dunaj. Jest to kraj bardzo bogaty, między innemi płodami obfituje w złoto i wyborne wino węgierskie (tokaj). Ludność 10 mln. najwięcej Słowaków, których podbili Węgrzy czyli Madziarowie, lud fiński, który jeszcze w X wieku przybył z północy w te strony. Rzeki najznaczniejsze tu są: *Cissa* (p. n. Theis) i Dunaj.

a) w Węgrzech właściwych.

Pressburg (Brzetysława) nad Dunajem, miejsce koronacji cesarzów austrj. jako królów węgierskich, 38,000 mieszk.

Buda cz. **Ofen** (Budzyn) na prawym brzegu Dunaju, warownia; teraz m. gł. Węgier 40,000 m.

Peszt, największe miasto w Węgrzech 76,000 m. leży na przeciw Budy, na lewym brzegu Dunaju.

Raab przy ujściu Raaby do Dunaju.

Komorn na wsp. Dunaju, potężna warownia.

Debreczyn (Dobroczyn) w samym środku kraju 50,000 mieszk.

Teresienpol, również ludne miasto.

Szegedyn i *Myszkolcz* (Myszkowiec) nad Cissą, mają po 30,000 mieszk.

Tokaj nad Cissą i *Erlau* sławne winnice.

Keczkemet, 35,000 mieszk.

Schemnitz (Sztjawnice) i *Kremnitz* (Krzemnice) miasta górnicze. W ostatniem kopią złoto i biją dukaty.

Koszyce inaczej **Kaschau**.

b) w Siedmiogrodzie.

Hermanstadt (Sibin), **Kronstadt** (Korona) i **Klausenburg** (Kolesz) miasta najznaczniejsze.

c. w Sławoniji.

Eszek (Osiek) niedaleko ujścia Drawy do Dunaju 10,000 mieszk.

d) w Kroacyji.

Agram (Zagrzeb') 18,000 mieszk.

2) Dalmacyja zajmuje północno-wschodnie po-brzeże adryjatyckie, liczy 400,000 mieszk. którzy nazywają siebie Morlachami.

Zara, **Spallato** i **Kataro** miasta nadmorskie.

Raguza (Dobronicz) port i warsztat okrętów.

10) **Pogranicze wojskowe**, jest to wązki, ale długi pas ziemi, jidący od m. Adr. nad granicą turecką aż do ziemi Siedmiogrodzkiej, liczy 1,000,000 mieszk. po większej części Słowian. Nie płacą oni podatków, lecz z urodzenia są żołnierzami i obowiązani dzień i noc odbywać straż na granicy tureckiej.

Fiume, port nad zatoką Kwarnero.

Zemlin przy ujściu Sawy do Dunaju naprzeciw Białogrodu.

Waradyn czyli *Peterwardein* i *Karłowice* czyli *Karlowitz* warownie nad Dunajem. Ostatnia pamiętna pokojem z Turkami w 1699 r. przez który odzyskany został Kamieniec Podolski.

11) **Królestwo Lombardzko-Weneckie** liczy 4,800,000 mieszk. samych Włochów, którzy głównie trudnią się jedwabnictwem.

Medyjolan (Milan, Majland) 150,000 mieszk. rezydencyja wicekróla, namiestnika cesarskiego.

Brescia (wym. Bresczia) 40,000 mieszk. ma fabryki broni.

Kremona nad Po, słynie robotą strun i skrzypiec.

Bergamo, skąd pochodzą gruszki bergamotki.

Mantua warownia nad rz. Mincio (wym. Minzio).

Pawia, sławny uniw.

Lodi handluje serem parmezańskim.

Wenecya naprzeciw ujścia Brenty, zbudowana na wysepkach morza Adr. połączonych mostami, zdala wydaje się być pływającym miastem. Zamiast ulic są tu kanały, po których pływają łodziami zwanymi Gondole. W wiekach średnich Wenecya była potężną rzplitą, ogniskiem handlu europejskiego, teraz znacznie podupadła, liczy tylko 100,000 mieszk. Z budowli zasługują tu na uwagę: kościół Św. Marka i pałac dożów, dawnych naczelników rzplitej Weneckiej.

Werona nad Adygą 62,000 mieszk. Tu się jeszcze znajduje amfiteatr rzymski, w którym może się mieścić 22,000 widzów.

Padwa, 48,000 mieszk. sławny uniw.

Udino 20,000 mieszk. W bliskości Campo-Formio, wieś pamiętna pokojem Napoleona z Austryją w 1797 r.

Niemcy.

Leżą prawie w środku Europy, nie tworzą jednej monarchiji, lecz składają związek 36 państw, które go sprawami, najwięcej handlowemi, zajmuje się sejm we Frankfurcie nad Menem.

Oprócz Austryji, Prus, Daniji i Hollandyi jako posiadających niektóre kraje niemieckie lub oddawna do Niemiec należące, wchodzą do związku niemieckiego 32 państwa, czysto-niemieckie.

Ludność związku dochodzi do 38 i pół mln.

z tego 7 mln. odtrącić potrzeba na Słowian mieszkających w Czechach, Morawiji, Szlązku, Illiryji i t. d. którzy od wieków należą do Niemiec, jednakże nie przestali być Słowianami.

Państwa związku niemieckiego.

1) **Bawaryja** graniczy na Wsch. z Czechami; i arcyks. Austr. na południe z Tyrolem. Jest to największe ze wszystkich państw czysto-niemieckich, ma bowiem 4,320,000 mieszk.

Monachium cz. **München** (Mnichowo) nad Izarą, stolica i siedziba króla, 114,000 mieszk. Tu wynaleziono litografię czyli sztukę rycia na kamieniu.

Norymberga czyli *Nürnberg*, 45,000 mieszk. prowadzi obszerny handel cackami dziecinnymi, i tak nazwanymi towarami norymberskimi. Tu wynaleziono zegarki kieszonkowe, globus, klarnet, amalgama do zwierciadeł, zamek do strzelby i t. d.

Augsburg nad Lechem, 30,000 mieszk. Tu nastąpiło uroczyste wyznanie nauki Lutra w 1530 r. ztąd jej nazwa: Wyznanie augsburskie.

Ratysbona cz. *Regensburg* nad Dunajem 25,000 mieszk. Do 1806 r. tu się odbywał sejm Rzeszy niemieckiej.

Pasów czyli *Passau*, warownia przy ujściu Inn do Dunaju 14,000 mieszk. Pokój w 1552 r. pomiędzy katolikami i protestantami, przyznający ostatnim prawa obywatelskie i swobodę wyznawania wiary.

Würzburg warownia nad Menem, w pięknej dolinie, pokrytej winnicami.

Fürth, niedaleko od Norymbergi, z którą najprzód w Niemczech został koleją żelazną połączony.

Erlangen i *Bamberg*, miasta z uniwersytetami.

Do Bawaryi należy jeszcze część Niemiec za Renem, gdzie jest

Spira cz. *Szpeyer* m. gł. i

Zweibrücke (*Deux-Ponts*) było dawniej stolicą księstwa dwóch mostów.

2) **Królestwo Wirtemberskie**, leży między Bawaryją i Badenem, w dawnej Szwabii.

Stutgard niedaleko Nekkaru, stolica 42,000 m.

Ludwigsburg nad Nekkarem, druga rezydencja króla.

Heilbronn i *Tubinga* czyli *Tübingen* miasta nad Nekkarem, ostatnie z uniwersytetami.

Halla Szwabska, ma w bliskości warzelnię soli.

Ulm, warownia nad Dunajem, który odtąd zaczyna być spławnym.

3) **Królestwo Saskie**, leży nad Elbą, od Czech górami kruszcowymi oddzielone.

Całe królestwo Saskie i księstwa t. n. zajmowali dawniej Słowianie Serbowie. Pomiędzy Elbą (Łabą) i Sprewą (Sprową) siedzieli Łużyczanie, zapewne od ług, łąka, nazwisko biorący, a Mielżanie siedzieli koło miasta Bautzen (Budyszyna).

Drezno nad Elbą, 74,000 m. miasto st. ma sławę

wną galeryją obrazów, piękny kościół katolicki i most przez Elbę. Drezno położone jest w czarującej okolicy, która z tego powodu nazywa się Szwajcaryją Saską.

Misnija czyli *Meissen*, fabryka porcelany Sakskiej, która w dobroci tylko chińskiej i japońskiej ustępuje.

Lipsk (p. n. Leipzig), przy spływie trzech rzek *Elstery*, *Plejsty* i *Pardy* 51,000 mieszk. ma sławny uniwersytet, sławne drukarnie i księgarnie, i tu się odbywają sławne na całą Europę jarmarki. Tu także odbył się sławny w dziejach bój Napoleona ze sprzymierzonymi w 1813 r.

Chemnitz (Kamieniec), 22000 mieszk.

Zwickau (Cwików) w okolicach bogate kopalnie węgla.

Bautzen (Budyszyn) w Łuzacyji (w Łużycach) nad Sprową, 12,000 mieszk. rękodzielnie płótna i sukna.

Zittau (Żytawa), 9,000 mieszk.

Hernhut, 12,000 mieszk. Miejsce przytułku *Hernhutów* czyli braci ewangelicznych (Morawczyków), którzy są szczątkami sekty Hussyckiej.

W Łużycach nie trudno widzieć wioski po kilka tysięcy ludności liczące, nawet znajduje się tu przestrzeń aż do Czech 22 mil ciągnąca się, która jest jakby nieprzerwaną ulicą tkaczami osiadłą, trudniącemi się główną robotą perkalików (saskich).

4) **Król. Hannowerskie** leży w stronie północno-zachodniej Niemiec, opiera się o m. Niem. i po większej części ma ziemię nieurodzajną.

I tu w różnych okolicach pod różnemi nazwiskami mieszkali Słowianie, poprzedzielani siedzibami Niemców.

Hannowerskie państwo od początku XVII wieku do 1837 r. należało do W. Brytaniji. Obecnie ma udzielnego króla.

Hannower nad Lejną 50,000 mieszk. stolica.

Getynga nad Lejną, uniwersytet.

Luneburg (Łuniewa) wśród stepu, porośłego wrzosem.

Emden, przy ujściu *Emsy*.

Osnabryk pamiętny pokojem Westfalskim roku 1648.

Clausthal u podnóża góry *Harz*.

Hildesheim, *Goslar*, *Celle*, *Staden* i *Werden* miasta znaczniejsze.

Pobyć Słowian w tym kraju potwierdzają liczne nazwiska miast i wsi, jako to: *Wustrów* (Ostrów), *Luchów* (Łuków) *Lenzen* (Łęczna) i t. d. również i to, że przed stuleciami dawały się jeszcze słyszeć po kościołach śpiewy polskie.

U w a g a. Wirtemberskie, Hannowerskie i Saskie co do ludności są sobie prawie równe i mają przeszło po 1,700 tysięcy mieszk.

5) **W Ks. Badeńskie**, leży pomiędzy Wirtembergiją i Francyją. Jest to wązka kraina na pra-

wym brzegu Renu od jez. *Boden* aż do rz. *Menu*. I również jak inne kraje nadreńskie należy do bardzo pięknych. Góry *Czarnylas* (*Schwartzwald*) pokryte wybornem drzewem, zalegają prawie całe Badenkie, ludność 1,250,000.

Karlsruhe, o milę od Renu mst. st. 21,000 m.

Manheim przy ujściu Nekar do Renu, największe i najpiękniejsze w całym kraju, druga rezydencyja panującego 24,000 mieszk.

Heidelberg nad Nekkarem, uniw.

Frejburg (w Bryzgowiji) położony w zachwycającej okolicy 14,000 mieszk. uniw. katolicki.

Konstancyja czyli *Kostnitz* nad jez. Konstancyjskiem, sławna soborem koło 1415 r., na którym spalono Jana Hussa i Hieronima z Pragi.

Baden w pięknej dolinie, słynnej najpierwszemi kąpielami w Niemczech.

6) **Hessyja-Darmsztadzka** leży na Półn. Badenkiego i Hessyja Kasselską na dwie części podzielona. Ludność 840,000.

Darmstadt, stolica W. Księcia, 26,000 mieszk.

Moguncyja (po fr. Mayence, po niem. Mainz) przy ujściu Menu do Renu, 40,000 mieszk. Tu miał się urodzić Gutenberg, wynalazca druku około r. 1440 i tu mu Niemcy w 1830 r. wystawili pomnik.

Worms niedaleko Renu. Sobor w 1521 r. na którym Marcin Luter przedstawił Karłowi V. Cesarzowi wyznanie religiji reformowanej.

Gissen nad rz. *Lahn* uniw.

Offenbach nad *Menem*.

7) **Hessya Kasselska**, elektorstwo, leży nad *Fuldą*, na połd. *Hannowerskiego*. Ludność 700,000.

Kassel nad *Fuldą* mst. st. 30,000 m. W okolicy jest *Wilhelmshöhe*, mieszkanie panującego z cudnymi wodotryskami i ogrodami.

Hannau nad *Menem* 15,000 mieszk.

Marburg nad *Lahnem*, uniw.

Fulda nad rz. t. n.

8) **W. Ks. Oldenburgskie**, leży w stronie północno-zachodniej *Niemiec*, nad *Wezerą* i przy jej ujściu do morza. Ludność 250 000.

Oldenburg mst. st. 7,000 mieszk.

9) **W. Ks. Meklenburskie** leży nad m. *Balt.* na *Z. Prus*, a od *Hannowerskiego* rzeką *Elbą* oddzielone; dzieli się na dwa Wielkie księstwa: *Meklenbursko-Szweryńskie* i *Meklenbursko-Streliekie*. Oba te kraje są częścią dawnego *Pomorza*, zamieszkanego przez pokolenia *Słowian* zachodnich. Z tych *Bardzianie* (z cudzoziemska *Obotrytami* zwani), mieszkali na *Zac. rz. Warnów* (*Wroniej*), obok nich *Lutycy* cz. *Wilecy* i t. d. *Sławianie* ci jeszcze w *XV* wieku mówili swoim językiem.

Szweryn (*Swierczyn*), stolica **W. Ks. meklenbursko-szweryńskiego** 15,000 mieszk. leży nad jez. *Ludwigslust*, mieszkanie panującego 4,000 mieszk.

Wismar (*Wiszomirz*) niegdyś m. gł. ziemi *Bardzian*, nad m. *Balt.*

Rostok (Roztoki), przy ujściu rzeki *Warnów* do morza, 20,000 mieszk. Uniw.

Gustrów (Ostrów) 9,000 mieszk.

Neu-Strelitz (Nowe-Strzelce) m. st. Ks. Meklenbursko-Strelieckiego 6,000 mieszk.

Ratzeburg i część Księstwa t. n. należy do W Ks. Mek. Str.

Meklenburg-Szweryn ma półmilioną, a Meklenburg Strelitz, tylko 90,000 ludności.

10) W. Ks. **Sasko-Wejmarskie**, liczy 250,000 ludności.

Wejmar MS. 13,000 mieszk. ma wiele zakładów naukowych. Tu niegdyś jednocześnie mieszkali *Gete*, *Herder*, *Szyller*, i *Wiland*.

Jena z uniw. pamiętna bitwą w 1806 r. która Państwo Pruskie nachyliła do upadku, ocaliła je Rosyja i pokój Tylżycki.

Ejsenach u podnóża gór Turyngskich, 8,700 m. W okolicy *Wartburg*, schronienie *Lutra*.

11) Trzy księstwa Saskie — jako to: **Koburg-Gota**, **Altenburg** i **Mejningen** z miastami t. n.

12) Ks. **Nassauskie**, leży pomiędzy Darmstadtami i Prussami nadreńskimi. Jest to błogostawiona krajina; ziemia jej wydaje wszystko: rośliny, kruszce, wyborne konie, wino i wody uzdrawiające.

Wiesbaden stolica 13,000 mieszk. ma kąpiele

bardzo uczęszczane, gdzie co rok bywa 10,000 leczących się, a 8,000 przejeżdżających.

Ems nad rz. *Lahn*, słynne w Europie kąpielami.

Selters, miejscina licząca tysiąc mieszkańców, ma źródła wody kwaskowatej, *Selcerską* zwaną, której dziennie wydaje do 7,000 garncy, a do 15,000 kamionek także dziennie po Europie rozsyłają.

W okolicach wioski *Johannisberga*, udaje się wyborne wino.

13) **Ks. Brunświckie** z m. st. **Brunświk** 37,000 mieszk.

Tu rzeźbiarz *Jungens* wynalazł kółko do przędzenia.

14) **Ks. Anhalckie** leżą po obu stronach *Elby*, poniżej *Magdeburga*. Jest jich trzy: **Desawskie**, **Köthenskie** i **Bernburskie** z miastami *Dessawa*, *Köthen* i *Bernburg*.

W **Ks. Dessawskim** jest *Zerbst* (Szczербисzcz) rodzina Cesarzowej Rosyjskiej *Katarzyny W.*

15) Dwa **Ks. Szwarcburskie**: **Rudolstadt** i **Sonderhausen**; dwa **Reńskie**: **Szlejtz** i **Grejtz**; dwa **ks. Lippe**: **Detmold** i **Szaumburg**; **Ks. Waldęk**; **Landgrafstwo Hessko-Homburskie** i **ks. Lichtenstejn**. To ostatnie niedaleko *Renu* na *W. Szwajcaryji*. Jest to mały krajik liczący 6,000 ludności a półtrzeciej mili kw. przestrzeni.

16) **Miasta Wolne w Niemczech**.

Hamburg (Kamień) nad *Elbą*, 130,000 mieszk. należy do najhandlowniejszych miast w Niemczech,

ma port, do którego okręty przybywają w czasie wezbrania morza.

Frankfurt nad Menem 60,000 m. gł. związku niemieckiego, a dawniej było miejscem koronacji Cesarzy Niemieckich.

Bremen, po obu stronach Wezery 50,000 miesz.

Lubeka (Bukowiec) nad Trawą (Trawną) o trzy mile od jej ujścia do morza pod Travemünde, 27,000 mieszk.

Szwajcarya (Helwecya).

Ma z Półn. Badeńskie; ze Wsc. Tyrol; z Połud. Lombardyja i Sardyńskie; z Zac. Francyja. Jest to kraj najgórzystszy w Europie, pasmami Alp w różnych kierunkach przerznięty. Pełno tu jest zachwycających położeń i widoków. Klimat bardzo rozmaity. W dolinach i na wysokości do półtora tysiąca stóp udaje się wino, do półczwarta tysiąca stóp dojrzewają zboża; wyżej, aż do linii śnieżnej wyborne pastwiska, na których pasą się sławne krowy szwajcarskie, a z ich mleka wyrabia się jeszcze sławniejszy ser szwajcarski. Na wyżynach za linią śnieżną obszerne znajdują się płaszczyny, pokryte śniegiem i lodem i tworzą tak nazwane Gleczerzy (Gletschery). Z gór staczają się często ogromne bryły śniegu czyli lawiny, które zrzadzają wielkie szkody, przywalając nie tylko pojedyncze domy, ale i całe wsie.

Ludność Szwajcaryji 2 mln. Mieszkańcy są pracowici, przemysłni, trudnią się najwięcej robieniem zegarków i chowem bydła. Mówią najwięcej po niemiecku, i w tym języku odbywają się wszystkie sprawy rządowe; jednakże w kantonach zachodnich, jakoto w Genewie i Wadt (Pays du Vaud) po francuzku, a na południu po włosku.

Szwajcaryja tworzy związek 22 małych rzplitych czyli kantonów, każda z nich rządzi się własnymi prawami i wysyła posłów na sejm, który rozstrzyga sprawy tyczące się całego kraju i odbywa się kolejną w miastach: *Bern*, *Zürich* i *Lucern*.

Kantony biorą swoje nazwiska od miast naczelných.

- a) Na północy: Bazylea, Zürich, Soloturn, Aargowija, Turgau, Szafhuza.
- b) Na wschodzie: Sen-Gallen, Appenzel, Graubinden.
- c) Na zachodzie: Wadt (pays du Vaud), Nefszatel, Bern.
- d) We srodku: Fryburg, Luzern, Zug, Szwyc, Unterwalden, Uri, Glarus.
- e) Na południu: Genewa, Wallis i Tessin.

Znaczniejsze miasta w Szwajcaryji są:

Bazylea (Bäle po fr.) nad Renem, 15,000 miesz.
Miasto wielce handlowne.

Od Bazylei aż do ujścia Renu, ciągle się odbywa żegluga statkiem parowym i kolej żel. jidzie wzdłuż Renu przez

Frejburg, Karlsruhe, Heidelberg i Darmstadt do Frankfurtu nad Menem.

Bern n. rz. Aar, 23,000 m. najpiękniejsze miasto w całej Szwajcaryji, siedziba posłów zagranicznych. W bliskości rzeki Aar, widać rozwaliny zamku Habsburskiego, którego dziedzic hrabia Rudolf zostawił cesarzem niem. dał początek dynastyi, dotąd panującej w Austryji.

Genewa (p. fr. *Génève*, po niem. *Genf*). Przy wypływie Rodanu z jez. *Leman*, 30,000 mieszk. Z tych 3,000 wyrabia rocznie 70,000 zegarków. Genewa słynie z bardzo wielu zakładów naukowych i wydała wielu sławnych ludzi uczonych.

Lozanna m. gł. Kantonu *Wadt*; nad jez. genewskim, w bardzo malowniczym położeniu.

Szafluza nad Renem. W bliskości jest katarakta czyli spadek rzeki *Renu* z wysokości 70 stóp.

Altorf, miejsce urodzenia *Wilhelma Tella*, który na rozkaz starosty *Gesslera* zbił strzałą jabłko z głowy swego syna.

Fryburg, 9,000 mieszk. Tu są domy, którym ponad niemi jidąca ulica za dachy służy.

Niedaleko Fryburga leży *Gruyeres*, które prowadzi wielki handel serami szwajcarskimi.

Francyja.

Graniczy na Pół. z Belgiją, Luksemburgiem, Prusami nadreńskimi i Bawaryją nadreńską; na Wac.

rzeka Ren rozgranicza z Baden, góry Jura z Szwajcaryją, Alpy z Włochami; na Połud. m. Śród. i Hiszpanija od której przedzielają góry Pyrynejskie; na Zach. Oc. Atl.

Rozległość 10 tys. m. kw. Ludność 35 1/2 mil. a w posiadłościach zaeuropejskich 740 tys. mieszk. Francyja obecnie dzieli się na 86 departamentów, które po większej części biorą swoje nazwiska od gór, rzek i położenia. Do roku 1790 dzieliła się na krajiny i ten podział, jako dziejowy zatrzymuje się w opisie Francyi. Znaczniejsze krajiny są:

1. **Isle-de-France** (wym. Il-de-Frans), leży nad Sekwaną i Oazą, na Półn. styka się z Belgiją.

Paryż nad Sekwaną, ma milion miesz. stolica cesarstwa francuzkiego. Z budowli znakomitsze są: kościół katedralny Notre-Dame; pałace: Louvre, Tuilleries, Luksemburg i Palais Royal. Ulice szerokie drzewami wysadzone, albo raczej jedna ulica w pewnej odległości od środka i brzegów miasta, otaczająca cały Paryż, nosi nazwisko bulwarów. Z pomiędzy zakładów naukowych najważniejsza jest Akademia cz. towarzystwo uczonych, starających się o postęp nauk, i ogród Botaniczny, w którym prócz roślin żyjących, zasuszonych i woskowych, znajduje się bardzo wiele żywych i wypchanych zwierząt i t. d.

Versailles, o 3 mile od Paryża, ma przepyszny pałac, w którym już zgromadzono 3 tys. malowideł. **Sevres**, sławne fabryki porcelany; **Beauvais** kobierców

Fontainebleau wśród lasów, zamek królewski, w którym Napoleon złożył koronę w 1814 r.

2. Szampanija, leży na Wsch. poprzedzającej krajiny, tu się rodzi wino Szampańskiem zwane, mianowicie w okolicach *Epernay* nad Marną.

Troyes (wym. Troa) nad Sekwaną, m. gł. 40 tys. mieszk.

Rheims ze wspaniałym kościołem, w którym koronowano królów francuzkich.

3. Lotaryngija na Wsch. Szampaniji, niegdyś oddana była w dożywocie Stanisławowi Leszczyńskiemu († 1766), teściowi Ludwika XV, króla francuzkiego, a potem na zawsze do Francyi przyłączona.

Nancy m. gł. Lotaryngiji, 30 tys. mieszk.

Luneville nad Meurtą, pokój w 1801 r., w skutek którego Ren stał się granicą Francyi.

Metz nad Mozellą, warownia, 50 tys. mieszk.

Verdun nad Mozą warownia. Tu synowie Ludwika Pobożnego (Louis Le Debonnaire) zrobili podział monarchiji Franków w 843 r., w skutek czego Francya i Niemcy stały się na zawsze oddzielnymi państwami.

3. Alzacyja zamieszкана przez Niemców, których tu jest 1,300,000; w 1648 r. przyłączona do Francyi, leży nad Renem, naprzeciwko Badenckiego.

Strazburg niedaleko Renu 60 tys. m. Dzwonnica tutejsza, co do wysokości, jest druga po ant-

werpskiej. Tu Guttenberg robił pierwsze próby sztuki drukarskiej około r. 1440.

Kolmar, 18 tys. mieszk.

5. **Burgundyja** leży na połud. trzech poprzedzających. **Dijon** m. gł. Burgundyi, 30 tys. prowadzi handel winem.

Besançon nad rzeką Doubs (wym. Du), 30 ts. m. m. gł. Krajiny Franche-Comté.

Lyon czyli **Lugdun**, przy zbiegu Saony z Rodanem, drugie msto po Paryżu, 200 tys. m. Tutejsze wyroby jedwabne najświetniejsze są na całym świecie.

Saint-Etienne 42 tys. mieszk. Bardzo prędko wzrasta w ludność, handel i przemysł, a to dla tego że kol. żel. łączy się z Loarą i Lyonem, i w bliskości ma ogromne kopalnie węgla kamiennego.

6. **Auvergne** (wym. Overń): leży na Połud. Burgundyi, w tej krainie jest 70 wygasłych wulkanów.

Clermont pod górą Puy-de-Dome 36 tys. mszk. Tu papież Urban II, ogłosił wyprawy krzyżowe w 1095 roku.

7. **Delfinat** pomiędzy Rodanem a Sardynią.

Grenoble nad Izera, 50 ts. mszk. uniwers.

Valence nad Rodanem, skład wina i jedwabiu.

8. **Prowancyja** sławna oliwą, leży nad m. Śród.

Marsylja m. gł. przy zat. Lyonńskiej, prowadzi handel z Azyją i Afryką, 150 ts. mszk. Dawniej często ulegała zniszczeniu od morowego powietrza, czemu zapobiega teraz urządzenie kwarantanny.

Talon, port wojenny, 30 ts. mszk.

Avignon nad Rodanem, w XIV wieku był siedzibą papieży.

Aix (wym. Ex) ciepłe kąpiele.

9. **Langwedocyja** nad m. Śródz. leży na Zach. Prowancyji.

Tuluza nad Garonną m. gł. 100 ts. mszk.

Beaucaire (wym. Boker) nad Rodanem. Tu w Lipcu odbywa się sławny jarmark, na który zgromadza się do 80 ts. ludzi.

Montpellier 40 ts. mieszk., ma szkołę lekarską.

Nimes (wym. Nim) ma wiele starożytności.

Perpignan u podnóża Pyryneów.

Cette nad morzem, port kupiecki, leży przy wejściu do kanału langwedockiego, przez który łączy się m. Śródz. z oc. Atl.

Alby nad Tarną, pamiętne sektą Albigenów w XIII wieku.

10. **Gaskonija** przy górach Pyrenejskich, pomiędzy Langwedocyją i zat. Gaskońską; w niej m. gł. **Bajona** o 3 wersty od ujścia rzeki Adour do zat. Gask. warownia i port. Tu wynaleziono bagnety (*bayonnette*).

11. **Gujanna** na Półn. Gaskoniji, nad zat. Gask.

Bordeaux (wym. Bordo), blisko ujścia Garonny, port, sławne wina, 120 ts. mszk.

Montauban 15 ts. mszk., uniwers. rękodzielnie jedwabiu.

Périgueux, sławne trufle.

12. **Wandea**, leży także nad zat. Gaskońską, na Północ Gujany.

La Rochelle i Rochefort, msta portowe. Ostatnie leży przy ujściu Szaranty.

Angers, 75 ts. mszk., było m. gł. krajiny Andegaweniji (Anjou).

13. **Bretanija** tworzy półwysep pomiędzy zat. Gask. i kanałem La Manche. Mieszkańcy tej krajiny, a jest ich przeszło milion, są tegoż samego pochodzenia co i mieszkańcy Waliji.

Nant (po fr. Nantes) przy ujściu Loary, 75 ts. m. port. Tu Henryk IV w r. 1598 wydał edykt nanteński, przez co nadał Hugonotom wolność wyznawania wiary. Ludwik XIV w 1685 r. zniósł ten edykt, a Hugonotów wydalono z kraju.

Rennes (wym. Renn) m. gł. Bretaniji, 38 ts. m. *St. Malo, Brest i Lorient*, porty.

14. **Normandyja** leży na Półn. Bretaniji nad kanałem La Manche.

Rouen n. Sekwaną, 100 ts. mszk. m. gł. Tu roku 1430 spalona została dziewica Orleańska Joanna d'Ark.

Caen (wym. Kan) 40 ts. mszk. msto handlowe. *Elbeuf* n. Sekwaną, najlepsze we Francyi fabryki sukna. *Alençon*, fabryki koronek.

Havre-de-Grâce, przy ujściu Sekwany, port Paryża.

Dieppe i Cherbourg, msta portowe.

Orlean nad Loarą, 40 ts. mszk.

Blois i Tours też nad Loarą. W okolicach ostatniego, Karol Martel pokonał Maurów hiszpańskich w 732 r.

Krajiny Pikardyi i Artezyji leżą nad c. Kaletańską.

Amiens nad Sommą, warownia 40 ts. mieszk. pokój 1802.

Abbeville, też nad Sommą.

Arras, warownia nad Skarpą, wpadającą do Skaldy.

Callais, port nad c. Kaletańską, o półtrzecię mili od Dover (wym. Duwr) w Anglii, które przebyć można w półtrzecię godziny statkiem parowym, a potem 12 mil drogi do Londynu odbywa się kolej żelazna.

Boulogne sur mer, także przeprawa do Anglii, tylko cokolwiek dłuższa.

Lille m. gł. Flandryji francuzkiej 80 ts. mszk. mocna warownia, w bliskości kopalnie węgla kamiennego.

Dunkierka, port, 30 ts. mszk.

Wyspa Korsyka, której mieszkańcy Włosi nieokrzesani i mściwi.

Bastia i Ajaccio (wym. Ajaczio, msta) portowe, W ostatniem urodził się Napoleon.

Belgija.

Leży na Półn. Francyi; ma na Wsch. Prussy nadreńskie, na Zach. m. półn.; a na Półn. Hollandyją. Kraj

ten jest najlepiej zaludniony na stałym lądzie w Europie. Na przestrzeni bowiem 536 mil kw. żyje około półpięta milijona ludności, czyli przeszło 8 ts. na jednej m. kw. Jak ludnością, tak następnie przemysłem Belgija celuje przed innemi państwami na stałym lądzie Europy. Liczne kanały i koleje żel. obfitość węgla kamiennego, wzrost i utrzymanie przemysłu wielce ułatwiają. Mieszkańcy są szerepu romańskiego i po największej części gorliwi katolicy. Mówią w ogóle po francuzku.)

Belgija dzieli się na 9 krajów, z których najznaczniejsze są: Brabancyja, belgicka i Flandryja.

Bruksella m. st. 120 ts. mszk. w Brabancyji, słynie koronkami. O parę mil od Brukselli leży wieś Waterloo, pamiętna bitwą w 1815 r., która już ostatecznie rozstrzygnęła los Napoleona.

Antwerpia (po fran. Anvers), 80 ts. mszk. port wojenny i mocna warownia przy ujściu Skaldy. W XV i XVI wieku Antwerpia była najhandlowniejszem miastem w Europie. Tu jest kościół katedralny z wieżą najwyższą w świecie, bo na 460 st. wysoką.

Gandawa cz. **Gent**, zbudowana na wysp. Skaldy 95 ts. mszk. we Flandryji i następne.

Brugge cz. *Bruges*, 40 ts. mszk.

Ostenda warowny port nad morzem Niem. kąpiele morskie, przez kol. żel. łączy się z Koloniją nad Renem, dalej z Hannoverem, Berlinem, Wrocławem i Warszawą.

Leodyjum (p. niem. Lüttich, p. fran. Liège) nad Mozą 60 ts. mszk. uniw.. W bliskości niewyczerpane kopalnie węg. kam.

Tournay cz. Dornik, 32 ts. mszk. najlepsza warownia w Belgiji.

Mecheln cz. Malines (wym. Malin) jest punktem środkowym czterech kolei żel.: do Ostendy, Hollandyi, Francyji i Koloniji nad Renem.

Namur, Mons cz. Bergen, Verviers, Kortryk (Cortray) i wiele innych miast ożywionych przemysłem i ruchem.

Holandyja

CZYLI

Królestwo Niderlandzkie.

Leży na Pół. Belgiji, na Wsch. ma Hannover i Prussy nadreńskie, a z innych stron m. Niem. Ludność przeszło trzy mln. Powierzchnia gruntu w Hollandyi równa, bez pagórków, kamieni, lasów i źródeł, w niektórych miejscach niższa od poziomu morza. Dla zabezpieczenia kraju od wylewów morskich wzniesione zostały nad brzegami tamy od 14 do 50 sążni wysokie. Wewnątrz kraj jest przerznięty mnóstwem kanałów, służących do spławu i osuszenia miejsc błotnistych. Klimat w Hollandyi morski, lato bez wielkich upałów, zima bez silnych mrozów, i powietrze zwykle przepełnione mgłą i wilgocią. Ziemia, gdzie tylko być może, jest bardzo urodzaj-

na i najlepiej uprawiona. Sławne są krowy, sér, bielizna stołowa i śledzie hollenderskie. Zamiłowanie w kwiatach i czystości posuwają Hollendrzy do najwyższego stopnia. Domy jich wieśniaków są tak czysto utrzymane i tak porządnie zbudowane, że często przewyższają dwory naszej szlachty. Hollendrzy, naród żeglarski, niegdyś panowali na morzach, dopóki jim Anglicy tego panowania nie odjęli, i jednakże jeszcze w posiadłościach zaeuropejskich, a mianowicie na wyspach Sondzkich w Azyji, liczą przeszło 19 mln. ludn.

Hollandyja dzieli się na 12 krajn.

Amsterdam, najważniejsze msto w Hollandyji, a co do handlu morskiego, drugie po Londynie, leży nad kanałem Y (wym. Ej) i rzeczką Amstellą, przerznięta jest kanałami, wszystkie domy ma zbudowane na palach, cierpi niedostatek wody słodkiej i liczy 220 ts. mszk.

Haga (po fr. La Haye) niedaleko m. Półn. rezydencyja króla, 60 ts. mszk.

Rotterdam nad Mozą, 80 ts. mszk. Tu się urodził sławny Erazm Rotterdamski.

Dortrecht, prowadzi handel drzewem, które sprowadza Renem ze Szwajcaryji i Szwarcwaldu.

Utrecht nad Renem z uniw., 45 ts. mszk.

Lejda cz. **Lejden**, 55 ts. mszk., sławny uniw.

Nimega cz. **Nimwegen**, warownia nad odnogą Renu.

Greningen, 30 ts. mszk. warownia, uniw.

Harlem nad jez. Harlemskiem, z którego pompują teraz wodę w zamiarze osuszenia go. Tu są sławne ogrody kwiatów cebulkowych, a najslawniejsze w świecie organy.

Saardam, o 4 mile od Amsterdamu nad zatoką Zuydersee; wieś 11 ts. mszk. licząca, a 2,300 wiatraków w okolicy. Tu jest domek, w którym mieszkał Piotr Wielki, kiedy się uczył budować okręty.

Mastricht nad Mozą, warownia w Ks. Limburskiem 35 ts. mszk.

W bliskości są łomy piaskowca, a w nich tak rozległe i pokrzywione pieczary, że sami robotnicy w nichby się zabłąkali, gdyby jim zmyślność psów i koni nie przewodniczyła. W tych pieczarach tu i owdzie natrafiają się skamieniałe kości zwierząt przedpotopowych.

Luksemburg warownia m. gł. W. Ks. Luksemburskiego, które leży oderwane od Hollandyi, na Południe-Wschód Belgiji.

Luksemburskie i Limburskie są kraje niemieckie, i dla tego król niderlandzki jest członkiem związku niemieckiego.

Wielka Brytania z Irlandyją.

Są to dwie wyspy oddzielone od stałego lądu Europy cieśniną Kaletańską, a pomiędzy sobą kanałem Sgo Jerzego, m. Irlandzkim i kanałem północnym. Na Wschodniej wyspie czyli Wielkiej Brytaniji mieści

się Anglija, Wallija i Szkocyja; na Zachodniej sama tylko Irlandyja. Wszystkie te cztery państwa zostają pod berłem jednego monarchy i dzielą się na hrabstwa.

Anglija (dawniej Brytanija. Albion) wraz z Ks. Wallijskiem zajmuje południową część wyspy, Szkocyja—północną.

Co do powierzchni gruntu, przedstawia płaszczyznę równą, i tylko w stronie zachodniej wznoszą się mierniej wysokości góry. Ciepło i zimno bywa tu umiarkowane, mgła i wilgoć napełniając powietrze, utrzymują tu ciągłą zieloność. Owce, a szczególnie konie angielskie słynne są w Europie. Wilków w Angliji już od X wieku nie ma. Kraj ten obfituje w wyborną cynę, węgiel kamienny, który zastępuje niedostatek drzewa opałowego i niezmiernie jest użyteczny w fabrykach żelaza. Wyroby angielskie a szczególnie stalowe i żelazne, sławne są na całym świecie. Handel morski Anglików rozciąga się po całej kuli ziemskiej, zatrudnia 25 ts. okrętów i 166 ts. majtków. Anglija, po Francyi ma najwięcej kanałów, przytém tak jest pokryta siecią kolei żelazn., że ją możnaby uważać za jedno wielkie miasto, ożywione przemysłem i handlem.

Miasta w Angliji.

Londyn jest stolicą Angliji, całego państwa i handlu świata, oraz rezydencyją panującego. Leży o 14 mil od morza, po obu brzegach Tamizy, które

siedm mostów i podrzecze (Tunnel) łączy z sobą. Podczas przypływu morza okręty aż pod samo msto przychodzą, i stoją w osobnych, na ten cel stawiskach (dukach), które są obok Tamizy wykopane.

Londyn jest największém mstem w Europie, i ma 2 mln. ludności. Z pomiędzy budowli najznakomitszy jest kościół Śgo Pawła. Opactwo Westminsterkie, pałac królewski Saint-James (wym. Sen-Dzems), bank i bursa, punkt środkowy handlu. W okolicach Londynu leży Greenwich (wym. Grinicz) z obserwatoryjum; Richmond i Windsor, zamki królewskie.

Manchester (wym. Manczester), najludniejsze po Londynie, liczy bowiem 250 ts. mszk., posiada rękodzielnie tkanin bawełn., a w części i jedwabnych.

Liwerpool (wym. Liwerpul) przy ujściu rzeki Mersey do m. Irlandzkiego, po Londynie prowadzi najobszerniejszy handel morski, 230 ts. mszk.

Birmingham 150 ts. i **Szeffild** 90 ts. mszk. posiadają najobszerniejsze w świecie fabryki wyrobów metalowych.

Bristol 120 ts. mszk., co do handlu trzecie msto po Londynie. W okolicach jego są liczne fabryki szkła. Na południe Bristolu leży:

Bath 50 ts. mszk. słynne ciepłe kąpiele, z nadzwyczajną okazałością przyozdobione.

Leeds (wym. Lids) 120 ts. mszk. z okolicznemi

miastami tworzy krajinę sukienników, którzy dostarczają $\frac{1}{4}$ całej ilości sukna angielskiego.

Derby, słynie z wyrobów kamiennych. Na zachód od tego miasta w hrabstwie *Staffort* leży krajina garncarzy (*Potteries*) obejmująca 14 wsi sobie przyległych i 70 ts. mszk. którzy się trudnią robieniem samych naczyń glinianych.

Plymouth i Portsmouth na pobrzeżu połudn. miasta portowe.

Brighton (wym. Brajten) z pysznym pałacem w guście chińskim, miejsce kąpieli morskich.

Dover (wym. Duwr) miejsce przeprawy do miasta Calais we Francyi i Ostendy w Belgiji.

Do tego ostatniego żegluga statkiem parowym trwa zwykle 13 godzin.

Norwich (wym. Noricz), 60 ts. mszk.

Hull przy ujściu rzeki Humber, co do handlu czwarte miasto po Londynie.

Newcastle (wym. Niukestl), nad rz. Tyne (wym. Tajo), najobfitsze kopalnie węgla kam., który zapewne podściela całą Angliję i dno przyległego morza.

York i Kanterburry (wym. Kentrbri), rezydencje dwóch arcybiskupów, z których ostatni jest prymasem państwa.

Cambridge (wym. Kembrydż) *Oxford*, sławne uniwersytety w Angliji.

Nottingham posiada obszerne fabryki pończoch.

Glocester obszer. fabr. szpilek.

Oprócz tego jest jeszcze bardzo wiele miast w Angliji przepelnionych rękodzielniami, fabrykami i t. d.

Ks. Wallijskie z m. gł. **Pembroke** leży na Z. Angliji. Jest to kraj górzysty, zamieszkały przez potomków dawnych Bretonów. Lud tutejszy mówi dawnym językiem celtyckim cz. galskim, zupełnie różnym od angielskiego, przytém jest ubogi i ciemny. Wreszcie Wallija ma ten przywilej, że następcą tronu Wielkiej Brytaniji, mianuje się księciem wallijskim. Do Angliji należą małe nadbrzeżne wysepki: *Anglesea* (wym. Englezi) i *Men* na Zachodzie; *Wight* (wym. Uajt) na Południu naprzeciw *Portsmouthu*, wyspy Normandzkie, niedaleko Francyi.

Szkocyja kraj górzysty, zajmuje północną część wyspy i rzekę *Clyde* (wym. Klejd) dzieli się na górną i dolną Szkocyją.

Edynbourg z portem *Leith* (wym. Lit) m. gł. Szkocyji, 200 ts. mszk. uniw.

Glasgow nad rzeką *Clyde*, największe msto w Szkocyji 230 mszk.

Paisly, Aberdeen (wym. Eberdin), *Grinok, Dundee* (wym. Dondi) msta pomniejsze.

Inverness m. gł. Szkocyji górnej, pokrytej górami i zaledwie gdzie niegdzie zdanej pod uprawę kartosli i owsa; przeto górale szkoccy prowadzą życie nędzne, mieszkają w lepiankach bez okien i pieców, karmią się mlekiem, kartosłami, rybami i placzkami owsianemi.

Do Szkocyi należą wyspy: Hebrydzkie, Szotlandzkie i Orkadzkie.

Irlandyja przedstawia kraj równy, pokryty mnóstwem małych rzek i jezior. Mieszkańcy trudnią się po większej części uprawą lnu i wyrabianiem płótna. Żywią się zwykle kartoflami, które jeśli chybią, ludzie mrą z głodu.

Dublin n. rz. Liffi 300 ts. mszk. m. gł. port i uniw. rezydencyja wicekróla i arcybiskupa katolickiego.

Kork n. zat. t. n. 120 ts. miesz. prowadzi obszerny handel.

Limerik nad rz. Szannon, 80 ts. miesz.

Waterford, m. portowe, 60 ts. miesz.

Belfast, piękne m. 60 ts. miesz.

Drogida prowadzi wielki handel płótnem irland.

Londondery i *Galway*, m. pomniejsze.

Anglija wraz z **Waliją** liczy 17 miln. ludności.

Szkocyja — — — 2 — —

Irlandyja — — przeszło 8 — —

Wielka Brytania więc z **Irlandyją** ma 27 mil. ludn. w Europie.

W posiadłościach zaeuropeskich, wprost pod władzą Anglików zostaje 132,100,000.

w opiece 34,600,000.

A zatem królestwo **W. Brytaniji** wraz z posiadłościami co do ludności, jest drugim po Chinach mocarstwem na ziemi.

Danija.

Składa się z półwyspu *Jutlandyi* i z wysp: *Zelandyi*, *Fijoniji*, *Laland*, *Alsen*, *Falster*, *Bornholm*, i innych.

Cieśnina *Zund*, oddziela wsp. *Zelandyją* od *Szwecyi*; *Bełt W.* od *Fioniji*, a *Bełt Mały*, *Fioniją* od *Jutlandyi*.

Półwysep *Jutlandya* ma na południu ujście *Elby*, *Hamburg* (Kamień) i *Meklemburg-Szweryn* (*Wielogród-Swierczyński*): składa się z *Jutlandyi*, *Szlezwiku*, *Holsztyniji* i ks. *Sasko-Lawenburskiego*.

Ludność *Danij* w Europie 2,250,000; w posiadłościach zaeuropejskich około 160,000.

Kopenhaga na wyspie *Zelandyi*, największej z wysp *dańskich* m. st. 130 tys. miesz. uniw. i port. *Helsingor* na téjże wyspie.

Tu na utrzymanie latarni morskich, pobierają *Duńczycy* cło od okrętów, przechodzących przez cieśn. *Zund*, pół mili szeroką.

Odensee na wysp. *Fioniji* 10 ts.

Sonderburg na wysp. *Alsen*, uważanej za najprzyjemniejszą.

Wiborg m. gł. *Jutlandyi* 4 tys.

Aalborg (cz. *Olborg*) port, *Fridericia* warownia i port nad małym *Bełtem*.

Flensburg, 16 tys. *Tondern*, 18 tys. i *Szlezwig* z zamkiem *Gottorp*, miasta w ks. *Szlezwickiem*, któ-

re rzeka Ejder, uchodząca do m. Niem. oddziela od Holsztyniji.

Z okolicy pomiędzy Szlezwigiem i Flensburgiem wyszli Anglowie, od których Anglija otrzymała swoje nazwisko.

W Holsztyniji cz. Holzacyji, gdzie dawniej mieszkał szczep Słowian-Drewlan cz. Drzewian; miasta znaczniejsze są:

Kiel nad m. Balt. port i uniwersytet.

Od tego miasta do rzeki Ejder, przekopany jest kanał Szlezwicko-Holsztyński, który łączy m. Balt. z Niem.

Na południe zaś tego miasta, nad rzeką Świetnicą, wypływającą z jez. Ploen (Płońskiego), aż do rzeki Bille (Białej) i wpadającej do Elby pod Hamburgiem, mieszkali Węgrzanie, plemię Pomorzan polskich.

Altona nad Elbą 30 tys. miesz. po Kopenhadze drugie miasto w Daniji.

Glückstadt, przy ujściu Elby, m. gł. Holsztyniji leży w niezdrowym miejscu, 6 tys. miesz.

Lauenburg nad Steknitzą (Stopnicą) na prawym brzegu Elby m. gł. ks. Sasko-lawenburskiego.

Stopnica z Trawną połączone są kanałem.

Holsztynija i ks. Sasko-lawenburskie należą do związku niem. i dla tego król duński jest jego członkiem.

Do Daniji należą wyspy:

Färöer czyli Owcze, które tworzą archipelag

z 25 wysp złożony. Z tych tylko 17 jest zamieszkałych.

Wyspa Islandyja, mająca 1800 mil kw. przestrzeni i 60 ts. miesz. z wulkanami Heklą i Krabłą i z wodotryskami czyli gejzerami, z których największy wyrzuca wodę wrzącą na 90 stóp w górę, leży pod pierwszym południkiem i kołem biegunowym, i bliższa jest Ameryki jak Europy.

Osobliwsza ta wyspa pokryta jest skałami, śniegiem i lodem. Klimat ma tak ostry, iż często lody pływające przy brzegach, trwają aż do połowy lata i sprawiają mróz. Trzęsienia ziemi są tu bardzo częste i napełniają powietrze szkodliwemi wyziewami. Skorbut i reumatyzm, pospolite choroby mieszkańców.

Drzewo tu wcale nie rośnie, jednakże morze tyle go wyrzuca na brzegi, iż to wystarcza na potrzeby mieszkańców. Bydło rogate w Islandyi nie ma rogów, lecz za to owce mają jich po 4 i 5. Niedostatek zboża zastępują ryby suszone i mech islandzki, nawet bydło w braku trawy karmi się tłuczonymi kośćmi ryb. Ptaki wodne dostarczają mieszkańcom obfitego pokarmu, a gęsi Erdredonowe na skałach i labędzie na jeziorach, dają wyborny puch. Wulkany wśród najcieplejszych mrozów często buchają tu ogniem, a fontanny (Gejzeny) wśród lodów i śniegów, wyrzucają wrzącą wodę do znacznej wysokości. Na ostatek w bliskości tej wyspy, w miesiącu Marcu zbierają się niezliczone hufce śledzi, które później wzdłuż brzegów Europy i Ameryki, płyną dalej na południe i dostają się w sieci rybackie.

Półwysep Skadynawski

czyli

Szwecja-Norweżski.

Stroną północno-wschodnią styka się z Rosyją, z innych stron oblany jest wodami. Obejmuje dwa państwa: Szwecyją i Norwegiją, zostające pod berłem jednego monarchy, ale na udzielnych prawach. Ludność, 4,500,000 z tych 1,300,000 przypada na Norwegiją.

Szwecyja zajmuje wschodnią część półwyspu i we względzie historycznym, dzieli się na *Szwecyją właściwą* we środku, *Gotlandyją* na Południe, *Norrlandyją* i *Laponiją* na północy.

Stokholm nad m. Balt. stolica państwa, ma 85 tys. miesz. port i uniwersytet.

Upsala nad Salą 5 tys. miesz. Do 17 wieku była stolicą Szwecyi, dotąd jest miejscem koronacyji i pogrzebu królów szwreckich. Ma dwa pomniki na cześć sławnego naturalisty Linneusza.

Dannemora nader bogate kopalnie żelaza.

Gothenburg o dwie mile od ujścia rzeki *Gothy* do *Kategatu*, 30 tys. miesz. Drugie miasto po *Kopenhadze*.

Karlskrona 12 tys. port warowny.

Kalmar pamiętny uniją w 1397 r. to jest, połączeniem Szwecyi, Daniji i Norwegiji pod berłem *Małgorzaty*, królowej duńskiej.

Gefle, *Umea*, *Lulea* i *Pitea* miasta nadmorskie w *Norlandyi*.

W Laponiji Szweckiěj nie ma miast.

Do Szwecyi należy wsp. *Gottland* z miastem *Wisbi* i wsp. *Oeland* naprzeciw Kalmaru.

Norwegija dzieli się na krajiny, (Stifti): *Christijaniję*, *Christiansand*, *Bergen* i *Drontheim*.

Christijanija m. st. 24 tys. miesz. port, prowadzi handel deskami.

Bergen port, najhandlowniejsze miasto w Norwegiji, 21 tys. miesz.

Fridrichshall nad Skagerrakiem, z cydadellą, przy oblężeniu ktorej poległ od strzału Karol XII w 1718 r.

Röraas, miasto górnicze, ma kopalnie miedzi i ciągłą zimę; bo jest położone na 5,500 stóp nad poziomem morza, 3 tys. miesz.

Hammerfest pod 70¹/₂° sz. pół. osada handlowa, dokąd Rosyjanie i Anglicy przybywają dla wymiany swych towarów na ryby i tran.

Wardhus na wyspie *Warde*, najdalej na północy w Europie położona wieś.

Niedaleko wyspy *Loffoden*, na zachód Norwegiji, znajduje się wir morski *Malstrom*, którego szum i łoskot na kilka mil w około się rozlega. Pochwycone przezeń okręty, prawie zawsze giną.

Półwysep Pyrynejski

czyli

Portugalsko-Hiszpański.

Obejmuje trzy państwa; *Portugalię*, *Hiszpanię* i *Rzplutę Andorską*.

Portugallija.

Leży w stronie zachodniej półwyspu, ma na Północ i Wschód Hiszpaniją, z innych stron jest oblana wodami oc. Ludność około 3,800,000 w Europie, a w posiadłościach przeszło 1,300,000. Portugalija dzieli się na 7 krajin.

Lizbona przy ujściu Tagu do morza, stolica 242 tys. mieszk. Roku 1755, przez okropne trzęsienie ziemi, większa jej część została zniszczona i 24 tys. mieszkańców utraciło życie.

Porto cz. **Oporto** przy ujściu Duero, największe po Lizbonie, prowadzi obszerny handel portwejnem, 62 tys. mieszk.

Koimbra 15 tys. z jednym uniw. w całym kraju.

Elwas 18 tys. *Setuwal* 14 tys. mieszk. port.

Hiszpanija.

Zajmuje resztę półwyspu Pyrynejskiego; we względzie administracyjnym dzieli się na Wielkorządztwa cz. Generał-kapitaństwa i intendenctwa, we względzie historycznym na 4 części, to jest: królestwo Kastyliji, Aragoniji, Nawarry i ziemię Basków; te zaś wszystkie dzielą się jeszcze na 15 krajin czyli prowincyi.

a) Król. Kastyliji mieści w sobie następujące krajiny i miasta znaczniejsze.

1. Nową Kastyliją, gdzie jest.

Madryt, stolica Hiszpaniji 260 tys. mieszk. O kil-

ka mil od Madrytu leży *Eskurial*. Klasztor Św. Wawrzyńca. Tu są groby królów.

Aranjuez, letnie mieszkanie królewskie.

Toledo nad Tagiem 35 tys. mieszk. Do czasów Filipa II, było stolicą Hiszpaniji, teraz jest rezydencyją arcybiskupa, prymasa państwa.

Almanden bogate kopalnie rtęci.

2. W starój Kastyliji.

Burgos i *Santander* miasta najznaczniesze.

3. W Asturyji *Owiedo* m. gł. uniw.

4. W Galicyji *Kompostella* z grobem Św. Jakóba patrona Hiszpaniji.

6. W krainie **Leon** m, gł. t. n.

Salamanka ze sławnym uniw.

Valladolid także z uniw. 35 tys. mieszk. Tu umarł Krzysztof Kolumb w 1509.

b) W **Estremadurze**, pasą się ogromne trzody koczujących merynosów.

Badajoz m. gł.

7. W **Andaluzyi** niższej nader żyznej i ludnej krainie i stąd nazwanej stajnią, piwnicą i spichrzem Hiszpaniji.

Sewilla nad Gwadalkwiwrem, 100 tys. mieszk. uniw. i grób Kolumba.

Korduba cz. **Kordowa** też nad Gwadalkwiwrem, 60 tys. mieszk. niegdyś sławna stolica kalifatu hiszpańskiego.

Kadyks, potężna warownia, port, najhandlowniejsze miasto, w Hiszpaniji.

Trafalgar przykład na południu Kadyksu, pamiętny bitwą morską w 1805 r. w której admirał angielski Nelson zniszczył flotę francuską i sam zginął.

Gibraltar nieprzystępna warownia na skale, od 1704 r. należy do anglików i strzeże przejścia przez cieś. Gibraltarską.

Xeres de la Frontera sławne winem i bitwą w 712 r. w której Maurowie pokonawszy Chrześcijan, osiedli w Hiszpaniji i panowali w niej aż do końca 15 wieku.

8. W Andaluzyi Wyższej cz. Grenadzie leży **Grenada**, 80 tys. mieszk. m. gł. było stolicą ostatnich kalifów hiszpańskich.

Tu jest wzgórze *Alhambra*, pałac po Maurach ze wszystkimi zbytkami wschodu. W jego pokojach 100 tys. osób pomieścić się mogło.

Malaga warownia i port, sławne wino, 50 tys. mieszk.

9. W Murycji m. gł. t. n. zbudowane przez Maurów 40 tys. mieszk.

Kartagena port i warsztat okrętów.

b) W Królestwie Arragoniji.

10. W Walencyji m. gł. t. n. 100 mieszk. port i uniwersytet.

Alicante nad. m. sławne wina.

Orihuello nazwane ogrodem Hiszpaniji.

Murviedro, leży na miejscu dawnego Saguntu.

11. W Kataloniji m. gł.

Barcellona 110 tys. miesz. najpiękniejsze i najbogatsze w Hiszpaniji.

12. W Arragoniji m. gł.

Sarragossa nad Ebro, warownia 50 mieszk.

c) W królestwie Nawarry.

Pampeluna m. gł. leży na drodze przez Pyryneje do Francyi.

Wittoryja, pamiętna zwycięstwem wodza angielskiego Wellingtona nad Francuzami w 1813 r.

d) **W Biskaji** mieszkają Baskowie, potomkowie dawnych Iberyjan, mówią językiem osobnym; rządzą się osobnemi prawami, i uważają się za osobny naród, który płaci podatek Hiszpaniji pod tytułem daniny. Basków jest około półmilionu.

Bilbao m. gł. Biskaji.

San Sebastian, port nad odnogą gaskońską.

Palma na wsp. Mallorce 30 tys. mieszk. uniw.

Ludność Hiszpaniji przeszło 14 mil. a w posiadłościach zamorskich milion. Hiszpanie swemi zwyczajami i obyczajami znacznie się różnią od reszty mieszkańców Europy. Handel, przemysł, rolnictwo i oświata w jich pięknym kraju są dosyć na niskim stopniu, a jeszcze na niższym w Portugaliji. Brak zupełny kolei żelaznych przekonywa, czy mieszkańcy półwyspu pyrynejskiego myślą o postępie.

Rzplita Andorska.

Leży w górach Pyrynejskich, wprost naprzeciw

Foix miasta francuzkiego, zostaje pod opieką Francyi i Hiszpaniji, liczy 15 tys. miesz. m. gł. *Andorra* ma 2 tys. mieszk.

Półwysep Apeniński

czyli

Włochy.

Mieści następujące państwa.

1. Król. **Sardyńskie** leży w północno-zachodniej stronie Włoch, liczy półpięta milijona ludności i składa się z **Piemontu**, **Sabaudyi** (*Savoie*), **Nicy** (*Nizza*), **Genui** i wyspy **Sardyniji**.

Turyń w Piemoncie nad rz. *Po* stolica, 130 tys. mieszk. uniw. i inne zakłady naukowe, tudzież wyborne rękodzielnie aksamitu i jedwabiu.

Chambery (w. *Szambery*) m. gł. **Sabaudyi**, krajiny górzystej i nieurodzajnej, dla tego wielu *Sabaudczyków* jidzie szukać sposobu do życia w obcych krajach, mianowicie we Francyi. W **Sabaudyi** mówią po francuzku. W tej krajinie wznosi się góra *Mont-Blanc*; aż do ostatnich czasów uważana była za najwyższą w Europie. Obecnie taką jest *Orteles*.

Alessandryja n. rz. *Tennaro*, warownia 40 tys. W bliskości wieś *Marengo*, pamiętna bitwą *Napoleona* z *Austryjakami* w 1800 r.

Novarra 20 tys. mieszk.

Genua (p. fran. *Gênes*) w postaci amfiteatru, leży na pochyłości *Apeninów*, niegdyś m. gł. rzplitej ge-

nuenskiej i obecnie ważna jest we względzie handlowym: ma sławne rękodzielnie aksamitu, port wojenny i kupiecki, 130 tys. mieszk.

Nizza (wym. Nica) nad m. Śródz. port 20 tys. mieszk. ma łagodny i zdrowy klimat.

Cagliari m. gł. na wsp. Sardyniji port i uniw.

2. **Ks. Monako** na południe Nicy, ma 6 tys. mieszk. zostaje pod opieką króla Sardyńskiego m. gł. t. n.

3. **Ks. Parmeńskie**, ma pół milijona ludności, m. st. *Parma* nad rz. Po; ma największy teatr we Włoszech i 36 tys. mieszk.

Placencyja nad Po. cytadella 30 tys. mieszk.

4. **Ks. Modeńskie** ma przeszło 560 tys. ludności.

Modena m. st. 27 tys. mieszk. Nad tretiarami ma sklepienia dla zastony od upałów.

Reggio (w. Redzio) 13 tys. mieszk.

W bliskości zamek *Canosa*, w którym Henryk IV Cesarz w kornej postawie błagał papieża Grzegorza VII o zdjęcie klątwy 1077 r.

Carrara, niedaleko morza, łomy marmuru, sławnego z białości.

5. **W. Ks. Toskańskie**, starożytna **Etruryja** ma przeszło półtora mil ludności, leży nad m. Toskańskiem, na południe Modeńskiego, z innych stron sąsiaduje z państwem kościelnem.

Florenцыja n. rz. Arno 100 tys. mieszk. Stolica, należy do najpiękniejszych miast w świecie, ma uniw. akademije rzeźbiarstwa i malarstwa, liczny

zbiór posągów i jest kolebką znakomitój w dziejach rodziny Medyceuszów.

Liworno, wolny port, najhandlowniejsze miasto we Włoszech, 80 tys. mieszk.

Pisa nad Arno 20 tys. mieszk.

Sienna 24 tys. mieszk. uniw.

Oba te miasta zachowały tylko cień dawnej świetności swojej.

Lukka prowadzi handel oliwą, 20 tys. mieszk.

Wyspa *Elba*, pamiętna pobylem Napoleona w 1814 r.

6. Państwo Kościelne. Od północy ma królestwo Lombardzko-Weneckie; od Wsch. m. Adry. na Południe, królestwo Neapolitańskie; na Zach. morze i państwo Toskańskie. Ludność około 3 mil. Władzcą jest Papież, głowa kościoła katolickiego.

Rzym na 7 pagórkach nad Tybrem zbudowany, był niegdyś władcą świata starożytnego, liczył do 3 miln. ludności, teraz ma zaledwie 160 tys., jest stolicą świata katolickiego i rezydencyją Papieża. W Rzymie zachowuje się dotąd najwięcej pomników starożytności. Z pomiędzy 328 kościołów, godzien jest podziwienią kościół Św. Piotra, największa i najwspanialsza świątynia w całym świecie chrześcijańskim. Przed nim stoi sławny obelisk, jeszcze przez starożytnych Rzymian sprowadzony z Egiptu. W kościele Św. Jana Laterańskiego koronują się papieże. Na jednym z siedmiu pagórków,

zbudowany jest pałac Watykański, rezydencyjálny papieża. Obok niego, zamek Św. Anioła. Dawny Kapitol, zawiera dziś zbiór obrazów i posągów. Dawny Pantheon dziś Rotunda, poświęcony pamięci wielkich sztukmistrzów. W Rzymie już daje się czuć nieznośnie gorący wiatr Siroko.

Bolonija cz. **Bononija** po Rzymie największe miasto, 70 tys. mieszk. a 150 kościołów. Sławny uniwersytet, do którego licznie uczęszczali dawni Polacy. Nad chodnikami ulic są sklepienia, co miastu nadaje ponury widok.

Niedaleko Bononiji dobywa się świecący w ciemności kamień.

Perugija (wym, Perudzia) niedaleko jez. t. n. dawniej Trazymeńskiego, 40 tys. mieszk. uniw.

Ferrara nad rz. Po, twierdza.

Civitta-Vechia (wym. Czywitta-Wekkia) port nad m. Toskańskim.

Ravenna, Rimini, Ankona, Loretto nad brzegiem Adryjatyckiego morza. Ostatnie miasto słynie najbogatszym klasztor^{em} we Włoszech i odpustami.

Faenza, rękodzielnia fajansu, który od tego miasta otrzymał swoją nazwę.

Rzplita **Święto Maryjska** zostaje pod opieką papieża i leży w obrębie jego państwa. Składa się tylko z jednego miasta San-Marino, mającego 5 tys. mieszk. i czterech wsi.

8. Królestwo Neapolitańskie cz. Obojga Sy-

cyliji, zajmuje południową część półwyspu Apenińskiego i wyspę Sycyliją. Ludność 8,400,000. Z tych dwa mln. przypada na Sycyliją.

We względzie historycznym, królestwo Neap., dzieli się na krajiny: **Abruzzo** na północy, **Kampaniją** na zachodzie, **Apulię** na wschodzie, **Kalabrię** na południu.

W Kampaniji.

Neapol nad zatoką i niedaleko Wezuwiuszu, stolica 400 tys. mieszk. pomiędzy którymi jest 80 tys. tak nazwanych Lazzaroni cz. biedaków, nie mających żadnej własności, żadnego mieszkania i utrzymujących się tylko z żebraniy i robienia małych przysług. Tłumy jich tułają się nawet i po całym kraju. Domy w Neapolu mają płaskie dachy, na których mieszkańcy publicznie pracują, a wieczorem używają chłodu.

W bliskości Neapolu znajdują się rozwaliny odkrytych w ziemi miast *Herkulanum* i *Pompeji*, które w 79 r. po Chrystusie, w czasie wybuchu Wezuwiusza zostały zalane lawą i zasypane popiołem.

Gasta, *Salerno* *Kastel-A-Mare* miasta nadmorskie, *Kapua* nad *Volturno*, pamiętna tém, że tu zniewieściło wojsko *Annibala*.

W Apuliji.

Lecce (w. Leczcze) najludniejsze po Neapolu, 22 tys. mieszk. niedaleko od m. *Adryjat*.

Foggia (w. Fodzia), *Tarento* i *Gallipoli* miasta znaczniejsze.

W Kalabryji.

Reggio (w. Redžo) nad cieś. Messenią, 20 tys. mieszk.

Na wyspie Sycylii.

Palermo m. gł. 180 tys. mieszk. uniwers. port warowny. Ztąd wywożą nadzwyczajną ilość pomarańcz, manny, najlepszego szafranu i lukrecyi.

Messina nad cieśn. Messyńską, 70 tys. mieszk., często doznaje trzęsienia ziemi.

Katanea u stóp góry Etny, 80 tys. mieszk. ma wyborny port.

Syrakuza, port 15 tys. mieszk.

Girgenti (w. Dżyrdżenty) starożytny Agrygent 20 tys. mieszk.

Wyspa **Malta** od 1801 r. posiadłość Angielska, a przed tem Kawalerów Maltańskich.

La Valetta m. gł. Malty, wyborny port, warownia.

Ludność we Włoszech 25 mln. samych prawie Włochów, klimat tutejszy uważa się za najprzyjemniejszy w całej Europie, tylko na północy w czasie dwumiesięcznej zimy, spada śnieg obfity i mróz dochodzi do 10° R.; lecz zaczawszy od Neapolu, śnieg natychmiast po spadnięciu ginie. Dalej ku południu, nie ma już ani śniegu,

ani lodu, ciągle trwa zieloność; za to w czasie lata daje się czuć upał nieznosny, tém bardziej, że przez dwa tygodnie wciąż wieje często duszący wiatr Sirocco. Prócz tego w wielu miejscach znajdujące się błota, jak np. Pontyjskie na zachodnim brzegu państwa kościelnego, wydają szkodliwe wyziewy i mieszkańcy tych okolic są w ciągłej gorączce. Wegetacyja we Włoszech nadzwyczaj bujna. W wielu miejscach znają trzy razy do roku zboże a pięć razy koszą trawę. Pszenica, kukurudza i ryż, są tu najpospolitsze gatunki zboża, Drzewa oliwne, migdałowe i winne latorośle, wydają obfite i wyborne owoce. Drzewa pomarańczowe, cytrynowe i figowe, rosną nawet dziko po lasach. W całych Włoszech, a szczególnie na górach apenińskich, kasztany słodkie zastępują niedostatek chleba. W państwie Sardyńskiem i Lombardzko-Weneckiem kwitnie rolnictwo, przemysł i nauki, inne kraje przedstawiają smutny widok opuszczenia i niedbalstwa. Mieszkańcy po większej części pędzą życie w próżniactwie i nędzy. Nic nie robić (*Fare niente*) jest dla nich największą przyjemnością. Sztuki piękne: malarstwo, rzeźbiarstwo i architekturę, powziąwszy od Greków, Włosi doprowadzili do najwyższego stopnia udoskonalenia. Przytém celują w muzyce i śpiewie i mają najlepsze opery. Pod wpływem Medyceuszów, nauki w wiekach średnich odrodziły się najprzód we Włoszech. W 15 i 16 wieku młodzież chciała nauki, ze wszystkich krajów europejskich, a szczególnie z Polski, udawała się do uniwersytetów w Padwie i Bononiji, i teraz kto się chce wydo-

skonalić w malarstwie i rzeźbiarstwie, udaje się do Rzymu i Florencyi.

Rzeczpospolita Jońska.

Liczy 220 tys. ludności, zostaje pod opieką W. Brytaniji i składa się z siedmiu wysp, które należą do najrozkoszniejszych i najbogatszych w Europie. Z nich *Korfu*, *Pakso*, *Santa-Maura*, *Itaka* cz. *Teaki*, ojczyzna *Ulissea*, *Zante* najurodzajniejsza, i *Cefalonija* największa, leżą na m. Jońskim, na Zachód Grecyi; *Cerigo* (w. Czerigo) na Południu Grecyi na m. Sródz.

Korfu m. gł. rzplitej na wsp. t. n. 22 tys. mieszk. uniwersytet.

Półwysep Bałkański

czyli

Turecko-Grecki.

Obejmuje Turcyję Europejską, Grecyję, Mołdawię, Wołoszczyznę, Serbię i Rzplitą Czarnogórską.

1. Cesarstwo Tureckie cz. **Państwo Otomańskie** graniczy na Poł. z Austryją, Serbią, Wołoszczyzną i Rosyją; na Wach. z m. Czarnem i cieś. Konstantynop. na Połd. z m. Marmara, cieś. Dardaneelską, archipelagiem i Grecyją; na Zach. z m. Jońskim, Adryjatykiem, Dalmacyją i Kroacyją.

Ludność Tureyi Europ. 10 mln., z tych większa
15*

połowa, bo przeszło 5 mln. przypada na Słowian, zaledwie 700,000 na rodowitych Turków, a resztę ludności składają Grecy, Albańczycy, Żydzi i Franki, (t. j. Niemcy, Francuzi i inni). Wyznawców mahometañskiej wiary, jest półtora mlna, a greckiej 6 mln.

Uprawa ziemi bardzo zaniedbana. Rękodzieła i fabryki na niskim stopniu i zostają w ręku Greków, Ormijan i Żydów. Handel znany pod nazwą lewanckiego, dosyć obszerny, tureckie szale i safijany, są sławne. Monarcha turecki u Turków nazywa się Pady-Szachem, u Europejczyków Sultanem. Wielki Wezyr, czyli pierwsza osoba po Sultanie, prezyduje w Dywanie cz. Wielkiej radzie państwa. Mufty stoi na czele duchowieństwa (Ullemów) i sprawiedliwości. Po prowincjach rządzą Baszowie o trzech lub więcej buńczukach. Oznaką takiej godności jest tyka złożona, z jednym, dwoma lub trzema ogonami wołów tybetańskich, które przed tureckimi dygnitarzami noszą. Turcy niegdyś straszni dla całej Europy, z czasem wielce zgnuśniali i stracili swoją dziką odwagę.

We względzie zarządu, Turcyja dzieli się na ejalety i sandziaki, we względzie zaś geograficznym na krajiny, jakimi są: Romanija cz. *Rumelijska* (dawniej *Tracyja*), *Macedonija*, *Tessalijska*, *Albanijska* z *Epirem*, *Bulgaryjska*, *Bośnijska* z *Hercogowiną* sz. *Dalmacyjską* turecką.

1) w *Romaniji*.

Konstantynopol p. turecku **Stambuł**, p. sł. **Ca-rogród** nad cieśn. **Konstantynopolską**, cz. **Bosforem**, stolica państwa **Ottomańskiego**, należy do największych, najwspanialszych i najsławniejszych miast w świecie, a przez swoje położenie jest bardzo wielkiego znaczenia dla Europy. Liczy 800 tys. mieszk., a w jego porcie 1,200 okrętów może się pomieścić. Na przedmieściu *Galata*, mieszkają kupcy chrześcijańscy, na przedmieściu *Pera*, postowie dworów europejskich. Z budowli zasługuje na uwagę seraj cz. pałac rezydencyjonalny sułtana, opasany murem, wśród którego jest wiele ogródów i gmachów. Główne do niego wejście nazywa się **Wysoką Portą**, skąd poszło nazwisko **Porty Ottomańskiej**. *Aja-Sofja* meczet, a dawniej kościół katedralny **Św. Zofiji**, jeszcze przez cesarza **Justynijana** zbudowany.

Adryanopol i *Filipopol*, miasta największe po Konstantynopolu, oba mają po 100 tys. ludności i oba leżą nad rz. **Marycą** (**Marzycą**).

w *Macedoniji*.

Salonika cz. **Salun** n. zat. **Salonicką**, port, 80 tys. mieszk. Tu jest mnóstwo żydów, którzy wyrabiają pyszne kobierce i mają wyższą szkołę.

Seres nad **Strymonem**, 30 tys. mieszk. prowadzi handel bawełną, tytunem i zbożem.

Na trójębnym półwyspie Chalcedońskim, w stronie wschodnio-południowej, leży góra Athos czyli Święta, pokryta klasztorami i kaplicami greckimi, w których żyje do 8 tys. zakonników Greków i Słowian.

3. W Tessaliji.

Larissa (Jeniszer po tur.) nad Salambryją, 25 tys. mieszk.

Farsa (starożytna Farsalija) pamiętna tem, że tu Julijusz Cezar odniósł stanowcze zwycięstwo nad Pompejuszem i został panem światowładnej Rzplitej Rzymskiej.

4. **Albanija** cz. kraj Arnautów, leży między grzbietem gór Helleńskich a morzem Jońskim i Adryjatyckim. Całą Północ Albaniji zabiera starożytna Illiryja, a południe Epir.

Skutari msto największe w Albaniji 20 ts. mszk.

Durazzo nad m. Adryjat.

5. **Bulgaryja** cz. siedlisko Słowiańskich Bulgarów, rozciąga się między Dunajem i Bałkanami.

Sofija, m. gł. 50 tys. mieszk.

Warna 30 ts. twierdza i port nad m. Czarnem.

Tu poległ Władysław Warneńczyk, król Polski i Węgierski w 1444 r.

Szumla warownia niedaleko od przejścia przez góry Bałkańskie 30 ts. mieszk.

Widdin, *Nikopoli*, *Ruszczuk* i *Silistria*, warownie nad Dunajem, wstawione wojennemi czynami Rosyjan.

6. **Bośnijska z Hercogowina**, leży na Północ Al-

baniji; a na Wschód Dalmacyji austryjackiej. Jest to część ziemi Sławiańskich Serbów.

Serajewo inaczej **Bosna-Seraj** n. rz. Bosną, 70 tys. mieszk., najważniejsze miasto w Bośni.

Trawniki miasto gł. 12 tys. mieszk. cyradella.

Mostar n. rz. Naręta 20 tys. mieszk. m. gł. Hercegowiny, która zajmuje Zachód Bośni i rozciąga się od Alp Dynarskich do Dalmacyji austryj.

Turcja ma jeszcze swoje posiadłości w Azji, czyli tak nazwaną Turcją Azjatycką, w której liczą 10 mln. ludności. Pod jej zwierzchnictwem zostaje *Egipt* a nawet *Trypolis* i *Tunis* w Afryce.

Wyspa Kandija (starczytna Kreta) zostaje pod rządami Baszy egipskiego, a pod zwierzchnictwem Turcji, liczy 270 tys. mieszk. m. gł. *Kandija* na północnym brzegu.

2. Królestwo Greckie, leży na Południe Turcji, zresztą na około oblane jest wodami morza Jońskiego, Śród. i Archyp. cz. m. Egejskiego.

Dzisiejsi Grecy, są potomkami owych sławnych w starożytności Greków, którzy zajmowali wielką część półwyspu Bałkańskiego, i dzielili się na tyle rzplitych, ile było znaczniejszych miast w Grecyji. Po wielu przekł. nach i zaburzeniach, jak to zwykle dzieje się w rzplitych; dostali się Grecy pod władzę Rzymian około 150 roku przed Chr. W 400 lat po Chr. utworzyło się tu wschodnie imperium rzymskie, inaczej greckie, czyli bizantyjskie, obejmujące cały półwysep bałkański i kra-

je w Azji i Afryce, obecnie należące do Turcyji. W r. 1453 Turcy zdobyli Konstantynopol, opanowali wszystkimi posiadłościami imperium w Europie i za Europą, i utworzyli groźne dla chrześcijan państwo Otomańskie. Pod władzą Turków Grecy zostawali przeszło 350 lat, czyli do r. 1821, kiedy rozpoczęli z niemi uporczywą, 8 lat trwającą walkę, aż nareszcie wsparci przez Rosyją, Angliją i Francyją pozbyli się jarzma niewiernych. i utworzyli udzielne królestwo, na tron którego wyniesiony został Otto, ks. Bawarski.

Ludność Grecyji 800 tys. Greków, a w części i Słowian. Kraj ten we względzie zarządu dzieli się na okręgi (nomoi) i powiaty (eparchije). We względzie historycznym na *Liwadyją* na Północy i *Moreę* cz. *Peloponez* na Południu. Obie te części łączy między morze Korynckie.

Ateny w Liwadyji m. st. 26 tys. mieszk. port i uniwersytet.

Lepante, port nad odn. Lepancką.

Missolunghi nad odn. Patras.

Nauplija cz. *Napoli di Romanija* w Morei nad odn. t. n.

Mistra, o milę odległa od starożytniej Sparty.

Nawaryn teraz *Pilos*, pamiętny bitwą morską w 1827 r.

Wyspy greckie:

Eubea dawniej *Negrepont*, największa z wysp greckich, przez most łączy się z lądem.

Sira z miastem *Hermopolis*, największém w Grecyi, mającem 30 tys. mieszk., najlepiej zaludniona, środek żeglugi i handlu Greckiego.

Paros, słynna z marmuru.

Spezzia i *Egina*, zamieszkane przez najbieglejszych żeglarzy w Grecyi.

Oprócz tych jest jeszcze wiele innych wysp, które wydają najśodsze wino, rozyunki i owoce południowe.

Państwa Naddunajskie.

Moldawija, Wołoszczyzna i Serbija.

Od 1829 r. czyli pokoju adryjanopolskiego, płacą haracz Turcyji i zostają pod opieką Rossyi, zresztą są rządzone przez udzielnych książąt czyli hospodarów, obieranych z pomiędzy narodu i Bojarów. Moldawija i Wołoszczyzna zaludnione były przez osady rzymskie; dla tego mieszkańcy tych krajów należą do szczepu romańskiego, i mówią językiem tworzącym mieszaninę wyrazów łacińskich ze słowiańskimi. W Serbiji mieszkają Słowianie Serbowie i ci mówią narzeczem słowiańskiego języka.

Moldawija cz. Multany, leży pomiędzy Karpatami i Prutem i tylko przy ujściu téj ostatniej rzeki opiera się o Dunaj, liczy milion ludności.

Jassy, rezydencyja Hospodara, 30 tys. mieszk.

Galacz nad Dunajem, miasto handlowe.

4. Wołoszczyzna cz. Wołosza, leży pomiędzy Karpatami i Dunajem, i jest ze wszystkich trzech państw największe, liezy 2 mln. ludności.

Bukarest m. st. nad Dąbrowicą, 90 tys. mieszk.

Brajłów i Dżurdzewo, warownie nad Dunajem.

Krajewa m. gł. Małej Wołoszczyzny, którą rzeka Aluta oddziela od Wielkiej.

5. Serbia leży na południe Dunaju i Sawy, pomiędzy Bułgariją i Bośnią, liczy 1,200,000 mieszk.

Białogród cz. Belgrad, przy ujściu Sawy do Dunaju, 40 tys. mieszk. warownia, w której Turcy utrzymują załogę.

Kragujewiec (Kruszewatz) rezydencyja panującego księcia, 10 tys. mieszk.

Semendria, warownia nad Dunajem.

6. Rzplita Czarnogórska cz. Montenegro, zamieszкана przez 100 tys. Słowian, leży pomiędzy Albaniją i Hercegowiną, ma rząd Patryjarchalny pod wpływem Metropolity cz. Władyki. W Czarnogórze nie ma miast.

Cetynie, klasztor warowny, siedziba Władyki.

Cesarstwo Rosyjskie.

Wraz ze swemi posiadłościami w Azyji i Ameryce jest najrozleglejszem mocarstwem na kuli ziemskiej; bo ma 400 tys. mil kw. przestrzeni, a najludniejszem w Europie; bo ma w niej samęj przeszło 64 mln. ludności. We względzie geograficznym

Rossyja dzieli się na europejską, azyjatycką i amerykańską; we względzie politycznym na cesarstwo Rosyjskie, królestwo Polskie i W. Ks. Finlandzkie; we względzie zaś zarządu, na gubernije (губерніи) obwody (области), ziemie (земли), i prezydentostwa czyli zarządy miejskie (градоначальства). Gubernije zwykle dzielą się na powiaty (уѣзды); jedne i drugie prawie zawsze biorą swoje nazwiska od miast naczelnych.

Rossyja Europejska.

Zajmuje wschodnią część Europy. Graniczy na Północ z oc. Pół., na Wsch. z Syberyją i Stepami Kirgizkimi, na Połud. z m. Kasp. górami Kaukazkimi, m. Czar., Turcyją europ., na Zach. z Mołdawią, Galicyją, Prussami, m. Balt., Szwecyją i Norwegiją. Rozległość wraz z królestwem Polskiem i W. Ks. Finlandzkim 98,587 m. kw. Ludność przeszło 64 mln.

Ale zaludnienie Rossyi Europejskiej t. j. ludność porównana z rozległością jest tak małą, że zaledwo na milę kwadratową przypada 600 mieszkańców. Gdyby Rossyja była tak zaludnioną jak Belgija, to jest 13 razy więcej, jak jest teraz, miałaby około 790 mln. ludn., albo przynajmniej gdyby tak jak Francycja lub Prussy, to i wtenczas miałaby przeszło 400 mln. Miarkując z urodzajności ziemi w Rossyi i zdrowego jej klimatu, tudzież z zaludnienia już niektórych miejsc, można się spodziewać, że z czasem coś podobnego może nastąpić.

Sama Rosyja Europejska (Европейская Россія собственно), dzieli się na 48 gubernij, jeden obwód, trzy ziemie i dwa prezydentostwa.

a) Gubernije nadbałtyckie.

1. Sanktpetersburgska, w niej

Sankt-Petersburg przy ujściu Newy, założony przez Piotra W. w 1703 r. stolica Rosyji, rezydencja CESARZA, siedzisko Najwyższych Władz Rządowych. ma 24 $\frac{1}{2}$ werst w obwodzie i 480 ts. mieszk. Jest to jedno z najwspanialszych miast w Europie. Z pomiędzy 68 kościołów, najznakomitsze są: Aleksandro-Newska Ławra, kościół katedralny Kazański, Isakiewski i Petropawłowski. W tym ostatnim od czasów Piotra W. spoczywają ciała Monarchów Rosyjskich. Z pomiędzy pomników najgodniejszy uwagi jest pomnik Aleksandra I. i Piotra W. Z pomiędzy ulic, Newski prospekt. Oprócz tego liczne pałace, jako to: Pałac zimowy, pałac własny JE60 CESARSKIEJ MOŚCI, pałac taurycki i inne. Co do zakładów naukowych, Petersburg celuje nad innemi stolicami Europy; jest w nim bowiem kilka akademij, uniwer., kilka korpusów kadecckich, kilka towarzystw uczonych, lyceum, szkoła prawa, pięć gimnazyjów i ogromna biblijoteka. W bliskość Petersburga znajduje się obserwatoryjum Pułkowskie, co do doskonałości urządzenia nie mające równego sobie na całym świecie. W okolicach Petersburga znajduje się kilka wspaniałych pałaców Cz-

SARSKICH, jako to: Peterhof, Strelnia, Aleksandryja, Oranienbaum, Pawłowsk i Gaczkyna. We wzglę-
dzie handlu zagranicznego, Petersburg jest najpier-
wszym miastem w Rosyji, do jego bowiem portu
przybywa corocznie przeszło 1,000 obcych okrętów.

Kronstadt w zat. fińskiej, na wsp. Kotlinie, wa-
rowny port, 50 ts. mszk.

Carskie sioło ma piękne pałace CESARSKIE i ogro-
dy, przez kol. żel. łączy się z Petersburgiem.

2. **Estońska** z mstem gubernialnem **Rewel** przy
zatoce fińskiej, port 23 ts. mszk.

3. **Inflancka** z m. gub. **Ryga**, o 15 wiorst od
ujścia Dźwiny Zachodniej, 70 ts. mszk., warownia
i po Petersburgu najhandlowniejsze msto w Rosyji.

Dorpat nad Embachem, 12 ts. mszk., uniwer.

4. **Kurlandzka** z m. gub. **Mitawa** n. rz. Aa, 14
ts. mszk.

Trzy te ostatnie gubernije znane są jeszcze pod nazwi-
skiem *Ostzejskich*.

Gubernije północne.

5. **Archangielska** z m. gub. **Archangielsk** o
48 wiorst od ujścia Dźwiny Półn. Co do handlu
morskiego czwarte msto w Rosyji, 10 ts. mszk.

6. **Olonecka** z m. gub. **Petrozawodzk** nad jez.
Onegą.

7. **Wologodzka** z m. gub. **Wologda** n. rz. t. n.
16 ts. mszk.

8. Nowogrodzka z m. gub. **Nowogród** przy wypływie rzeki Wołchowa z jez. Ilmen, 15 ts. m.

Gubernije wschodnie.

9. Permska z m. gub. **Perm** nad rz. Kamą i przy wielkim trakcie Sybirskim 13 ts. mszk.

Ekaterynburg nad Isetem, środkowy punkt górnictwa gubernij wschodnich. Piękne msto, w okolicach jego znajdują się obfite kopalnie złota, platyny i żelaza.

10. Orenburska z m. gub. **Ufa** nad rzekami: **Ufą** i **Białą**.

Orenburg nad *Uralem*, prowadzi handel zamien-ny ze środkową Azyją.

11. Wiacka z m. gub. **Wiatka** n. rz. t. n.

12. Kazańska z m. gub. **Kazań** nad **Kazanką** o milę od jej ujścia do **Wołgi**, 80 ts. mszk., ma uniwersytet, obserwatorijum i akademię duchowną.

13. Symbirska z m. gub. **Symbirsk** nad **Wołgą**, 18 ts. mszk. Tu jest pomnik **Karamzina**, sławnego pisarza rossyjskiego.

14. Samarska z m. gub. **Samara** przy ujściu rz. **Samary** do **Wołgi**.

Gubernije południowe.

15. Saratowska z m. gub. **Saratow** nad **Wołgą**, 45 ts. mszk.

W tej guberniji jest przeszło 140 ts. osadników niemie-

kich, a miasteczko *Sarepta* zamieszkane jest przez samych Herrnhutów czyli Braci Morawczyków.

Wołgsk nad Wołgą 15 ts. mszk.

16. **Astrachańska** z m. gub. **Astrachan**, o 60 wiorst od ujścia Wołgi, liczy 45 ts. mszk. różnych narodów europejskich i azyjatyckich, którzy trudnią się handlem na morzu Kasp. i połowem ryb w Wołdze. Jesiotry i kawior stanowią główny przedmiot handlu.

17. **Staupolska** z m. gub. **Staupol**, 7 ts. m.

Kizlar i *Mozdok* nad Terekiem, obfitują w wino i jedwab'.

Georgiewsk, leży na pochyłości gór.

18. **Woroneżska** z m. gub. **Woroneż** n. rz. t. n., 45 ts. mszk.

19. **Charkowska** z m. gub. **Charków**, 40. ts. mszk. uniwer.

20. **Ekaterynosławska** z m. gub. **Ekaterynosław** nad Dnieprem, 17 ts. mszk.

Rostów nad Donem, 9 ts. mszk.

21. **Kurska** z m. gub. **Kursk** nad Sejną, 25 ts. mszk.

22. **Taurycka** z m. gub. **Symferopol**, na półwyspie Krymskim nad Salgiem, leży na równinie. o 20 wiorst od góry Czatyrdaga, 9 ts. mszk.

Bachczysaraj, niegdyś stolica chanów krymskich.

Sewastopol, wojenny i warowny port, 40 ts. mszk.

którzy prawie wszyscy zostają w morskiej służbie rządowej.

Teodozyja, 7,000 mszk. na południowo-wschodnim brzegu Krymu; wyborny pert.

Balakława, port.

Euatoryja, *Jalta*, *Perekop*, *Melitopol*, *Aleszka*, miasta powiatowe.

Południowy brzeg Krymu, zasłonięty od północy górami, przed stawia rozkoszną krajinę. Tu niedaleko Jalty znajduje się obszerny zwierzyniec, Cesarska Orianda, ogród Nikicki i majątki księcia Woroncowa.

23. Czernichowska z m. gub. Czernichów nad Densą, 10 ts. mszk.

Nieżyn n. Ostrą, 18 ts. mszk. ma liceum księcia Bezborodki. Mieszkańcy trudnią się uprawą tytoniu.

Głuchów, 8 ts. mszk.

Baturyn n. Seimą, był dawniej siedzibą Hetmanów Małorossyjskich.

24. Półtawska z m. gub. Półtawa n. Worskłą, wpadającą do Dniepru, pamiętna zwycięstwem Piotra W. nad Karolem XII królem Szwedzkim w roku 1709.

Kremeńczug n. Dnieprem, 17 ts. mszk. msto wielce handlowne, i główne osad wojskowych w południowej Rossyji.

Romny nad Sułą, słynne z jarmarków.

Perejasławol n. Trubieżą. Tu hetman Kozaków

małorossyjskich, Bohdan Chmielnicki podpisał w r. 1654 traktat, w skutek którego Małorossyja wcielona została do cesarstwa Rossyjskiego.

25. Kijowska z m. gub. Kijów, na prawym brzegu Dniepru, mocna warownia, 50 ts. mszk. Do połowy wieku XII był stolicą Rusi. Tu jest Ławra pieczerska czyli klasztor z pieczarami, w których spoczywają ciała świętych i błogosławionych. W Kijowie jest uniwersytet i akad. duchowna.

Berdyczew, 85 ts. mszk. samych prawie Żydów, słynie czterema jarmarkami.

Uman, Biała Cerkiew i Czerkasy mają po 10 ts. m.

26. Podolska z m. gub. Kamieniec-Podolski nad Smotrycem, wpadającym do Dniestru, miasto zbudowane na stromej skale, liczy 15 ts. mszk.

Mohilew nad Dniestrem, 10 ts. mszk. samych prawie Żydów.

Brzylów nad Bugiem, *Janpol* nad Dniestrem, *Winica* nad Bugiem, *Uszyca*, *Olgopol*, *Bałta*, *Hajsyn-Lityn*, *Letyczew*, *Proskurów* miasta powiatowe w gub. Podolskiej.

27. Chersońska z m. gub. Chersoń przy wejściu do odnogi Dnieprówej na morzu Czarném, 20 ts. mszk.

Odessa nad m. Czar., 70 ts. mszk., założone przez Katarzynę W., wśród bezwodnej, bezleśnej i bezludnej okolicy, wolny port. i co do handlu morskiego trzecie w Rossyji.

Oczaków nad zatoką Dniepru.

Gubernije: Czernichowska i Połtawska, nazywają się Małorossyją; Kijowska-Ukrainą. Ta ostatnia słynie z nadzwyczajnej urodzajności, ziemia jej rodzi wszystko nie wymagając prawie żadnych starań i trudów człowieka.

Gubernije Zachodnie.

28. Wołyńska z m. gub. Żytomierz nad Teterewą 20,000: mieszk.

Ostrog nad Horyniem 10,000 mieszk. Tu była drukowana najpierwsza Biblija słowiańska w 1581 r. Gubernije: Podolska i Wołyńska czyli Podole i Wołyń, również jak i Ukraina, słyną z urodzajności.

Włodzimierz Wołyński nad Bugiem, *Kowel*, *Łuck*, *Dubno*, *Rowno*, *Staro-Konstantynów*, *Zastawł*, *Nowogród Wołyński*, *Owróc* msta pow. guberniji Wołyńskiej.

29. Mohilewska z m. gub. Mohilew nad Dnieprem, 23,000 mieszk. pomiędzy którymi jest 8,000 Żydów.

Homel, msto wielce handlowe, własność J. O. Księcia Warszawskiego Hrabiego Paskiewicza Erywańskiego, Namiestnika Królestwa Polskiego.

Gorygorec, ma wyższą szkołę agronomiczną.

30. Mińska z m. gub. Mińsk nad Swiśtoczą wpadającą do Bereziny, 22,000 mieszk.

Bobrujsk nad Bereziną na Polesiu, mocna warownia 22,000 mieszk.

Borysów nad Berezyną, *Mozyr* nad Prypecią, *Słuck* nad Słuczą, *Nowogrodek* niedaleko Niemna, *Ihumen*, *Rzeczyca* nad Dnieprem, msta pow. guberniji Mińskiej.

Pińsk nad Piną, prowadzi znaczny hajndel 7,000 mieszk. m. gł. *Polesia*, krajiny bagnami i lasami pokrytej. Tu jest siedlisko choroby, kołtunem zwanej.

31. Grodzieńska z m. gub. **Grodno** nad Niemnem 15,000 mieszk.

W bliskości *Druzkieniki*, słone wody mineralne.

Brześć-Litewski nad Bugiem i Muchawcem, mocna warownia, 11,000 mieszk.

Białystok. piękne miasto, ma instytut panien szlacheckich, 11,000 mieszk.

Wołkowysk, *Słonim* nad *Szarą*, *Kobryń*, *Prużana*, *Sokółka* i *Bielsk* msta powiatowe.

Świsłocz i *Zelwa*, słyną jarmarkami trwającymi po miesiącu.

32. Wileńska z m. gub. **Wilno** nad zbiegiem Wilejki z Wiliją, 53,000 mieszk. ma cudnie piękne okolice, było dawniej stolicą W. Księstwa Litewskiego.

Dzisna przy ujściu *Ulły* do Dźwiny, *Swienciany*, *Wilejka*, niedaleko Wiliji, *Oszmiana*, *Lida* i *Troki* nad jeziorem, na wyspie którego znajduje się zamek spustoszony, msta pow. gub. Wileńskiej.

33. Witebska z m. gub. **Witebsk** nad Dźwiną

Zachodnią 18,000 mieszk. m. gł. Białorusi, zajmującej całą gub. Witebską i część Mohilewskiej.

Połock nad Dźwiną Zachodnią 10,000 mieszk.

Dynaburg też nad Dźwiną, mocna warownia.

34. Kowieńska z m. gub. **Kowno** przy ujściu Wiliji do Niemna. Większa część tej guberniji tworzy Zmudź.

Jurburk nad Niemnem, na granicy pruskiej, celna komora.

Taurogen, msto pograniczne także komora celna.

Telsze, Szaule, Rossienie, Poniewież, Nowoaleksandrowsk i *Wilkomierz* msta powiatowe, ostatni Powiat słynie z uprawy wybornego lnu.

Gubernije środkowe.

35. Moskiewską, w niej:

Moskwą nad rzekami Moskwą, Jauzą i Nieglinną, pierwsza i starożytna stolica państwa rosyjskiego, ma 350,000 mieszk. i 49 werst obwodu. Składa się z czterech części: 1) z twierdzy Starożytnej *Kremlu*, gdzie jest rezydencyjonalny pałac **CESARSKI** i kościół katedralny Wniebowzięcia **Najsw. Panny**, w którym koronują się Monarchowie rosyjscy; 2) z *Kitajgrodu*, gdzie jest bazar. 3) z *Białego grodu*, gdzie jest uniwersytet. 4) i z *Ziennego grodu*. Te cztery części stanowią środek, który otacza 30 przedmieść. W Moskwie jest siedm kościołów katedralnych, 275 zwyczajnych kościołów i 21 klasztorów.

Wo względzie rozległego przemysłu i handlu wewnętrzne-

go, Moskwa jest najpierwszem miastem w Rossyi. Co do zakładów naukowych, zajmuje drugie miejsce po Petersburgu; w niej się znajduje uniw. obserwatoryjum, gimnazyja i t. d. Z pomiędzy ulic najpiękniejsze są Twerska, Preczysteńska, Kuzniecki most.—Moskwa przez kolej żel. łączy się z Petersburgiem.

Trojicka Ławra Sergijusza, klasztor warowny, słynny w dziejach rossyjskich, leży o 68 wiośt za Moskwą. Tu się znajduje akademija duchowna. Niedaleko Możaj-ska, miasta powiatowego, jest wieś *Borodino*, pamiętna bitwą z Francuzami w 1812 r.

36. Włodzimirska z m. gub. Włodzimierz nad Kłazmą, 12,000 mieszk.

Niedaleko msta Szuji jest wieś *Iwanowo*, która z pobliz-kiemi wioskami przedstawia widok kwitnącego miasta fabrycznego, gdzie corocznie wyrabiają tkanin bawel-nianych i innych za 10,000,000 r. sr.

27. Niżegrodzka z m. gub. Niżny-Nowogrod przy ujściu Oki do Wołgi 26000 mieszk.

Tu się odbywa latem największy w Europie jarmark, na który przyjeżdża kupców i kupujących od 200 do 300 tysięcy osób i przywożą towarów za 50 mln. r. sr. Z tych połowa jest samych rossyjskich.

38. Jarosławska z m. guber. Jarosław nad Wołgą 23,000 mieszk. Tu jest liceum Demidowa.

Rybińsk nad Wołgą, najbogatsza w Rossyi przy-stań rzeczna, prowadzi handel za 35 mln. r. sr.

W Rybińsku stałych mieszkańców jest tylko 8,000 a la-tem wraz z kupcami i robotnikami, przybywającemi

z różnych przystani nadwołgańskich ludność dochodzi do 150,000.

39. Kostromska z m. gub. **Kostroma** przy ujściu rzeki Kostromy do Wołgi 12,000 mszk.

40. Kałużska z m. gub. **Kaługa** nad Oką 35,000 mieszk.

41. Tulska z m. gub. **Tula** nad rz. Upą 52,000 mieszk. ma wielką fabrykę narzędzi stalowych i żelaznych, tudzież broni i tabakierek srebrnych.

42. Razańska z m. gub. **Razań** nad Trubeżą wpadającą do Oki, 20,000 mieszk.

43. Twerska z m. gub. **Twer** przy ujściu Twer-cy do Wołgi 17,000 mieszk.

Rzew nad Wołgą 15,000 mieszk.

44. Pskowska z m. gub. **Pskow** nad rz. Wielką 10,000 mieszk.

45. Smoleńska z m. gub. **Smoleńsk** po obu stronach Dniepru 15,000 mszk.

Wiazma n. rz. t. n. 10,000 mieszk.

46. Orłowska z m. gub. **Orzeł** nad Oką 32,000 mieszk. prowadzi obszerny handel zbożem i włóknem konopnym.

47. Tambowska z m. gub. **Tambów**, niedaleko rzeki Cny, 20,000 mieszk.

Lipieck nad Woroneżą, wody mineralne.

Kozłów, 20,000 mieszk.

48. Penzeńska z m. gub. **Penza** 20,000 miesz. Tu jest ogród rządowy i szkoła sztuki ogrodniczej.

1) **Obwód Bessarabski** leży pomiędzy Mołdawiją i morzem Czarném.

Kiszeniewo nad rz. Bykiem wpadającą do Dniestru 52,000 mieszk. m. gł. Bessarabiji.

Chocim nad Dniestrem, starożytna warownia 10,000 mieszk.

Akkierman, przy limanie Dniestrowym 25,000 m.

W okolicy znaczne ma winnice.

Izmaïł nad Dunajem, 22,000 mieszk.

1) **Ziemia Kozaków dońskich**, leży nad Donem. W niej oprócz wojskowych mieszkańców, koczują na południu Kałmucy.

Nowy Czerkask niedaleko Donu, główne i jedyne miasto w ziemi dońskich kozaków, 18,000 m.

2) **Ziemia Kozaków Czarnomorskich**, leży nad Kubaniem.

Ekaterynodar nad Kubaniem m. gł.

Ziemia wojska **Uralskiego** leży nad Uralem, gdzie jest nad tą rzeką m. gł. **Uralsk**.

Guriew przy ujściu Urala do m. Kasp.

1) **Prezydentostwo Kercz-Jenikolskie** z m. gł. **Kercz** przy cieśninie Tauryckiej.

2) **Prezydentostwo Taganrogskie** z m. gł. **Taganrog** nad m. Azowskiem 12,000 mieszk. Tu w 1825 r. zakończył życie błogosławionej pamięci **Cesarz Aleksander I.** któremu wystawiono tu pomnik.

Królestwo Polskie.

Graniczy na północ i Zachód z Prussami; na

Wschód z Cesarstwem Rossyjskiem, a na Południe z Austryją.

Rozległość 2,320 m. kw. Ludność 4,000,000, mieszk. a pomiędzy niemi jest 570,000 Żydów, czyli prawie ósma część całej ludności.

Główną rzeką królestwa Polskiego jest Wisła, która ma źródło w górach Karpackich, w Szląsku austryjackim, od Krakowa zaczyna być spławną, a do miasta Zawichosta stanowi granicę południową Królestwa ze strony Galicyji; po czem przerzyna królestwo Polskie prawie na dwie równe części; poniżej Nieszawy wkracza do Pruss, i przed swym ujściem dzieli się na cztery koryta, z tych dwoma uchodzi do zat. Gdańskiej, a dwoma do Swieżej czyli Eryszhafu.

Wisła od swego źródła do ujścia 910 werst długa. Zabiera z sobą przeszło 120 rzek i rzeczek. Z tych znaczniejsze z prawej strony są: Wisłoka, San, Wieprz, Bug i Drwęca; z lewej, Nida, Kamienica, Pilica, Bzura i Brda.

Bug ma źródło w Galicyji, oddziela guberniją Lubelską od Wołyńskiej i Grodzieńskiej; po czem z kierunku północnego skręca się na Zachód, zabiera z sobą Narew pod Sereckiem, i wraz z nią pod Nowo-Georgiewskiem (dawniej Modlinem) wpada do Wisły.

Narew wypływa z błot pod Słonimem w gub. Grodzieńskiej, i na granicy królestwa łączy się z Biebrzą, potem z Bugiem i narescie z Wisłą.

Warta, poczyna się w guberniji Radomskiej pod Kromołowem, płynie przez część zachodnią gub. Warszawskiej, zabiera z sobą Prosnę — po czem bieży przez W. Ks. Poznańskie i pod Kiestrzyniem w Brandeburgiji uchodzi do Odry.

Pilica, poczyna się pod miastem Pilicą, w gub. Radomskiej i o 7 mil od Warszawy pod Mniszewem wpada do Wisły.

Bzura, wypływa z okolic msta Zgierza i wpada do Wisły naprzeciwko msta Wyszogrodu.

Wieprz, poczyna się w gub. Lubelskiej pod Krasnym-Stawem, i pod Iwangrodem wpada do Wisły.

Z jezior większych jedno tylko **Gopło** leży na granicy królestwa Polskiego i W. Ks. Poznańskiego, z pomniejszych jest wiele w gub. Augustowskiej i kilka w Lubelskiej.

Co do powierzchni gruntu, Królestwo polskie przedstawia równinę, na której tylko w stronie południowej wznoszą się wzgórza i gdzie niegdzie tylko jak np. góra Łysa i Święto-Krzyzka w Sandomierskiem tworzą małej wysokości góry.

Królestwo Polskie dzieli się na 5 gubernij: *Warszawską, Radomską, Lubelską, Płocką, Augustowską*. Gubernije dzielą się na Powiaty i tych jest 39. Nazwiska gubernij i powiatów zwykle brane są od miast głównych.

a) Gubernija Warszawska.

Ma na Zachód Szląsk i W. Ks. Poznańskie; na

Północ gub. Płocką od której przedzielona jest rzeką Wisłą; na Wsch. w części guberniją Lubelską, dalej zaś na Wsch. i Południe gub. Radomską.

Dzieli się na 12 Powiatów.

1) **Warszawski** gdzie jest:

Warszawa m. gł. królestwa polskiego, rezydencyja Namiestnika JEJEGO CESARSKO-KRÓLEWSKIEJ MOŚCI na lewym brzegu Wisły, leży prawie w środku Europy, liczy 164,000 mieszkańców, a w tej liczbie 43,000, to jest prawie czwarta część Żydów. Warszawa ozdobiona jest czterema pomnikami i wielą wspaniałemi budowlami, których liczba coraz się powiększa i dowodzi, że to miasto wzrasta w ludność i zamożność. Zresztą jest ona punktem środkowym zarządu, handlu i przemysłu całego królestwa. W stronie północnej Warszawy znajduje się Aleksandryjska cytadela, a na prawym brzegu Wisły leży przedmieście Praga, przez most na łyżwach połączone z Warszawą.

Kolój żelazna Warszawsko-Wiedeńska 292 werst długa, prowadzi do granicy Pruskiej i ułatwia szybką komunikacyją z Krakowem, Wiedniem i t. d. z jednej strony, a z drugiej z Wrocławiem, Dreznem, Lipskiem, Berlinem, Hamburgiem a nawet z Paryżem, Bruksellą i Londynem. W 93 godziny można być w Paryżu. W obrębie jeszcze miasta Warszawy godzin widzenia pałac JEJEGO CESARSKIEJ MOŚCI, nazwany Łazienki, a w okolicach jej

Wilanów, niegdyś rezydencyja Jana Sobieskiego, a teraz własność hrabiego Potockiego.

2) **Stanisławowski** na prawym brzegu Wisły z m. pow. **Mińsk**, po większej części zamieszka-
nem przez Żydów, 943 mieszk.

3) **Łowicki** z m. pow. **Łowicz** nad rzeką Bzurą o 21 werst od kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, i z nią przez uboczną odnogę kolei żelaznej połączony. Łowicz słynie jarmarkami i ma 8,000 m.

Skierniewice nad koleją żelazną o 63 werst od Warszawy, z pięknym pałacem, dawniej rezydencyj-
nalnym arcybiskupów gnieźnieńskich.

Sochaczew, 4,000 mieszk. samych prawie Żydów.

4) **Rawski** z m. pow. **Rawa** nad rzeką Rawką, 4,200 mieszk.

Brzeziny, niedaleko kolei żel. miasto fabryczne, 5,000 mieszk.

Tomaszów 4,800 mieszk. ma kilka znacznych rękodzielni mianowicie sukna, płótna i tkanin bawełnianych.

5) **Łęczycki** z m. pow. **Łęczyca** nad Bzurą, w okolicy bagnistój, przeszło 5,000 mieszk.

Aleksandrów 4,500 mieszk. ma fabrykę sukna, chustek i tkanin bawełnianych.

Konstantynów, również msto fabryczne, 2,000 m.

Łódź, co do fabryk i rękodzielni, drugie po Warszawie, liczy przeszło 15,000 mieszk. pomię-
dzy któremi trzecia część samych Niemców.

Ozorków 5,400 mieszk. msto fabryczne — zasiedlone prawie przez Żydów i Niemców.

Zgierz, co do fabryk i rękodzielni, trzecie po Warszawie; ma około 9,000 mieszk. w znacznej części Niemców i Żydów.

6) *Gostyński* z m. pow. *Kutno*, 5,500 mieszk. ma rękodzielnie sukna, płótna i tkanin z bawełny.

7) *Włocławski* z m. pow. *Włocławek* nad Wisłą, ważna przystań rzeczna, prowadzi obszerny handel zbożem. Tu jest katedra biskupia, fabryka cykoryji i przeszło 8,000 mieszk.

Statkiem parowym 147 werst drogi z Warszawy do Włocławka odbyć można w przeciągu 13 godzin.

Nieszawa nad Wisłą, a o 28 werst poniżej czyli o 175 werst od Warszawy.

Ciechocinek, warzelnie soli i kąpiele. Tu corocznie do 100 tys. centnarów otrzymują soli, i coraz więcej każdego lata zbiera się osób, szukających ulgi w swoich cierpieniach.

Kowal, *Izbica*, *Brześć kujawski*, *Lubraniec*, *Radziejów* i inne leżą w krajinie, w potocznem mówieniu Kujawami zwanéj, słynnéj ze swéj urodzajności.

8) *Kaliski* z m. pow. *Kalisz* nad Prosną, niedaleko granicy pruskiej ze strony Poznańskiego, liczy około 12,000 mieszk. ma katedrę biskupią, i kilka fabryk, dosyć znacznych.

Kalisz był pierwszym siedliskiem Żydów, którzy w dwunastym wieku podczas wojen krzyżowych, unikając prześladowania ze strony fanatycznych Krzyżowców,

łumami z Niemiec uchodzili do Polski i tu można powiedzieć znaleźli dla siebie drugą ziemię obiecaną. Wyjawszy kilku miast uprzywilejowanych, w których nie wolno Żydom osiadać, we wszystkich innych prawie przewyższają ludność chrześcijańską i dzierżą w swym ręku prawie cały handel.

Warta n. rz. Wartą, 3,400 mieszk.

Stawiszyn, Opatówek, Turek i dobra msta fabryczne.

9) **Konińska** z m. pow. **Konin** nad Wartą 5,200 mieszk, ma rękodzielnie sukna, flanelki, płótna i tkanin bawełnianych.

Koło, na wyspie rzeki Warty, 4,200 mieszk.

Pyzdry nad Wartą 3,500 mieszk.

Zagorowo, msto fabryczne.

10) **Sieradzki** z m. pow. **Sieradz** nad Wartą 5,000 mieszk. po większej części Żydów.

Łask 4,400 mieszk. a między niemi przeszło 3,000 Żydów, ma rękodzielnie sukna, cykoryji, oleju i garbarnie.

Zduńska Wola 5,700 mieszk. ma kilka znacznych rękodzielni.

11) **Piotrkowski** z m. pow. **Piotrków**, leży nad koleją żel. o 136 werst od Warszawy, ma około 9,000 mieszk. z tych 4000 Żydów.

Radomsk też nad koleją żel. ma około 5,000 m. słynie ze swój kaszy drobnój.

12) **Wieluński** z m. pow. **Wieluń**, 4,200 m.

Częstochowa niedaleko Warty, ma przeszło 8,000

mieszk. leży nad koleją żel. Tu jest klasztor ks. Paulinów z cudownym obrazem matki Boskiej na Jasnej górze. Władysław ks. Opolski w 1380 r. sprowadził ten obraz z Bełza na Rusi Czerwonej czyli Galicyji.

Działoszyn, Krzepice i Kłobucko msta znaczniejsze.

b) Gubernija Radomska.

ma na Zachodzie Szląsk i guberniją Warszawską z którą graniczy i na północ, na Wsch. rzeka Wisła oddziela od gub. Lubelskiej, a na południu od Galicyji i Krakowa.

Dzieli się na 8 powiatów.

1) **Radomski** z m. gub. **Radom**, ma 9,500 m. leży nad rzeczką Mleczną, pięknie zabudowane.

Zwoleń, przeszło 3,000 mieszk. Tu jest grób Jana Kochanowskiego, a w okolicy dziedziczna jego wieś *Czarnolesie*.

Kozienice nad Wisłą, fabryka piwa.

2) **Opoczyński** z m. pow. **Opoczno**, nad Pilicą 3,200 mieszk.

Przedbórz nad Pilicą, najludniejsze msto w pow. 4,500 mieszk. fabryka sukna.

Końskie, ma około 4,000 mieszk. słynie ze swych brzyzek.

3) **Opatowski** z m. pow. **Opatów** 3,600 mieszk. a najwięcej Żydów. W tym powiecie wyrabiają mnóstwo garków i naczyń fajansowych.

Ćmielow nad rz. Kamienną, *Ilia* i *Denków* mają rękodzielnie naczyń fajansowych i glinianych.

Kunów i *Solec* posiadają łomy marmuru.

4) **Sandomierski** z m. pow. **Sandomierz**, leży nad Wisłą, niedaleko ujścia Sanu. Tu jest katedra biskupia 3,300 mieszk.

Sandomierski i przyległe mu powiaty tworzą tak nazwane *Sandomirskie*, oddawna słynne ze swej wybornej pszenicy.

Staszów nad Nidą 5,000 mieszk. fabryka sukna i naczyń miedzianych i fajansowych.

Raków, sławny był zborem, szkołami i drukarnią Aryjanów czyli Socynów, obecnie ma papiernię.

Zawichost nad Wisłą 3,000 mieszk. pamiętny bitwą Leszka Białego z Romanem, księciem Wołyńskim.

5) **Kielecki** z m. pow. **Kielce** 4,500 mieszk. samych Chrześcijan, leży w okolicy górniczej.

Chęciny ma około 4,000 mieszk. po większej części Żydów. W okolicy znajduje się obficie marmur i ołów.

6) **Stobnicki** z m. pow. **Stobnica**, 2,300 m.

Pińczów nad Nidą 5,000 mieszk. a między niemi, 3,500 Żydów, ma fabrykę sukna, perkalu i garbarnie. Niegdyś było znacznem miastem i słynęło z tego względu co i *Raków*.

Wislica nad Nidą, ozdobiona kościołem starożytnym, i pamiętna statutem Wiślickim z 1347 r.

Chmielnik, pamiętne klęską Polaków przeciw Tatarom w 1841 r.

Nowe Miasto Korczyn przy ujściu Nidy do Wisły liczy 4,000 mieszk. Msto wielce historyczne. Kościół tutejszy Franciszkański jeszcze przez Bolesława Wstydliwego zbudowany, stoi już przeszło półtysiąca lat.

Busk, również jak i o 14 werst od niego odległa wieś *Solec*, zaczynają się wślawać swemi wodami mineralnemi, siarczano-słonemi. W Busku już zbudowano okazały gmach z łazienkami, urządzono ogród dziki i wiele już poczyniono dla wygody leżących się.

7) *Miechowski* z m. pow. *Miechów* 1,300 m.

Działoszyce, 3,000 mieszk. samych prawie Żydów, msto fabryczne.

8) *Olkuski* z m. pow. *Olkusz*, które niegdyś było zamożnem, posiadało kopalnie srebra, cyny i ołowiu, rozległe na 7 werst pod powierzchnią ziemi, lecz te już oddawna zostały zalane wodami rzeki *Baby*. W 16 i na początku 17 wieku było w *Olkuszu* 30,000, mieszk. a teraz zaledwie jich jest półtora tysiąca, i to ubogich.

Bendzin nad *Przemszą Czarną* 4,000 mieszk. ma rękodzielnie tkanin bawełnianych. Tu jest zamek starożytny niedawno odnowiony. Niedaleko *Bendzina* leży:

Dąbrowa, osada złożona z urzędników górniczych i fabrykantów, ozdobiona wspaniałym gmachem

Zarządu górniczego, i najeżona dymiącemi się kominami hut, w których wytapiają żelazo z rudy żelaznej i cynk z galmanu. Tu jest *Reden* kopalnia węgla kamiennego, a druga we wsi Niemce, o 7 werst odległej, w której pokład węgla do 30 stóp grubości dochodzi. Te kopalnie i bardzo wiele innych dostarczają opału w zakładach górniczych, rozrzuconych po całym powiecie Olkuskim. Nadto powiat ten odznacza się malowniczym położeniem wielu swoich miejsc, jakie i za granicą rzadko dają się widzieć; tudzież obfitują w ruiny starożytnych zamków. Do takich osobliwości kraju tutejszego należy: *Pieskowa Skała* ze swym zamkiem, u podnóża jej toczy się uroczy strumień—Prądnik; i postępując za jego biegiem spotykamy słynny *Ojców* z ruinami zamku i olbrzymiemi grotami. Godne jeszcze widzenia stare zamczyska: *Rabsztyn*, *Olshztyn*, *Smoleń*, *Ogrodzieniec*, *Bobolice* i inne.

Żarki, *Żarnowiec*, *Wolbrom* i *Kromolów* miasta fabryczne, tudzież *Pilica* osiadła prawie Żydami.

Powiaty: Olkuski, Miechowski, i Stobnicki, tworzą tak nazwane *Krakowskie* słynne z tańca, śpiewek i ubioru ludu prostego.

c) Gubernija Lubelska.

Pomiędzy Wisłą z Zachodu, a Bugiem ze wschodu, ma na południe Galicyją, a na Północny guber. Płocką.

Dzieli się na 8 powiatów.

1) **Lubelski** z m. gub. **Lublin** nad Bystrzycą, wpadającą do Wieprza, co do wielkości drugie miasto po Warszawie, ma 16,000 mieszk. a pomierzy niemi 9,000 Żydów. Z pomiędzy kilkunastu kościołów, zasługuje na uwagę Kollegijata, wystawiona jeszcze przez Leszka Czarnego, lat temu 500. Tu jest pomnik żelazny, wystawiony z rozkazu błogosławionej pamięci Cesarza i króla Polskiego **Aleksandra I**, na pamiątkę Uniji Litwy z Polską w 1569 r.

Iwan-Gorod (dawniej Dęblin) warownia przy ujściu Wieprza do Wisły.

Lubartów i *Łęczna*, miasta nad Wieprzem.

Kazimierz nad Wisłą. Sławne śliwki węgierki.

Nowa-Aleksandryja (dawniej Puławy) nad Wisłą, Instytut panien szlacheckich.

2. **Hrubieszowski** z m. pow. **Hrubieszow**, 6 ts. mieszk. po większój części Żydów.

3. **Krasnostawski** z m. pow. **Krasnystaw** 4 ts. mieszk.

Chelm, na wzgórzu, 4 ts. mszk., obfituje w kredę.

4. **Zamojski** z m. pow. **Janów**, 4 ts. mieszk.

Bilgoraj 5,600 mieszk. którzy trudnią się robieniem sit i rzeszot.

Szczebrzeszyn, *Tarnogród* i *Zamość*, mają po 5 tys. mieszk. Ostatnie jest opasane wałem i fossą.

5. **Siedlecki** z m. pow. **Siedlee**, 8 tys. mieszk.

a pomiędzy niemi 5 tys. Żydów. Jest to miasto główne krajiny, nazwanéj *Podlasiem*, która się daleko rozciąga aż za rzekę Bug w guberniji Grodzieńskiej, gdzie *Drohiczyn* był dawniej m. gł. Podlasia.

Sokołców i *Węgrów*, mają fabryki sukna.

6. **Łukowski** z m. pow. **Łukow**, 3,700 mszk.

Żelechów, największe miasto w powiecie.

7. **Bialski** z m. pow. **Biała**, 3,200 mszk. po większej części Żydów.

Terespol nad Bugiem, naprzeciw *Brześcia-litewskiego*, 2,300 mieszk.

8. **Radzyński** z m. pow. **Radzyń**, 2,800 mieszk. ma fabrykę cukru. Takich fabryk już jest w królestwie Polskiem przeszło 45.

Międzyrzec przeszło 7 tys. mieszk., ma fabrykę sukna i naczyń miedzianych.

Włodawa nad Bugiem, sławna jarmarkami na woły, 5,600 mieszk.

d) Gubernija Płocka.

Leży na prawym brzegu Wisły, ma na Zach. i Półn. Prussy, na Wsch. gub. Augustowską, na Połud. powiat Siedlecki i Stanisławowski, a zresztą Wisłę aż do granicy pruskiej. Ta gubernija i część Warszawskiej, położona nad Wisłą; w potocznóm mówieniu nazywa się Mazowszem.

Dzieli się na 6 powiatów.

1. **Płocki** z m. gub. **Płock** nad Wisłą, 12 tys. m., z tych połowa Żydów, ma piękne kościoły.

Nowy Gieorgiewsk (dawniej Modlin) nad Wisłą, potężna warownia.

Wyszogród nad Wisłą; *Płońsk*, 4 tys. mieszk. miasta najznaczniesze.

2. **Lipnowski** z m. pow. **Lipno**, po większej części przez Żydów i Niemców zamieszkane, 3,700 ludności.

Dobrzyń nad Wisłą i *Dobrzyń* nad Drwęcą.

3. **Mławski** z m. pow. **Mława**, 3 tys. mieszk.

Sierpc, 4,700 mieszk.

4. **Przasnyski** z m. pow. **Prasnysz**, n. rz. *Lidynia*, 4,600 mieszk.

5. **Pultuski** z m. pow. **Pultusk**, nad *Narwią* 4,500 mieszk., katedra biskupia.

Maków, ma 6 tys. mieszk.

Nasielsk i *Serock* miasta pomniejsze. To ostatnie przy spływie *Narwi* z *Bugiem*.

6. **Ostrołęcki** z m. pow. **Ostrołęka**, 4 tys. mszk. nad *Narwią*, w pośród jezior i lasów, zamieszkanym przez *Kurpiów*, trudniących się polowaniem.

Gubernija Augustowska.

Leży pomiędzy *Prussami* z Zachodu, *Cesarstwem Rossyjskiem* ze Wschodu i Północy, a na Południu ma gub. *Płocką*. Jest to krajina obfitująca w jeziora, bagna i łąki.

Dzieli się na 5 powiatów.

1. **Augustowski** z m. gub. Suwałki, 9,300 mieszk. po większej części Żydów. Tu jest katedra biskupia.

Augustów nad Netą, 7,200 mieszk.

2. **Łomżyński** z m. pow. Łomża, 5,500 mieszk. w bliskości wielkich lasów, znajomych pod nazwiskiem Puszczy łomżyńskich.

Tykocin nad Narwią, 5,400 mieszk. pomnik Stefana Czarnieckiego.

Nowogród nad Narwią.

3. **Sejneński** z m. pow. Sejny, 4 tys. mieszk. po większej części Żydów.

4. **Kalwaryjski** z m. pow. Kalwaryja, nad rz. Szczupą w błotnistej okolicy, 7,800 mieszk. z tych 6 tys. samych Żydów.

Wilkowyski 5,500 mieszk. z tych 4 tys. samych Żydów.

Wisztyniec 3400 mieszk.

5. **Maryjampolski** z m. pow. Maryjampol, nad Szczupą 3 tys. mieszk. po większej części Żydów.

Władysławów, 5,500 mieszk. z tych 4 tys. Żydów, niedaleko granicy pruskiej.

Preny, nad Niemnem, 2,500 mieszk. ma papiernię i fabrykę szkła.

Dwa te ostatnie powiaty, osiadłe ludem litewskim, który mieszka po obu brzegach Niemna i Wiliji, po części w Prussach, a zresztą w guberniji Kowieńskiej i Wileńskiej. Mową, a nawet i oby-

czajami różni się od narodów szczepu słowiańskiego, chociaż od tylu wieków zostaje pod ich wpływem.

Wielkie Księstwo Finlandzkie.

Jest to kraj nader górzysty, pełen jezior i obfity w lasy. Zajmuje Wschodnie pobrzeże Botnickie od zat. Fińskiej do rzeki Torneo, która stanowi granicę pomiędzy Rosyją i Szwecyją i uchodzi do zat. Botnickiej.

Ludność 1,600,000. Z tych 1,200,000 Finnów, a reszta Szwedów i Rosyjan. Finlandyja zostaje pod zarządem Generała-Gubernatora i Cesarskiego senatu finlandzkiego. Dzieli się na 8 guberniji.

Helzyngfors nad zat. fińską, 15 ts. mieszk. m. gł. Finlandyi, uniwer. Obszerną rejdę Helzyngforską broni nieprzystępna warownia Sweaborg.

Abo 13 tys. mieszk. dawniej było głównem.

Wyborg nad odn. Fińską, warownia.

Nisztad pamiętne pokojem w 1721 r. a *Fridryks-ham* w 1809.

Do Finlandyi należą wyspy Alandzkie.

Rosyja Azyjatycka.

a) Kraj Zakaukazki.

Leży między morzem Czarném i Kaspjjskiém, ma na Północy łańcuch gór Kaukazkich, a na Południu, Turcyją Azyjat. i Persyją.

Ludność półtora milijona, składa się z Tatarów,

Gruzyjan, Ormian, Greków, Niemców a nawet i Żydów. Grunt nadzwyczaj urodzajny, i wydaje obficie wino, jedwab i inne płody południowe; lecz klimat z przyczyny skwarnych dni i zimnych nocy, tudzież w wielu miejscach niskich, jest bardzo niezdrowy.

Kraj Zakaukaski dzieli się na pięć gubernij: Tyfliską, Kutajską, Derbencką, Szemachską i Erywańską.

1. W Tyfliskiej m. gub. Tyflis n. rz. Kur, 40 ts. mieszk., dawniej stolica *Gruzyji*, teraz rezydencja Namiestnika Kaukaskiego i miejsce naczelnego zarządu.

Gori n. rz. Kur, 8 tys. mieszk.

2. W Kutajskiej m. gub. Kutajs n. rz. Fachs (w stareżytności Phasis).

Poti w Mingrelji, nad m. Czar., port przy ujściu rzeki Rion.

Suchum-Kale téż w Mingrelji, port kupiecki.

3. W szemachskiej m. gub. Stara Szemacha 10 tys. mieszk., wydaje mnóstwo jedwabiu.

Baku, ważny port nad m. Kasp. w rozkosznej okolicy, obfitującej w naftę czyli olej ziemny, który wyziewa z siebie gaz palny. Mieszkańcy używają go do gotowania pokarmów i do oświetlania, wstawiwszy rurkę trzcinową w miejsce, z którego się ten gaz wydobywa. W bliskości jest klasztor czcicieli ognia czyli zwolenników Zoroastra. W tym klasztorze wiecznie pali się ogień.

5. W Derbenckiej m. gub. **Derbent**, nad morzem Kasp., warownia.

Do téj guberniji załącza się krajina **Dagestanem** zwana.

W górach kaukaskich i na dolinach nadkubańskich mieszkają różne pokolenia Czerkiesów. Górale nie uznają jeszcze nad sobą zwierzchnictwa Rossyji, i ciągle z nią prowadzą wojnę; przytém trudnią się łupieztwem i rozbojem.

Władykaukaz, warownia na północnej pochyłości Kaukazu, leży na drodze przez góry Kaukaskie do kraju Zakaukazkiego.

5. W Erywańskiej m. gub. **Erywań** n. rz. Zangą, 15 tys. mieszk. warownia na skale, leży w Armeniji tureckiej. Zdobyta na Turkach przez Rossyjan pod naczelnem dowództwem J. O. Ks. Warszawskiego, Hrabiego Paskiewicza Erywańskiego w 1828 r.

Niedaleko Erywanu znajduje się klasztor *Eczmiazin*, rezydencyja patryjarchy Ormiańskiego (Armeńskiego).

Nachiczewan, niegdyś stolica państwa armeńskiego, ważne handlowe miasto.

Aleksandropol, warownia, niedaleko granicy tureckiej.

Syberyja.

Zajmuje całą północną Azyję i rozciąga się od gór Uralskich, do oc. Wsc. i od m. Lodow. na Północy, do Chin i Turkiestanu na Południu.

Ludność przeszło 2,700,000 mieszk. na przestrzeni 280 tys. mil kw. Zaludnienie Syberyji jest tak małe, iż zaledwie 100 osób przypada na milę kwadrat.

Ludność Syberyji składa się z Rosyjan, oddawna tam osiadłych i z winowajców, wskazanych na wygnanie z różnych krajów Cesarstwa Rosyjskiego; tudzież z krajowców na wpół dzikich i bałwochwalców, jako to: Ostijków, Samojedów, Tataków, Kirgizów, Jakutów, Buriatów, Kamczadalów, Czukców.

Powierzchnia gruntu w Syberyji po większej części pokryta odwiecznymi lasami. Ogromne przestrzenie zalegają stepy, porośłe bujną trawą, nad morzem Lodowatym zamrznięte bagna czyli tundra, a w innych miejscach ciągną się pustynie solne. Niektóre równiny są nadzwyczaj urodzajne, jak w okolicach Irkucka, gdzie żyto wydaje 15 do 30 ziarn. Tu nawet jęczmień dojrzewa; lecz nagle przejście na wiosnę od ciepła do mrozu, nie dozwala hodować drzew owocowych. Klimat zimą tak jest ostry, iż wdziawszy na się trzy kożuchy, i mając maskę na twarzy, podróżny nie może jeszcze zabezpieczyć się od mrozu, który parę oddechu z trzaskiem ścina w lód i sam oddech w piersi tamuje. Pomimo tego powietrze jest nader zdrowe, a szczególnież tem odznacza się południowa część okolic Nerczyńskich. Ludzie tu czerstwi i silni, dochodzą do późnej starości. W czasie długiej trzymiesięcznej nocy w Syberyji, przyswiewa wspaniała zorza północna. Biała jej luna w kształcie półkola wznosi się nad poziom. Przytém z niewypowiedzianym

hukiem i trzaskiem wypadają jiskrzące się smugi światła, jak gdyby świetne wstęgi, i cały widnokrąg napętniają jaskrawem światłem, którem całe niebo zdaje się gerzeć. Nie tylko mieszkańcy Syberyji, ale i Ameryki północnej i Grenlandyi, są świadkami tego cudnie pięknego widowiska, które nieprzywykłych do niego pogrąża w przestrach i podziwienie.

Bogactwo Syberyji stanowią drogie metale, kamienie i futra. Mieszkańcy koczujący, utrzymują się z chowu reniferów czyli jeleni północnych, bogatsi posiadają bardzo liczne jich trzody, niekiedy po 20 tys. sztuk liczące. Rosyjanie osiedli w Syberyji zajmują się rolnictwem i opływają w dostatki, inni trudnią się polowaniem na sobole i inne zwierzęta, dające futra kosztowne, i ci nie zawsze są w dostatkach: bardzo mała liczba trudni się handlem. W stronie północno-wschodniej Syberyji i w Kamczatce, używają psów do zaprzęgu.

Syberyja dzieli się na Zachodnią i Wschodnią.

Zachodnia obejmuje gubernije: Tobolską i Tomską; Wschodnia, Jenisejską, Irkucką, Jakucką; obwody: Zabajkalski i Kamczacki; prezydentostwo Kiachckie i ziemię Czukocką,

w Syberyji Zachodniej.

1. Gubernia Tobolska z m. gub. Tobolsk nad Irtyszem, niedaleko od ujścia Tobola, 17 ts. mieszk.

Omsk nad Irtyszem i Omą, warownia, 11 tys. m. Tu jest naczelny zarząd Syberyji zachodniej.

Petropawłowski, twierdza, zarząd Kirgizów Sybirskich.

Tiumeń nad Turą, w żyznej okolicy, 10 ts. mszk.

Berezów nad Soją, wśród lasów, liczy tysiąc mszk., którzy zbierają corocznie 800 tys. funtów orzechów cedrowych, będących przysmakiem prostego ludu w Rosyi, i wiozą je na jarmark Irbicki w gub. Permskiej.

Obdorsk, wieś najdalej w téj guberniji na północy położona. Tu w miesiącu Grudniu odbywa się znaczny handel na futra.

2. Gubernija Tomska z m. gł. Tomsk nad rz. Tomą, 11 ts. mieszk. najpiękniejsze miasto w Syberyi Zach.

Koływan i *Kuznieck*, kopalnie złota i srebra.

Barnaul, 10 ts. mszk., naczelny zarząd górnictwa Altajskiego.

W okolicy Uśckamienogorska, fortecy nad Irtyszem, kwitnie pszczolnictwo.

w Syberyi wschodniej.

3. Gubernija Jenisejska z m. gub. Krasnojarsk nad Jenisejem, 7 ts. mieszk. w malowniczym położeniu, z trzech stron opasany górami.

Jenisejsk nad Jenisejem, 6 tys. mieszk., którzy trudnią się przygotowaniem zapasów dla przemysławających złoto.

Minusinak leży w piaszczystych, doayé nieurodzajnych gruntach.

6. Gubernija Irkucka z m. gub. *Irkuck*, przy wypływie Angary z jeziora Bajkał, 24 ts. mszk. Naczelny zarząd Syberyji wschodniej.

Irkuck leży pod tą samą szerokością geogr. co i Warszawa, lecz ma zimę bez porównania dłuższą i ostrzejszą a latem większe upały.

5. Gubernija Jakucka z m. gub. *Jakuck* nad Leną, 3 ts. mieszk. prowadzi obszerny handel futrami.

Ochock nad m. *Ochockiem*, przy ujściu Ochoty, port i warsztat okrętów 1,000 mieszk.

W okolicach *Ochocka* latem nieznośne powietrze, przepełnione tak gęstą i gryzącą mgłą, że okiem na słońce za ledwie patrzeć można.

1. Obwód Zabajkalski z m. gł. *Czyża*, leży pomiędzy Bajkałem i pograniczem Chińskiem.

Nerczyńsk nad *Nerczą*, kopalnie srebra i ołowiu, w których pracują złoczyńcy, wskazani na wygnanie na całe życie.

2. Obwód Kamczacki zajmuje cały półwysep i część pobraża *Ochockiego*, m. gł. *Niżny Kamczack* n. rz. *Kamczatką*.

Petropawłowski port czyli *Awacza*, najlepszy port w tym kraju.

1. Ziemia Czukocka leży w północno-wschodnim kącie Azyji, nie ma miast i wsi, zamieszкана

przez lud koczujący, który żyje z rybołówstwa i polowania, latem mieszka pod namiotami, a zimą w jamach pokrytych śniegiem.

Pomiędzy ujściem Leny i Kołymy leżą wyspy: Nowa Syberyja, Kotielna, Faddiejewska, Lachowska i Stołbowa. Na wszystkich tych wyspach znajduje się mnóstwo białych niedźwiedzi, lisów czarnych, reniferów, kuropatw białych, a latem przylatuje mnóstwo dzikich gęsi i kaczek, prócz tego znajduje się wielka ilość kości zwierząt przedpotopowych, Mamutami zwanych.

1. Prezydentostwo Kiachekie z m. gł. *Kiachta* leży na pograniczu Chin, czyli właściwie Mongoliji, naprzeciwko takiejże osady chińskiej Majmaczynem zwanej. Tu się odbywa zamiana towarów rosyjskich na chińskie, i ztąd się sprowadza prawie wszystka herbata, służąca na użytek mieszkańców Cesarstwa.

Rossyja Amerykańska.

Zajmuje północno-zachodni brzeg Ameryki północnej, półwysep Alaskę i przyległe wyspy. Powierzchnia gruntu na stałym lądzie pokryta lasami i błotami. Klimat tak ostry, że ledwo 30 dni w ciągu roku bywa pogodnych, a zatem uprawa roli niepodobna: zboże przywożą z innych krajów. Mieszkańców liczą 60 ts., a między niemi 800 tylko Rosyjan. Główném zatrudnieniem jest tu polowanie.

na bobry rzeczne i morskie, tudzież na lisy czarne.

Nowy-Archangielsk, wieś na wyspie Sitka, jest miejscem pobytu rządcy i biskupa, port i warsztat okrętów.

Ludność Rossyji Europejskiej i Słowiańszczyzna.

Ród Słowiański, jako najliczniejszy w Europie, tak też tworzy w niej najrozleglejsze, najludniejsze i najpotężniejsze państwo, jakim jest Cesarstwo Rosyjskie, które pod swoim berłem obejmuje przeszło $\frac{2}{3}$ całej Słowiańskiej ludności. W niem tylko każdy Słowianin może powiedzieć, że jest u siebie i wśród swoich; bo wszystko, co go otacza zaczawszy od Rządu i mowy, aż do zwyczajów i obyczajów, wszystko jest Słowiańskie.

Słowianie mieszkający w Rossyji, w liczbie przeszło 55 milionów, dzielą się na Wielkorosyjan, Małorosyjan, Białorusinów i Polaków.

Wielkorosyjan jest przeszło 36 miln. Oni są narodem panującym, zajmują środek Cesarstwa i po części, w znaczeniu urzędników, znajdują się we wszystkich jego krajach. Jich mowa czyli tak nazywany język rosyjski, jest panującą, a pod względem piśmiennictwa, jeśli jeszcze nie wyrównywa inno-plemiennym narodom europejskim, to stoi już na czele Słowiańszczyzny.

Małorossyjan jest około 11 mln. Językiem małorossyjskim mówi prawie sam lud prosty w guberniach naddnieprowych: Czernichowskiej, Kijowskiej, Wołyńskiej, Półtawskiej, Ekaterynosławskiej, Podolskiej, Chersonskiej, tudzież w Charkowskiej, po części w Woroneżskiej i w ziemi Kozaków Czarnomorskich.

Białorusinów jest około 3 mln: językiem Białoruskim mówi lud prosty w guberniach: Mohilewskiej, Mińskiej, Witebskiej i Grodzieńskiej.

Polaków jest pół szósta mlna. Z tych 4 mln. w królestwie Polskiem, a półtora mlna w guberniach Zachodnich i w Gubernii Podolskiej.

Inne narody mieszkające w Rossyji Europejskiej są:

1. *Litwini*, w liczbie 2 mln. pomieszani z Polakami mieszkają w guberniji Kowieńskiej, gdzie jest Żmudź, tudzież Wileńskiej, Augustowskiej, Grodzieńskiej, Mińskiej i Witebskiej. Tylko lud prosty mówi językiem litewskim, który jest mieszaniną wyrazów słowiańskiego pierwiastku, z gotyckiem i fińskiem. Łotysze, pokolenie litewskie, mieszkają w Kurlandyi i części Inflant.

b) *Finnowie*, których podają ludność na 3 mln. dzielą się na liczne pokolenia. Z tych Estowie w Estoniji, Czuchoncy w Finlandyi i guberniach sąsiednich, Laponczycy na północy Finlandyi, Zyrjanie w archangielskiej, Permiacy, Wotiacy, Czeremissa, Mordwa i inne w guberniach pomiędzy

Wołgą i Uralskimi górami, pomieszani z Rossyjanami i Tatarami, których liczą do półtora mlna.

c) *Żydzi* najwięcej po miastach i miasteczkach w królestwie Polskiem i w gubernijach z tej strony Dniepru i Dźwiny zachodniej położonych. Daléj jich wcale nie ma i być nie może. Ludność jich dochodzi przeszło do półtora mlna. Z tych 570 tys. w królestwie Polskiem, a około milijona w Cesarstwie Rossyjskiem.

Niemców w Rossyji jest półmlna, tworzą oni wyższą klasę ludności w gubernijach Ostzejskich, będących niegdyś posiadłością kawalerów mieczowych, a jako koloniści w znacznej liczbie (150 tys.) osiedli w gub. Saratowskiej, tudzież nad m. Czarnem pomiędzy ujściem Dunaju i Dniepru, a nawet i w kraju Zakaukaskim.

Są jeszcze w Rossyji Szwedzi, Mongołowie, Grecy, Cyganie, ale ich ludność nieliczna.

Liczba więc wszystkich mieszkańców Rossyji europejskiej. dochodzi do 64 mln.; a z Syberyją krajem Zakaukaskim około 68,500,000.

Wszystkie kraje zamieszkane przez Słowian, czyli tak nazwaną Słowiańszczyznę podzielić można na *Wschodnią, Zachodnią i Południową*.

1. Słowiańszczyzna Wschodnia, obejmuje Wielkorossyjan, Małorossyjan i Białorusinów, ogółem 53 mln. Z tych 36 mln Wielkorossyjan, 11 Małorossyjan i 2 mln. Białorusinów, zostaje w Cesarstwie Rossyjskiem, przeszło 200, tys. Małorossyjan

w królestwie Polskiem, a około 2,800,000 w Galicyji pod panowaniem Austryi.

2. Słowiańszczyznę Zachodnią składają Polacy, Czesi i Łużyczanie, ogółem przeszło 17 mln.

a) *Polaków* jest około 10 mln., z tych najwięcej, bo około półszósta mlna zostaje pod panowaniem Rossyi, przeszło półtrzecia mlna pod panowaniem Austryji, a mianowicie. 2,200,000 w Galicyji, 200 tys. na Szlązku i 130 tys. w Krakowskiem; reszta Polaków, około 2 mln. zostaje pod rządem Pruskim. Mowa polska daje się słyszeć od Dniepru, aż do Odry i ujścia Wisły, a od Bałtyku i Dźwiny Zachodniej, aż do gór Karpackich i po rosyjskiej jest najrozleglejszą w całej Słowiańszczyźnie i ma najbogatsze piśmiennictwo.

b) *Czechów* jest około 7,200,000, wszyscy zostają pod panowaniem Austryji, mieszkają w Czechach i Morawiji, pod nazwą Czechów cz. Bohemów, i w Węgrzech w okolicy Karpatów pod nazwą Słowaków.

c) *Łużyczan* jest około 150 tys. siedzą po obu stronach Sprowy w Saksoniji i Brandeburgiji tudzież w Szlązku, zewsząd otoczeni Niemcami, i pomimo usiłowań tych ostatnich, nie przestali być Słowianami; a nawet w ostatnich czasach wzięli się do piśmiennictwa.

3. Słowiańszczyzna południowa, liczy około 11 mln. ludności i dzieli się na Bulgarów i Illiryan.

a) *Bulgarów* jest półczwarta mlna. Siedzą w Bul-

garyji na prawym brzegu Dunaju, od Widyna aż do ujścia Dunaju do morza Czarnego. I tu część jich siedzi na lewym brzegu Dunaju w Południowej Bessarabiji.

b) Illiryjan jest pół ósma mlna, dzielą się na Serbów, Kroatów i Słowienców cz. Chorutan.

Serbowie mieszkają na Zachód Bulgarów: w Serbiji, po części udzielnej, tudzież w Bośni, Sławonii, Kroacyji, i Dalmacyji cz. od msta Widyna aż do m. Adryjatyckiego i zostają pod rządem Austryji i Turcyji. Jest jich przeszło 5,300,000.

Kroaci (Chrobaci, Chorwaci, Górale), w liczbie 800 tys. mieszkają na Zachód Sławonii w Kroacyji, pomiędzy Drawą i Sawą.

Słowienicy cz. Chorutanie mieszkają na Zachód Kroatów w Styryji i Illiryji, tam gdzie miasta Grätz (Grodziec), Lajbach, (Lublana) i Klagenfurt, (Celjowiec). Ludność jich podają na 1,200,000.

Od lat kilkunastu, pomimo przeszkód ze strony Węgrów, i Słowianie południowi wzięli się do piśmiennictwa i posiadają już liczne dzieła w swoim narodowym języku.

Ogół całej ludności Słowiańskiej, wynosi dotąd przeszło 81 mln.

WYKAZ

alfabetyczny wyrazów geograficznych zawar-
tych w tej książce i wielu innych.

A.

	str.		str.
Aa rz.	183	Albany	105
Aachen.	122	Albingensy	145
Aalborg	157	Albijon	152
Aar rz.	141	Alby	145
Abbeville	147	Aldan	150
Aberdeen	155	Aldżezyrja	67
Abisynija	88	Aleksandropol	210
Abo	208	Aleksandrów	197
Abruzzo	170	Aleksandryja	82 183
Abukir w Egipcie		Allessandryja.	166
Adel cz. Zeilla	88	Alenson	146
Aden.	68	Alep cz. Haleb	65
Adersbach	125	Aleszka	186
Adour rz.	145	Aleuckie wyspy.	99
Adryjanopol	175	Algier	83
Adyga cz. Etsch. . 42	130	Alhambra.	164
Afganistan	70	Alikante	164
Afryka	78	Allahabad	73
Agra	73	Allegary	100
Agram cz. Zagrzeb . .	128	Almanden	163
Agrygent.	171	Alsen	157
Ahmedabad	74	Alpy góry	36 177
Aja Sofja	175	Altajskie góry.	58
Ajaccio	147	Altenburg	137
Ajan	88	Altona	158
Aix	145	Altorf	141
Aix la Chapelle	122	Altwasser	119
Akadyja	99	Aluta rz.	41 180
Akra cz. Saint Jean		Alzacyja	143
d'Acre	66	Amalfi pod Neapolem	
Akkierman	193	Amazonka	95
Akwisgran cz. Aachen.	122	Ameryka	91
Aland wyspy	35	Amhara	88
Alaska	99 215	Amiens	147
Albanija	174 176	Amiranty wys.	81

	<i>str.</i>		<i>str.</i>
Ammon	84	Aranjuez	163
Amstella	150	Ararat	59
Amsterdam	150	Archangielsk	183 216
Amur cz. Saghalien rz.	61	Ardenny góry na północ	
Anadyr	56	Francyi	
Anam	76	Arekwipa	108
Anatolija	58	Argentyn rzpta	108
Andaluzyja	163 164	Arkansas	95
Andamańskie wyspy	57	Arnanci	176
Andegawenija	146	Armenija	66
Andes	100	Arno rz	43 168
Andora	161 165	Arras	147
Andros wys. na Archip.		Artezyja	147
Angara rz.	56 214	Asfalt	66
Angers	146	Ascension wsp.	81
Anglesea wsp.	155	Assumption	109
Anglija	151	Astrachan	185
Anglowie	158	Asturyja	163
Angola	86	Asyryja	67
Angora	64	Aszam	76
Anhalt	138	Aszanti	85
Anijon	146	Ateny	178
Ankona	169	Athos cz. Góra święta	176
Annabon wsp.	81	Atlas	80
Antalijsa	64	Augarten	124
Antalo	88	Augustów	207
Antyjochija	64	Augsburg	131
Antyliban	59	Austerlitz cz. Sławków	125
Antylla	97	Australija	111
Antwerpia	148	Austryja	123
Anvers	148	Auvergne	144
Apeniny	37 166	Awa	76
Appenzel	140	Awacza	214
Apulija	170	Axum	88
Arabija	67	Avignon	145
Aragonija	162 164	Azorskie wsp.	80
Arakan	76	Azyja	53
Aral jez.	55	Azyja mniejsza	58

B.

Baba rz.	126 202	Baden	135
Babel Mandeb	55	Badeńskie	137
Babilon	67	Baffińskie morze	93
Badajoz	163	Bagdad	67

	str.		str.
Bahama	96	Bełż w Galicyi	
Bahija	110	Bennares	73
Bajkał jez.	214	Bender Buszer	70
Rajona	145	Bender Abassi	70
Bakczysaraj	185	Bengal	73
Baku	209	Benguella	86
Balaton cz. Błotne jez.	39	Benin	86
Balakława	186	Berberyja	84
Balfrusz	69	Berdyczew	187
Balearskie wsp.	38	Berczyna rz.	188
Baliza	106	Berczów	212
Baltimora	105	Bergamo	129
Balkaj jez.	55	Bergen	161 142
Balkany gory	37	Behrynga cieś.	55
Balkasz jez.	85	Berberyja	82
Balta	187	Berlin	119
Bambarra	90	Bermudy	96
Bamberg	134	Bern	140 141
Bankok	76	Bernburg	138
Barbados wsp	98	Besançon	144
Barcelona	168	Bessarabija	193
Barmen	122	Betleem	66
Barnaui	213	Biała rz.	184
Baroda	74	Biała	205
Barrow	96	Białacerkiew	187
Bath	153	Białogród	183
Bathurst	112	Białowiezka puszcza w gub. Grodz.	
Baturyn	186	Biała ruś	217
Baski kraj	162	Białystok	189
Basora	67	Biebrza rz.	194
Bastija	147	Bielsk	189
Batawija	57	Hilbao	165
Bautzen	132	Biledulgieryja	79
Bawaryja	131	Biłgoraj	204
Bazyilea cz. Basel	140	Bille rz.	158
Beauvais	142	Birmanija	75
Beduini	67	Birmingham	153
Będzin	202	Biskaja	165
Bejrut	66	Bizancyjum cz. Konstan- tynopol	
Belgija	147	Blanko	80
Belgrad	183	Blois	147
Belfast	156	Błota pińskie	40
Belt	157		
Beludżystan	70		

	<i>str.</i>		<i>str.</i>
Bobolice	203	Bretony	155
Böbrujsk	188	Brezylia	110
Bochnia	126	Brighton	154
Bocaire	145	Brisgowia	137
Boden	135	Bristol	153
Boh rz.	39	Brody	126
Böhmer-Wald	37	Bromberg	120
Boliwija	108	Broukly	105
Bolonija cz. Bononija	169	Brudno	
Bombaj	74	Brügge	148
Bon	80	Bruges	148
Bona	84	Bruksella	148
Bonn	122	Brunn cz. Berno	125
Bordeaux	145	Brunświk	138
Borodino	193	Bryzgowia	135
Borneo wsp.	57	Brussa	64
Bornholm	35 157	Brytania Wielka	151
Bornu	90	Brześć kujawski	198
Borysów	189	Brześć litewski	189
Bosfor	175	Brzeziny	197
Bosna rz.	177	Brzetysław	127
Bośna Seraj	180	Buchara	59
Bośnia	174 176	Bucharyja	59
Boston	105	Buda cz. Offen	128
Botany Bay	113	Budzyszyn cz. Bautzen	
Bourbon wsp.	81	Buenos Ayres	109
Boulogne	147	Bug rz.	187 194
Brabanija	148	Bukarest	180
Brahmaputra	56	Bukowina	125
Brajtów	187 180	Bulgaryja	174 219
Brandenburgija	117	Burgos	163
Brandenburg	118	Burgundyja	144
Brda	194	Burjaci	211
Bremen	139	Busk	202
Brenta rz.	132	Butan	62
Brescia	129	Bydgoszcz	120
Bremen	141	Byk rz.	193
Brest	146	Bystrzyca rz.	204
Bretanija	146	Bzura rz.	194 197

C.

Caen	146	Cambay	74
Cagliari	167	Cambridge	154
Calais	147	Campo Formio	130

	<i>str.</i>		<i>str.</i>
Canossa	167	Ciechocinek	198
Capo d'Istria w Illiryi		Cieplice cz. Töplitz . . .	125
Capstadt	86	Cieszyn czyli Teschen . .	125
Carogród	175	Cincinatti	105
Carские sioło	183	Cissa czyli Theiss . . 41	127
Carrara	167	Civita Vecchia	169
Carrington	112	Clausenburg	
Casale	166	Chausthal	134
Cattaro	128	Clermont	144
Cayenne	111	Clyde	155
Cefalonija	173	Cmielów	201
Cejlan	57	Cna rz.	192
Celebes	57	Coburg	137
Celle	134	Colorado rz.	94
Cerigo wsp.	173	Colberg cz. Kołobny . . .	
Cette	145	Colembo	57
Cetynie	180	Como jez.	38
Ceuta	84	Culm	
Chabowa	40	Cypr wsp.	58
Chacedoński płwsp. . . .	176	Cutsch	74
Chambery	166	Czad jez.	79
Charków	185	Czatyń Dag 37	185
Charstown	105	Cwikau	133
Charlottenburg	118	Czany jez. w Syberyi . . .	
Charlottenbrun	119	Czarnogórze	180
Chelmno	121	Czarnomorscy Kozacy . .	193
Chelm	204	Czarnylas 37	135
Chemnitz	133	Czarnolesie	200
Chęciny	201	Czechy 124	219
Cherbourg	146	Czerkask-Nowy	193
Chesapeake	165	Czerkasy	187
Cherson	187	Czerkiesi	210
Chimborasso góra	100	Czernihów	186
Chilli	108	Czernowice	126
Chiny	59	Czernichów	187
Chiwa	59	Czerwona rz.	95
Chmielnik	202	Czeski las	37
Chmielow	201	Częstochowa	199
Chocim	193	Czyża	214
Chonkir	60	Czuckie jez	38
Christijanija	161	Czukocka ziemia	214
Chrobaci	220	Czukocki nos	58
Chuquisaca	108	Czukcy	211

D.

	str.		str.
Dahomey	86	Dniepr rz.	29 185
Dagestan	210	Dniestr rz.	39
Dago wsp.	35	Dobrej nadziei przl.	80
Delagoa zat.	87	Dobra	199
Dalmacyja	128	Dobre w Stanisl.	
Damaszek	65	Dobronicz cz. Raguza	129
Dammietta	82	Dobrzyh	206
Danija	157	Dellart zat. przy ujściu	
Dannemora	160	rzeki Ems	
Dardanelle nad csn. t. n.		Dominika wsp.	98
Darjeńska zat.	94	Don rz.	39 185
Darfur w Sudanie		Dongolah	89
Darmstadt	135	Doniec rz.	39
Dawalaghiri	20 58	Dordonia	42
Davis	93	Dornik cz. Tournay	149
Dąbie w Łęczyckim		Dorpat	183
Dąbrowa	202	Dortrecht	150
Dąbrowica	180	Donay	74
Dąbreczyn	128	Doubs rz.	144
Decima	63	Dower	147
Dekan	74	Dovr	147
Delaware rz.	103	Drawa rz.	41
Dellinat	144	Drwęca rz.	194
Delgado	80	Drezno	132
Delhi	73	Drogida	156
Delta przy ujściu Nilu		Drohiczyn nad Bugiem	
Dembea jez.	79	Drontheim	161
Demblin	204	Druskieniki	189
Demerary	111	Druzowie	65
Denków	201	Dublin	156
Depot	112	Dubno	188
Derbent	210	Duero rz.	42 162
Derby	154	Dunaj rz.	41 127
Derreych	69	Dundee	155
Dessau	138	Dunkierka	147
Desna rz.	39	Durazzo	176
Detmold	138	Düsseldorf	122
Diarbekir	67	Dynarskie góry	37
Dieppe	146	Dynaburg	190
Dijon	144	Działoszyce	200
Diu	75	Działoszyn	200

	str.		str.
Dżolibó	79	Dżumna	73
Dżwina półn.	38	Dżurdzewo	180
Dżwina zach.	38	Dzisna	180

E.

Ebro	165	42	Ens	41
Eczmiażyn	210		Epemay	143
Edynburg	155		Epir	174 76
Eger w Czechach			Erie jez.	94
Egejskie morze	180		Erfurt	122
Egina	179		Erzgebirge góry	37
Egipt	177	82	Erlangen	132
Ejdera rz.	158		Erlau	128
Ejzenach	137		Erie	94
Ekaterynburg	184		Erywan	210
Ekaterynodar	193		Erzerum	66
Ekaterynosław	185		Eskimowie	
Ekwador	107		Eskiwijsal	163
Elba rz.	40	132	Estonija	183
Elba wyspa	37	168	Estremadura	163
Elberfeld	122		Etruryja	167
Elbeuf	146		Eszek	128
Elbląg	120		Etna w Sycylii	
Elbrus góra	37		Etsch	42
Elstera rz.	40	133	Etyjopija	88
Elwas	162		Eubea	178
Embach rz.	183		Euftrat	56
Emden	134		Eupatoryja	186
Ems rz.	40	134	Ezel	35
Ems miasto	138		Ewora w Portugalii	

F.

Fachs rz.	209	Ferrara	169
Faddiejewska wsp.	215	Fernambuko cz. Pernam- buko	
Faenza	169	Fez	83
Falklandzkie wyspy	98	Fezan oaza	83
Falmouth w Anglii		Fichtel czyli góra Sosno- wa na północ Bawaryi	
Falster	157	Fidży wyspy na Oceanii	
Faroer wyspy	36 158	Filadelfja	105
Farsalija cz. Farsa	170	Filipińskie wyspy	57
Farewell	100	Filippopol	157
Fero wsp.	80		
Fernande Po	81		

	<i>tsr.</i>	<i>str.</i>
Finlandyja	208	Frejberg w Saksonii 135
Finisterre	37	Frejburg w Badeńskim 119
Fińska zat.		Frejburg w Szlązku 140
Finnowie	217	Friburg w Szwajca. 142
Fionija	36	Fridericia 157
Fiume	129	Fridrichshall 161
Flandryja	147	Fridrichshamm 208
Flensburg	157	Frisch-Haft cz. Zatoka
Floryda	99	Swieża
Florecyja	167	Fridland w Prusach
Foggia	171	wsch. bój 1807 r.
Foix	165	Froterra 164
Fontainebleau	142	Fryzja, kraina w półn.
Formoza wsp.	57	Hollandyi
Fort-York	102	Fulda m. 136
Franche-Comté	144	Fulda rz. 40
Francyja	141	Fulasowie 85
Frankfurt nad Odrą	118	Fuczuan 76
Frankfurt nad Menem	139	Funchal 80
Frauenburg	121	Fundy 99
Fraustadt	120	Fürth 132
Free-town	85	

G.

Gaeta	470	Gdańsk cz. Dantzig
Galacz	179	Gefle 160
Galata	175	Gejzer w Islandyi
Galiczyja	125	Geldryja, kraina w Hol-
Galiczyja hiszp.	163	landyi
Gallasowie		Genezareth jez. 66
Galilejskie jez.	66	Genewa 141
Galilea, kraina w Pales-		Genua 166
tynie		Georgetown 101
Gallipoli	171	Georgija, kraina w St.
Galway	156	zjedn. północ. Amer.
Gambija rz.	79	Georgiewsk 185
Gandawa	148	Gera rz. 122
Gangez	56	Getynga 134
Garda jez.	38	Gibraltar 164
Garonna	42	Gibraltarska cieśn. 34
Garkolin w Lukowskim		Gidda 68
Gaskonija	145	Giessen 136
Gates góry	59	Girgenti 171
Gateczyna	183	Girona 42

	str.		str.
Glarus	148	Grecyja	177
Glasgow	155	Greifswalde	118
Glatz	119	Greitz	138
Glocester	155	Grenada wspa	98 164
Głogowa cz. Glogau	119	Grenada kraina	164
Głuchów	186	Grenlandyja	96
Glückstadt	158	Grenningen	151
Głusk w Lubelskim		Grenoble	144
Gniezno	119	Greenock	155
Goa	75	Greenwich	153
Godawerg	74	Grocholico w Piotrk.	
Golkonda	74	Grodno	189
Gombin	121	Grojec w Warszaw.	
Gomora	66	Gross-Wardein w Wę- grzech	
Gondar	88	Grudziąz cz. Graudenz	121
Gopło jez.	38 120	Grugorzew w Łęczyckim	
Goraj w Zamojskim		Grugezes	141
Gorea	85	Gruzyja	209
Gori	209	Guanaxuato	106
Gorigorec	188	Gujana	110 114 145
Görlitz msto w Szlązku		Guriew	193
Goslar	134	Gustrów cz. Ostrów	137
Gostynin w Gostyńskim		Gwadalkwiwir	42
Gotha rz.	160	Gwadijana	42
Gota msto	137	Gwadelupa	95
Gottorp	157	Gwajakwil	107
Göthenburg	160	Gwalior	75
Gothland	35 160	Gwanahani	95
Götzendorf	124	Gwatymala	106
Grabów w Łęczyckim		Gwinea	85
Grabowice w Hrubiesz.		Gumbin	121
Granica w Radomskim		Gujanna	111
Gratz cz. Grodzice	124	Guzareta	58 74
Graubinden	140	Gwardafuy	80
Greenock w Szkocyi			
Greifenberg	125		

H.

Habesz	88	Halberstadt	122
Habsburg	141	Haliczyja	125
Haga	150	Halicz	125
Hajderabad	74 75	Halla szwabska	132
Hajnau wsp.	57	Halla	122
Hajti wsp.	97	Haleb cz. Alep	65

	<i>str.</i>		<i>str.</i>
Hammerfest	161	Hessy Kasselskie	136
Hamburg	138 157	Hildesheim	134
Hanau	136	Himalaja	58
Hanower	133	Hirschberg	119
Harlem	151	Hispaniola	97
Hartz góra	134	Hiszpanija	161 162
Haussa	90	Hlassa	62
Hawanna	97	Hoangho	56
Hawaj	113	Hohenzollern	123
Hawel cz. Chabowa	40	Hollandyja	149
Havre de Grace	146	Holsztynija czyli Hol-	
Hebrydy wsp.	156	zacyja	157 158
Hedžas	68	Homburg	138
Hejdelberg	135	Homel	188
Heilbronn	132	Honduras	94
Hekla	159	Horeb	68
Helena wsp.	81	Horn przl.	101
Helgoland wsp.	35	Horyń rz.	126 188
Helespont czyli cieśn.		Horodło nad Bugiem	
Dardanejska		w gub. Lubelskiej	
Helsingfors	208	Hottentoci	86
Helsingör	158	Hrubieszów	204
Herat	70	Hudsonskie morze	93
Herculanum	170	Hull	154
Hermanstadt	128	Hue	76
Hermopolis	179	Humaiń	187
Hernhut	133	Humber rz.	154
Herzegowina	174 176	Huron jez.	94
Hessy DarinStadt	135	Hurdwar	73
— Homburg	138	Hyderabad	74

I. J.

Jabłonowy Chrebiec	58	Janów w Przasnyskiem	
Jackson	112	Janów w Grodzieńskim	
Jaffa	66	Janowice w Radomskim	
Jägerndorf	125	Jan tse Kijang	56
Jakuck	214	Janopol	187
Jalofowie	85	Japonija	62
Jamajka	97	Jarkand	62
Jatta	186	Jarostaw w Galicyi	
Janina msto w Albanii		— nad Wołgą	
Janów w Zamojskiem		Jassy	179
Janów w Olkuskiem		Jawa	57
Janów w Bialskiem		Jauza	190

	<i>str.</i>		<i>str.</i>
Idrija	124	Jozefata dolina	66
Jeddo	63	Irak-Arabi	65
Jemen	68	Iran	69
Jenisej	56	Irawaddi	56
Jenisejsk	214	Irbit w Permskiej gub.	214
Jena	137	Irkuck	151
Jenikale cieśn.	34	Irlandyja	103
Jenisejsk	213	Irokezy	212
Jenisej	213	Irtysz rz.	55
Jeruzalem	66	Iseré rz.	144
Jesso	57	Iset rz.	184
Iglawa cz. Iglau	125	Islandyja wsp.	158
Ihumeń	189	Isle de France wsp.	81
Illimani	100	Isle de France kraj	142
Illiryja	124 176	Ispahan	69
Illiryjanie	220	Itaka cz. Teaki	173
Ilmen	38 184	Italija cz. Włochy	96
Iłża	201	Julijanshaab	99
Inn	41 124	Jukatan	36
Indostan	70	Jungfrau	70
Indus cz. Sind	56	Juthija	157
Indyje wsch.	70	Jutlandyja	141
— zach.	96	Jurajskie góry	190
Inflanty	183	Jurborg	191
Inowrocław	120 126	Iwanowo wieś	204
Insbruch	124	Iwangorod cz. Demblin	41 131
Inwernes	155	Izara rz.	198
Johannisberg wieś	138	Izbica	193
Jońska rzpta	173	Izmail	64
Jordan	56	Iznik	
Jork w Anglii			

K.

Kabes zat.		Kalisz	198
Kabul	70	Kalkuta	73
Kadyks.	163	Kalmar	160
Kafrerija	87	Kaluga	190
Kair	82	Kałuszyn w Stanisław.	207
Kairwan w Tunisie		Kalwaryja	40 184
Kalabryja	170	Kama rz.	56 76
Kaliao	108	Kambodża	214
Kaletńska cieśn.		Kameczack	58 214
Kalifornija	105	Kameczatka	
Kalifornijska zat.	94	Kamieniec cz. Hemnitz	

	str.		str.
Kamieniec podolski	194	Kaszuby w Pomeranii	
Kamienna rz.	194	Kelat	70
Kampanija	170	Katalonija	164
Kampesz zat.		Kjacht	215
Kanał tatarski	55	Katanea	171
Kanada	101	Kategat	160
Kanaryjskie wsp.	80	Kaszgar	62
Kandahar	70	Kijów	187
Kandyja	177	Katmandu	75
Kaniów nad Dnieprem		Kaźmierz nad Wisłą	
Kanterbury	151	w Lubelskim słynny	
Kanton	60	węgierekami śliwkami	
Kapua	170	Kaźmierz w Konińsk.	
Kap-Kost-Kastl	85	pamiętny śmiercią	
Kap-Breton	96	Patkula	
Kapstadt	86	Kaźmierz w Łęczyckiem	
Karaibskie morze	93 94	Kaukaz	36
Karasun	64	Kazań	184
Karakaz	107	Kazanów w Radomsk.	
Karłowiec cz. Karlo-		Kercz Jenikol	193
witz	129	Keczket	128
Karskie morze	54	Kiel	158
Karolowe wary	125	Kerkur	67
Karlsbad	125	Kielce	201
Karlsruhe	135	Kinkitao	61
Karniów	125	Kiszeniewo	193
Karolina		Kłajpeda	121
Karolińskie wyspy	113	Kłodawa w Łęczyck.	
Karniów cz. Jägerndorf		Kiusiu	57
Karlskrona	160	Klausenburg	128
Karmel góra w Palestynie		Kingstown	97 101
Karakitab		Kobi cz. Szamu	62
Karpaty	37 194	Koimbra	162
Karyntija w Illiryi		Kiestrzyn	118 195
Kartagena	107 164	Koanza	70
Kataro	128	Kokau	59
Kazbin w Persyi		Kolmar	144
Kaschau cz. Koszyce		Koło	199
Kastylija	162	Koło w Konińskiem	
Kassel	136	Koło-brzeg cz. Colberg	118
Kassakwiare	95	Kobryn w grodzieńsk.	
Kastel-A-Mare	170	Koburg	137
Kaszemir	75	Koblentz	123
Kasza	90	Kochinchina	76

	<i>str.</i>		<i>str.</i>
Kołomyja	126	Kortyk cz. Cortrai . . .	149
Kolonija cz. Koln . . .	122	Korzenne cz. Moluckie	
Kłobucko	200	wspy	57
Kolorado rz.		Korutanie cz. Słowienicy	
Kolberg	118	Korynt miasto w Grecyi	
Kołobrzeg	118	Kościelne państwo . . .	168
Koływan	213	Kos wspa na Archipel.	
Kolmar pod Strashburgiem		Kotlina wspa	183
Kolombo	57	Kostroma	190
Kolumbija	104	Koszyce cz. Kaschau . .	128
Komorin	59	Koszyce przy ujściu	
Komorn	128	Szreniawy do Wisły	
Kompostella	163	w Miechowskim	
Komo cz. Como jez.		Kossów w Siedleckiem	
Komorskie wspy	81	Kosel cz. Koźlę nad Odrą	
Kongo	86	w Szlązku	
Konieczpol w Piotrkow.		Kotopaxi	100
Konieg w Mał: Azyi		Kotielna wspa	215
Königsberg	121	Kowal	198
Königin-grätz cz. Kró-		Köthen	138
lowy Grodziec w Cze-		Kowno	
chach		Kozacka ziemia	193
Königstein w Saskiem		Kozienice	200
Konin	199	Koźlin	118
Konstancyjskie jez. . .	135	Krabla wulkan w Islan-	
Konstancyja msto . . .	135	dyi	159
Konstancyja wieś . . .	86	Kraków	127 194
Konstantina	83	Krajowa	180
Konstantynów	197	Kragojewice cz. Krusze-	
Konstantynopol	175	war	180
Kopenhaga	157	Krasnojarsk	213
Koptowie w Abissynii		Krasnystaw	204
Korczyn Nowe Miasto .	202	Krefeld	123
Kordofan	89	Kremenczuk	
Korduba cz. Kordowz .	163	Kremnitz	128
Kordyljery cz. Andes .	100	Kremlin w Moskwie	
Korea	58	Kremona	124
Korfu	173	Kreta	177
Kork	156	Kroaci	220
Koromandel	74	Kroacyja	127
Kornwalija kraina w An-		Królewiec	121
glii oblitująca w cynę		Kromolów	195 203
Koromandel		Kronstadt	183
Korsyka	147	Krośniewice w Gostyns.	

	str.		str.
Krosno w Pomeranii		Kur rz.	56
Kronstadt cz. Korona	128	Kurasao	98
Krotoszyn	120	Kurdystan	67
Kruszcówce cz. Erzgebirge	37	Kurlandyja	183
Kruszwica	120	Kurylskie wspy	57
Krym	36	Kursk	185
Krzemieniec na Wołyniu		Kurysch-Haff czyli zat. Kurońska	
Krzepice	200	Kusko	108
Krzeszów w Zamojsk.		Kutajs	209
Krzeszowice	127	Rutno	198
Księżycowe góry		Rutajah w Maléj Azji	
Kuba wspa	97	Rużnieck	213
Kubań rz.	39 193	Rwadra wspa	99
Kudowa	119	Rwebek	101
Kujawy	198	Rwedlinburg	122
Kulm	121	Rwidzyn czyli Marjenwerder	120
Ruma	40	Rwito	107
Rumassi	85	Rworra rz.	79 86
Ruńów	201		

L.

Labrador	99	La Rochelle	145
Lachowskie wspy	215	Laryssa	176
Ladoga jez.	38	Lasocin nad Wisłą w San-	
Lago-Maggiore	38	domirskim	
Lahn rz.	136 138	Lassa czyli Hlassa	
Lahor	75	Lausanne	141
Lajbach	124	La Valetta	171
Lakedywy	57	Lauenburg	158
Laksa	60	Lawenburg	157
Laland	157	Laxenburg	124
Landek	119	Lazaroni	170
Langwedocyja	145	Lech rz.	41 131
Lankaster kraina w Anglii	98	Lecce	170
Laos	76	Leeds	153
La Paz	108	Lejda	150
Laponczycy	217	Lejna	40 134
La Peyrouse	53	Lejchten wieś w Szlązku	
La Plata rz.	93	Leith	155
La Plata rzpta	108	Lelów w Olkuskim	
Laponija	160	Leman cz. jez. genewskie	
		Lemberg cz. Lwów	

	str.		str.
Lena	58 214	Łodomeryja	125
Lentzen cz. Łęczna . . .	134	Łoffoden	161
Leodium, Lüttich czyli		Łombardyja	129
Liège	149	Łomnitz szczyt w Kar-	
Leon	163	patach	
Lepante	178	Łondonderry	156
Lesbos wspa na Archip.		Łondyn	152
Leszno cz. Lissa	120	Łopez	80
Letyszew	187	Łoretto	169
Lewant	58	Łorient	146
Liban i Antiliban	59	Łotaryngija	143
Liberk cz. Rejchenberk	124	Łowen cz. Łowanum	
Liberyja	85	Łozanna	141
Libija	85	Łubaczew w g. Mińskiej	
Lichtenstein	138	Łubartow	204
Lida	189	Łubeka	139
Liflii	156	Łublana cz. Łajbach . .	124
Lignitz cz. Lignica . . .	119	Łublin	204
Likeos wsp.	57	Łubraniec	198
Liguryja		Łuchów cz. Łuków . . .	134
Lille	147	Łudwigsburg	132
Lima	108	Łudwigslust	136
Limburg	151	Łuizianna	105
Linmerick	156	Łukka	168
Lintz	124	Łuknow	73
Lipieck	192	Łuksemburg	151
Lipowiec w gub. Rjow-		Łulea	160
skieć		Łunenburg cz. Łuniewo	134
Lipno	206	Łuneville	143
Lippe	138	Łupata góra	80
Lipsk w Augustow.		Łutomierzyce cz. Leit-	
Lipsk cz. Leipzig	133	meritz w Czechach	
Lissa	120	Łutomirsk w Sieradzkim	
Litwa	216	Łutycy	136
Lityn	187	Łutzen pod Erfurtem	
Liverpool w Anglii	153	Łuxor n. Nilem w Egipcie	
Liverpool w Australii . .	112	Łuzacyja	133
Livorno	168	Łuzern	140
Łiw w Siedleckim		Łuzon cz. Manilla	
Łiwadyja cz. Hellada . .	178	Łuzytania czyli Portu-	
Łizbona	162	galija	
Łoango	86	Łwów cz. Lemberg . . .	126
Łoara cz. Ligiera	42 144	Łyon cz. Lugdun	143
Łodi	129		

L.

	str.		str.
Łabia cz. Elba rz.		Łowicz	197
Łagów w Opatow.		Łuck na Wołyniu . .	188
Łask	199	Łuków	205
Łaskarzew w Łuk.		Łużyce cz. Łuzacyja	
Łęczycza	197	Łużyczanie	210
Łęczna	204	Łysa góra w Sando-	
Łódź	197	mirskim	
Łomża	207	Łysobyki w Radzyń-	
Łopatka przyląd.	58	skim	
Łotysze	217		

M.

Maas cz. Moza . . .	149 150	Malstrom	161
Macedonija	174 175	Malta	171 35
Madagaskar	81	Malwiny cz. Falklan-	
Madajra rz.	95	dzkie wspy	98
Madera wsp.	80	Malwazyja miasto w Gre-	
Madras	74	cyi	
Madryt	162	Mała Azyja	64
Mahe	75	Mała Bucharyja . . .	61
Magellańska cieśn. .	94	Manchester	153
Magdeburg	122	Mandynowie	85
Magnuszew w Radomsk		Mandżuryja cz. Tungu-	
Majkoun	76	zyja	61
Majmaczyn	61	Manheim	135
Makao	61	Manilla	57
Maków	206	Mantua	129
Małe Antylle	98	Maranhon	95
Malabar	74	Marburg	136
Malacka cieśn. . . .	53	Marakaibo jez.	94
Malaga	164	Maratty	75
Malaguetta	85	Marawi jez.	65
Malaka	88	Maryjampol	207
Malborg cz. Marienburg	120	Marengo	166
Maldywskie wspy . .	57	Marienbad	125
Malakka	76	Marienburg cz. Malbork	
Malines cz. Mecheln .	148	Marienwerder czyli	
Mallicollo	114	Kwidzyn	120
Małorossyja	217	Markuszew w Lubel-	
Małorossyjanie . . .	217	skim	
Mallorka wspa . . .	165 36	Marmara	64

	str.		str.
Marna rz. wpada do		Mewe cz. Gniew nad	
Sekwany		Wisłą w Prusach	
Maroko	83	Mezen rz. w Rosyji wpa-	
Marsylija	144	da do morza Lodow.	
Martaban	76	Mezopotamija	66
Martynika wsp.	95	Miczygan jez.	94
Maryca cz. Marzyca . .	175	Miechów	202
Maryjańskie wspy . . .	113	Miedziana rz.	94
Maryland	105	Mędzyrzecz	205
Maskareny wspy	81	Mijako	63
Maskate	60	Mincio	129
Massachusset	105	Minder	122
Mastricht	151	Mingrelia	209
Matapan przld.	37	Minho	42
Mątwą	120	Mińsk	197
Maurytanija	83	Mińsk nad Swistoczą . .	188
Maurowie	83	Minusińsk	214
Mecheln cz. Malines . .	149	Minorka	35
Medyjolan	129	Miskolcz	128
Meiland cz. Milan . . .	129	Missolunghi	178
Medyna	68	Misnija cz. Mejssen . .	133
Mekinez	84	Missisipi rz.	95
Mekka	68	Missuri rz.	95
Mekenzie rz.	94	Mistra cz. Mizytra . .	178
Meklemburg	157 136	Mitawa	183
Meksykańska zat. . . .	93	Mława	206
Meksyk	106	Mnichowo cz. München	131
Mejningen	137	Modena	167
Mejssen cz. Myszeń		Modlin cz. Nowygieor-	
Mekinez	84	giewsk	206
Melitopol	186	Modliborzyce w Kras-	
Nemel cz. Kłajpeda . .	120	nostawskim	
Memel cz. Niemen . . .	38	Moghador	83
Men rz.	155 41	Mogielnica w Warszaw-	
Menam	56 76	skim	
Merecz w gub. Grodzkiej		Moguncyja cz. Maintz .	135
pamiętny śmiercią		Mohilew nad Dnieprem	187
Władysława Wazy		Mohilew nad Dniestrem	188
Mersey	153	Mokka	68
Merseburg	122	Moluckie wspy	57
Mersey rz.	153	Moldawa rz.	40 124
Messyna	171	Moldawlja	179
Metz	143	Monachium cz. München	131
Meurtha	41 143	Monako	167

	str.		str.
Mongolija	61	Mozajsk	193
Monomotapan	87	Mozambek	87
Mons cz. Bergen	149	Mozdok	185
Montauban	145	Mozella rz.	41 143
Montblanc	166 36	Mozyr.	189
Montenegro	180	Mramora	64
Montevideo.	109	Mścislaw w Mohilew-	
Montpellier.	145	skieć gub.	
Montreal.	101	Muchawice rz.	189
Morawskie góry	38	Mulda do Elby wpada	
Morawija.	41 125	Multan.	74
Morawi	79	Multany cz. Mołdawija .	179
Mordwa	217	München cz. Mnichow	
Mordy niedaleko Buga		Munden	122
w Siedleckim		Munster	122
Morea cz. Peloponez .	178	Murawa do Dunaju wpa-	
Morze Martwe.	53	da	
Moskwa	190	Murcyja.	164
Moskate	69	Murwiedro	164
Mostar	177	Murzuk.	83
Mosul.	67	Mysora.	74
Moza cz. Maas			

N.

Nachiczewan.	210	Negrepont cz. Eubea. .	178
Nagpur.	74	Negro przld	80
Namur.	149	Nejssa cz. Niza	119
Nangasaki.	63	Nedżet.	68
Nancy	143	Nekar rz.	41 132
Nanking.	60	Nepaul.	75
Nantes.	146	Nerbuddo.	74
Naręta	177	Nercza.	58 214
Narew	194	Nerczynsk.	58 214
Nasielsk	206	Netta rz.	207
Nassau.	137	Neufszatel.	140
Natolija.	64	Neusiedler jez	38
Naunburg.	122	Newcastle.	112 154
Nauplija cz. Napoli di Ro-		Nevada di Torata.	100
manija	178	Nevada di Illimani.	100
Nawara	162 165	Newa	38 182
Nawaryn cz. Pilos.	178	Newfoundland.	96
Naxos wsp. na Archip. .		Niagara.	94
Nazareth	66	Nices.	64
Neapol	169 170	Nida rz.	194

	<i>tsr.</i>		<i>str.</i>
Niedźwiedzie jez.	94	Puławy.	204
Niderlandy cz. Hollan- dyja.	149	Nowa Brytania.	113
Niemce wieś.	202	— Grenada.	107
Niemcy.	130	— Gwineja.	112
Nimega cz. Nimwegen.	150	— Holandya.	111
Niemen cz. Memel rz.	38	— Irlandya.	113
Niemirów nad Bugiem w Grodzieńskiéj gub. Nieswież w Mińskiéj gub. siedziba słynnego Ka- rola Radziwiłła (Panie Kochanku).		— Kaledonija.	113
Nieszawa.	194 198	— Kalifornija.	105
Niekolnicz jez.	94	— Kastylja.	162
Nieżyn.	186	— Połudn. Wallija.	112
Niger.	78	— Syberyja.	56
Nikaragua msto.	107	— Szkocyja cz. Aka- dyja.	99
Nikaragua jez.	94	— Wallija.	102
Nikobarskie wspy.	57	— Zelandya.	112
Nil.	79	— Zemla.	35
Nikopoli.	176	Nowe Filipiny.	113
Nimes.	145	Nowe-Hebrydy.	114
Niniwa.	67	Nowe-Miasto cz. Korczyn.	202
Nipon cz. Nifon.	57	Nowe Strzelce cz. Neu- Strelitz.	137
Nizam.	74	Nowoaleksandrowsk.	190
Nizza cz. Nica.	119 166 167	Nowogród.	184 207
Nistadt.	208	Nowogród siewierskinad Desną w Czernich.	
Niżny-Kamczack.	215	Nowogród na Wołyniu.	188
Niżny-Nowogród.	181	Nowogród w Augustow- skiém nad Narwią.	
Noga cz. Nogat.	120	Nowogródek.	189
Nord-Kap.	36	Nowy-Archangielsk.	216
Norfolk msto w Angliji		Nowy-Brunświk.	99
Norfolk wsp.	113	Nowy-Czerkask.	193
Norland.	160	Nowy-Georgiewsk czyli Modlin.	206
Normandyja.	146	Nowy-Hanower.	113
Normandzkie wspy.	155	Nowy Iczyn czyli Neu- Titschen.	125
Norymberga cz. Nürn.	131	Nowy-York.	105
Norwegija.	160	Nowy Orlean.	105
Norwich.	154	Nubija.	88
Nottingham.	154	Numidyja.	83
Novarra.	166	Nüstad cz. Nistad.	208
Nowa Aleksandryja czyli			

O.

	<i>str.</i>		<i>str.</i>
Oaza cz. Oise.	142	Ombaj.	57
Oaxaka w Meksyku.		Om rz.	212
Ob rz.	55	Omsk	212
Obdorsk wieś	213	Onega.	183 38
Oceanija.	111	Ontano jez.	94
Ochota rz.	214	Opatów.	200
Ochock.	214	Opatówek.	199
Ochockie morze	55	Opatowiec nad Wisłą.	
Oczakow.	187	Opawa cz. Tropau.	125
Odensee	157	Oppa rz.	125
Odessa.	187	Opoczno	200
Odra.	40	Opole	119
Oeland wsp.	161 36	Oportę czyli Porto	162
Offenbach.	136	Oranienbaum	183
Offen czyli Buda		Orar.	83
Ofir wulkan na wspie		Oraniec cz. rzeka Po-	
Sumatra		marahczowa	79
Ognista ziemia.	98	Oregon rz.	94
Ogrodzieniec	203	Oregon kraj w St. zjedn.	
Ohio rz. i kraj.	95	półn. Ameryki	
Ojców.	203	Orenburg	184
Oise rz. do Sekwany		Orihuello	164
Oka rz.	191 192 40	Orinoko	95
Olbrzymie góry.		Orkadzkie wspy	156 36
Oldenburg	136	Orlean	146
Olekma rz.	56	Ormuską cieśn.	55
Olekmińsk msto w gub.		Orsza w Mohylewskiěj	
jenisejskiěj.		Ortles	166
Oleśnica cz. Oels.	119	Ortegal	37
Olimp czyli Lacha góra		Orzeł cz. Oreł.	192
w Grecyi.		Osiek w Sandomirsk.	
Olinda msto w Brezylji		Osiek w Łukowsk.	
niedaleko Pernambuko		Osiek cz. Esseg.	128
Oliwa	120	Osnabryk	134
Oliwna góra.	68	Ostra rz.	186
Olgopol	187	Ossa rz. wpada do Wisły	
Olkusz.	202	w Prusach	
Olsztyn.	203	Ostenda	148
Ołomuniec cz. Olmütz	125	Ostiaki	211
Ołoniecka gub.	183	Ostrog	188
Oman	68	Ostrołęka	206

	str.		str.
Ostrów w Poznańskim		Otrante w Neapolit.	
Ostrów cz. Gustrów	134	Oude	74
Oszmiana w Wileńskiej	189	Oviedo	163
Ostzejskie gub.	183	Owajki	113
Otahejti	114	Owruż na Wołyniu	188
Ottomańskie cz. turec-		Oxford	154
kie państwo	173	Ozorków	198

P.

Pabianice w Sieradzkim		Patna	73
Pacanów, gdzie kozy		Patras	178
kuja w Stobnickim		Pawija	129
Pad cz. Po	42	Pays du Vaud	140
Paderborn	122	Paxo	173
Padwa	130	Peczora rz.	38
Pajęczno w Piotrkowsk.		Pegu	76
Paisly	155	Peking	60
Palermo	171	Pejpus cz. Czudzkje jez.	
Palestyna	66	Peloponez	36
Palmira czyli Tadmor		Peltwia rz.	126
w Syryi, ruiny		Pembroke	155
Palma	80 165	Pensylwanija	105
Pampas	109	Pentszabem	75
Pampeluna	165	Penza	192
Panamskie międzymo-		Pera	175
rze	91	Perejaślawl.	186
Panamska zat.	94	Pernambuko	110
Państwo kościelne	169	Perigueux	145
Papuazyja	112	Perekop	186
Paragwaj rz.	95 109	Perekopskie międzym.	36
Paragwaj	109	Perm	184
Paramaribo	111	Perpignan	145
Parana	95	Perth w Szkocyi	
Parczów niedaleko Wło-		Persyja	69
dawy		Persepolis	70
Parma	167	Persanta cz. Prośnica	118
Parnas czyli Liankur		Peruggia	169
górze w Grecyi		Peru	107
Paros	179	Peruwiańska rzplita	107
Paryż	142	Peszt	128
Passau cz. Passów	131	Peterhof	183
Passarowiec w Serbii		Petersburg	182
Patagonija	109	Peterwardein czyli Wa-	
Pawłowski	183	radyn	129

	str.		str.
Peterhof		Podlasie cz. Podlachija	
Petrozawodzk	183	Podole	187
Petropawłowski port	213	Poitiers we Francyi	
Petropawłowsk	214	Pokucie	126
Piacenza	168	Połaga niedaleko ujścia	
Pinchincha	100	Niemna nad morzem	
Piemont	166	Baltyckim	
Pieprzowe pobraże	85	Polacy	217
Pieskowa skała	203	Polesie	189
Pik-de-Tejda	80	Połock	190
Pikardyja	147	Polska	193
Pilau cz. Piława		Połtawa	189
Pilica rz.	194 195	Połaniec nad Wisłą	
Pilica msto	195	w Sandomirskim	
Pilkomajo rz. w Boliwii		Pomeranija cz. Pomorze	118
Piława cz. Pilau	121	Pomotu	114
Pilnitz pod Dreznem		Pompeja	170
Pilos cz. Nawargu	178	Pondyszery	75
Pina rz.	189	Peniewicz	190
Pinczow	201	Pont nad morzem Czar-	
Pińsk	189	ném w Małej Azji	
Pińskie błota	39	Pontecorvo w Neapolit.	
Piotrków	199	Portyjskie błota	169
Piotrków we Włocław.		Pokatepetl wulkan w Me-	
Pirmont w Ks. Waldek		ksyku	
Piryneje	37	Port-Jackson	112
Pitea	160	Porta Ottomańska	175
Pisa	168	Portici pod Neapolem	
Pitsburg	105	Porto cz. Oporto	162
Plau czyli Pław w Me-		Port-au-Prince	98
klemburgii		Portoryko wsp.	98
Plauen czyli Pławno		Portsmouth	154
w Luzacyi		Portugalija	161 162
Pławno w Warszawsk.		Poti	209
Płowce wieś pod Brze-		Potomak rz.	105
ściem Kujawskim		Potosi	108
Płock	206	Poznań	119
Płońsk	206	Prądnik	203
Placencyja	167	Praga czeska	124
Plymouth	157	Prasnysz cz. Przasnysz	206
Po cz. Pad	42 166	Prater	124
Poczdam	118	Pregel cz. Prigor	121
Poczajewska Ławra na		Prenzlau cz. Przemyśl	
Wołyniu		n. Wkrą w Brandeb.	

	str.		str.
Preny	207	wpadają w Krakowsk.	
Prerau cz. Przylów pod		Przemysł.	126
Ołomuńcem		Przyjacielskie wspy . .	114
Preussisch-Ejlau cz. Pru-		Psie pole pod Wrocław-	
ska Hława w Prusach		wiem	
Wschodnich		Psków	192
Presburg	128	Psota rz. do Dniepru	
Proskurów	187	Pucka zat. nad morzem	
Proсна rz.	195	Bałtyckim w Prusach	
Prowancyja	144	Wschod.	
Prusy	117	Puebla delos Angelos .	106
Prut	41 127	Puławy	204
Prużana	189	Pultusk	206
Prypeć rz.	39 189	Puszcza Białowiezka	
Przedbórz	200	w gub. Grodzkiej	
Przemsza biała i Przem-		Pyzdry przy ujściu Pro-	
sza Czarna do Wisły		sny do Warty . . .	199

R.

Raab	41 127	Razań.	192
Rabsztyn.	203	Reden	203
Raciborz cz. Ratibor nad		Reggio	167
Odrą w Szlązku		Rejchenberg	124
Raciąż pod Sierpcem		Rejnerz	119
Raciążek pod Nieszawą		Ren rz.	40
Radom	200	Rennes	146
Radomsk	199	Reszt	69
Radgoszcz w Meklem-		Rewel	183
burgii		Rheims	143
Radziwiłłów na Wołyniu		Richmond	153
Radzyń	205	Rimini	169
Radziejów	198	Rion	56 209
Rogena	129	Rio del Norte	95
Rajgród w August.		Rio dela Platta	95
Raków	201	Rio dela Platta	108
Rangun	76	Rio Negro	95
Raszyn pod Warszawą		Rio Janejro.	110
bój w 1809 r.		Riessengebirge	37
Rastadt w Radzeńskim		Rochefort	146
Ratzeburg	137	Rodos wsp.	58
Ratyzbona cz. Regens-		Rodan cz. Rhone . . .	42 144
burg	131	Rogożno w Poznańsk.	
Rawa	197	tu zginął Przemysław	
Ravenna	169	król polski.	

	<i>str.</i>		<i>str.</i>	
Romanija	59	174	Rotterdam	150
Romny		186	Rouen	146
Röraas		161	Rowno	188
Rosa		36	Rozetta	82
Rosbach w Saksonij Pru- skiej			Ruda cz. Tannenberg, bój w 1410 r.	
Rossienie w Kowieńskiéj gub.		190	Rudolstadt	138
Rostok cz. Rostoki . . .		134	Rugia	35 118
Rossyja		180	Ruszczuk	176
— Azyjat.		208	Ruś czerwona	125
— Ameryk.		215	Rybińsk	191
Rostów w gub. Jarosła- wskiej			Ryga	183
Rostów		185	Rzeczyca.	189
			Rżew	192
			Rzym	168

S.

Saala cz. Soła	160	Sandwich	113
Saardam	151	Snadziaki.	174
Sabaudyja	166	Sandomierz.	201
Sachara	84	Santa-Fe-de Bogota . . .	107
Sagunt	164	San-Domingo	98
Saint Cloud pod Pary- żem nad Sekwaną		Saiut Etienne	144
Sajgon.	76	San Filippi de Ben- guella	86
Sakkatu	90	San Francesco	105
Saksonija		— Juan rz.	107
Salamanka	163	— Gallen	140
Salambrija rz.	176	— Juan de Porteriko . . .	98
Salamis czyli Salamina wsp. niedaleko Aten		— Louis.	85
Salerno	170	— Malo	146
Salgir	185	— Marino	169
Salonika cz. Salon . . .	175	— Paulo de Loando . . .	86
Salzbrunn	119	— Salvador wsp.	110
Saltzburg	124	— Sebastian	165
Samara	184	Sanok w Galicyi	
Samarkanda		Sant Jago	108
Sambor	126	Santa-Maura	173
Samojedzi w Archan- gielskiej gub.		Santander	163
Samos wsp. na brzegach Syryji		Saone cz. Soue	144
San.	194	Sardynija	166
		Saratów	184
		Sarragossa	185
		Sarepta	185

	<i>tsr.</i>		<i>str.</i>
Sawa rz.	180	Sira	179
Sawanny		Sitka	
Schönbrunn	124	Siwah	84
Scyros wsp. na arhyp.		Skocjerak	161
Sedań w Lotaryngiji.		Skolda	148
Sechelle	81	Skierniewice	197
Segiedyn cz. Szegedyn	128	Skutari	176
Segovia w Hiszpaniji		Sławonija	127
Sejma rz.	165	Słomim	189
Sejkowie		Sluck	189
Sejny	207	Słowacy	
Sekwana cz. Seine	146, 142	Słoweńcy	220
Selters	133	Słowiańszczyzna	
Semlin cz. Zemlin		Smoleń	203
Semendryja.	180	Smoleńsk	192
Sena	87	Smorgon w Wileńskiej,	
Senegal rz.	79, 85	niegdyś słynna uczel-	
Sennar	89	nia niedźwiedzi	
Senegambija	85	Smotrycz rz.	187
Serajewo		Smyrna	
Serbija	179, 180	Sochaczew	197
Serbowie	220	Sodoma	
Seres	175	Sofala cz. Sena	
Seref rz.	126	Sofija	176
Serock	194, 206	Soissons we Francyi	
Setuwal		Sokole <i>wspy</i> czyli Fal-	
Sebastopol cz. Sewa-		klandzkie	98
stopol	185	Sokółka	189
Sewilla	163	Sokołów	205
Seweńskie góry		Sokotora	81
Sevres	142	Solce msto	201
Sidney	112	Solce wieś	202
Sidra zat.	79	Soloturn	140
Siedlce	204	Somme	147
Siedmiogród cz. Tran-		Sonderburg.	157
sylwanija	127	Soswa rz.	213
Sienna	168	Soża uchodzi do Desny	
Sieradz	199	Spalatro	123
Sierra-Leona	85	Spandau	118
Sierpc	206	Sparta	
Siewierz w Olkuskim		Spartel przld.	
Silistryja		Spezia wsp.	179
Sindhja	75	Spira cz. Speyer	132
Sion		Spitzburg	

	<i>str.</i>		<i>str.</i>
Spree cz. Sprowa.	132	Sto Krzyżka góra	195
Staden	134	Swidnica cz. Schvej-	
Stafford	154	dnitz	119
Stambuł czyli Konstan-		Sgo Wawrzyńcarz.	95
tynopol.	175	Swięciany.	189
Stanisławów		Swisłocz	189
Stara Szemacha	209	Syam	76
Starodub w Czernicho-		Syberyja	210
wskiej.	175	Sycylia	169 171
Starokonstantynów	188	Sylistryja.	176
Staszów	201	Synaj	
Stawiszczyn	199	Symbirsk.	184
Stauropol	185	Syrakuzy.	171
Steknica rz.	158	Symferopol	185
Stettin cz. Szczytno		Syrmija w Sławoniji	
Stobnica.	201	Syryja	
Stokholm	160	Szaflniza	140 141
Strahlsund	118	Szaggasowie	
Strelnia.	183	Szambery	166
Strimon rz.	175	Szampanja	143
Strasburg	143	Szaranta	145
Styr rz.		Szatel-Arab	
Styryja	124	Szara rz.	189
Stutgard	132	Szawle w Kowieńskiej	190
Stuhlweissenberg czyli		Szaumburg	138
Białogród		Szczebrzeszyn	204
Suakim	89	Szczuczyn w August.	
Suchum-Kale	209	Szemnitz.	128
Sudan	89	Szczecin czyli	
Sudety góry		Szczytno cz. Stettin	118
Suez	77 82	Szefild.	153
Suła rz.	185	Szkocyja	152
Sumatra wsp.		Szlezwig	157
Surat	74	Szoa	88
Surynam rz.	111	Szląsk.	119
Sumy		Szotlandzkie wspy	156
Suwałki	207	Szumla	176
Suza	84	Szleitz.	138
Suzdal w gub. Włodzi-		Szuja	191
mierskiej		Szwubija	
Swienemünde.	118	Szwytz	140
Sw. Bartłomieja wsp.		Szwajcarya.	139
Swieża zat. cz. Frysch-		Szwartzburg	138
Half		Szwarcwald	

	str.		str.
Szwecyja	160	Szydłowice w Opoczyń-	
Szweryn	136	skim	
Szydłów w Stobnickim		Szyraz.	69

T.

Tabago wsp.	98	Tercejra wsp.	80
Tabor góra w Palestynie		Terek rz.	185 40
Tachti-Katszar.	69	Terespol	205
Tafilet	84	Termopyle wązkie prze- ście pomiędzy górami w Grecyi	
Tag cz. Tajo.	163	Teschen cz. Cieszyn	
Taganrog.	193	Tessalija.	174 176
Tahejti cz. Otajti.	113	Tessino rzeka wpadają- ca do Po	
Tambów	192	Teterewa rz.	188
Tamiza.	152 41	Tetuan.	84
Tanger.	84	Texas	105
Tannenberg cz. Ruda w Prusach.		Theriesenstadt w Cze- chach warownia nad Elbą	
Tarczyn pod Warszawą		Theriesenpol.	128
Targowica w Kijowskiéj gubernii.		Tigre	88
Tarent.	171	Tilsit cz. Tylza.	121
Tarłów w Sandom.		Timbukta	90
Tarnów	126	Timor.	57
Tarnogród	204	Titikaka jez.	94
Tarnopol.	126	Tiumen	213
Tarsus w M. Azyji		Tivoli pod Rzymem	
Tassisudan	62	Tlemeicen	83
Tatoryja	59	Tobol rz.	212
Tatry cz. Karpaty		Tobolsk	212
Tauris.	69	Tokaj	128
Taurus góry.	59	Tokal	64
Taurogen.	190	Tokantin rz.	
Tauryda cz. Krym.	36	Toledo.	163
Tauryckie góry.	37	Tomaszow.	197
Teaki cz. Haka.	173	Tombuktu cz. Timbuktu	90
Teheran	69	Tomsk.	213
Teleckie jez. w Syberyi		Tonkantın	95
Telsze.	190	Tondern	157
Temeszwar w Węgrzech		Tonga	114
Tennaro rz.	166	Topajoz	95
Teneryffa.	80	Töplitz	125
Teodozyja.	186		
Teplitz cz. Cieplice	125		
Terra del Fuega.	98		

	str.		str.
Tonkin	76	Trubilia	186
Tonkińska zat.	53	Tryest.	124
Torgau w Saksonii		Trzemeszno.	126
Pruskiej		Tsitsikar.	61
Torneo rz. między Szwecyją i Rosyją		Tubingen cz. Tubinga .	132
Toruń	121	Tuła.	192
Toskanija	167	Tulizzków w Konińskim	
Toulon.	145	Tulon	145
Toulouse.	145	Tunel	152
Tournay	148	Tunguzja cz. Mandżuryja	
Tours	147	Tunis	177 83
Towarzyskie wspy . . .	113	Tura rz.	213
Trabezond czyli Trebizond	64	Turcyja.	173
Trębowla	126	Turek nie daleko Warsz.	199
Tracyja	174	Turfan	61 62
Trafalgar	164	Turgan.	140
Trazymeńskie jez. . . .	169	Turkestan.	59
Trawna rz.	158	Turyn	166
Trawnik	177	Turyngija.	122
Trawankur	74	Twer	192
Travemunde		Tyber rz.	43
Trębowla.	126	Tybet.	62
Tręczyn w Morawiji		Tyflis	207
Trewir cz. Trier.	122	Tyger	56
Trinidad	98	Tykocin	207
Trinkonomale	57	Tylża cz. Tilsit. . . .	121
Trident cz. Trient. . . .	124	Tyne.	154
Tripoli.	66	Tyr w Fenicyji	
Tripolis	177 82	Tyrol	124
Troja cz. Illium.	65	Tyrreńskie cz. Toskańskie morze	
Troki pod Wilnem. . . .	189	Tyszowce w Tomaszewskim	
Tropau cz. Opawa	125		
Troyes.	140		

U.

Udino cz. Widelin. . . .	130	Ummrapura	76
Uglicz pod Moskwą		Unterwalden.	140
Ukayale rz.	95	Upa rz.	192
Ufa.	184	Upsala.	160
Ukrajina	187	Ural.	40 193
Ulm.	132	Uralsk.	193
Umea	160	Uralska ziemia.	193
Umań cz. Humań		Uralskie góry	36

	str.		str.
Urbino w państwie ko-		Urugwaj	110
ścielném		Usckamienogórszk . . .	213
Uri	140	Usedom wsp.	35 118
Urmija jez.	55	Utrecht	150
Urugwaj rzplita. . . .	110	Urbekewie	59

W.

Waadt cz. Pays du Vaad	140	Watykan	166
Wacow cz. Wajtzen. .	41	Wawel góra	127
Wagram pod Wiedniem		Węgrów	205
Wajpacz cieśn. na mo-		Węgry.	127
rze lodowatém		Wehabici.	69
Wajgacz wsp. na morzu		Walewa cz. Weblau . .	121
lodowatém		Weltawa cz. Mołdawa .	40
Wajtzen	41	Wejmar	137
Waldek	138	Wenecyja	130
Valenciennes	142	Wener jez.	38
Valence	144	Wenezuela.	107
Walencyja	164	Werden	134
Wallija	152 155	Vera-Cruz.	106
Wallis.	140	Verdun.	143
Valladolid	163	Werona	130
Waldajsko wyzyna. . .	37	Werra rz.	40
Valparajzo	108	Versailles	142
Wan jez.	55	Verviers.	149
Wandea	145 ^d	Westfalija.	122
Van-Diemen.	113	Westminster.	153
Wankuwer	99	Wetter jez.	38
Wardebuz.	161	Wezera rz.	40 136
Waradyn.	129	Wezuwijusz.	170
Warmija	121	Wiatka rz. wpada do	
Warmbrunn	119	Kamy	184
Warna.	176	Wiatka msto.	184
Warnów cz.		Wiazma.	192
Wronia rz.	136 137	Wiborg.	157
Warszawa	196	Widdin	176
Warta rz.	193	Wiedeń.	123
Warta msto.	199	Wielinka.	126
Warlborg.	137	Wielika rz.	191
Washington.	104	Wielka Brytanija . . .	151
Wasilków w Rijowskiém		Wielko-Rossyjanie . .	216
Wasilków pod Białym		Wieluń.	199
stokiem		Wieprz rz.	194 196
Waterloo.	148	Wieruszów nad Prosną	
Waterford.	156	w Wieluńskiem	

	str.		str.
Wight wsp.	155	Włodzimierz nad Klu-	
Wilach.	124	zmą.	191
Wilejka rz.	189	Wogczy czyli Vosges. .	37
Wilija rz.	38 189	Wolbrom.	203
Wilanów	196	Wollir	36
Villa Rica cz. Villa Im-		Wołchów	184
periale.	116	Wołga.	40 184
Wiłkomierz.	190	Wołgsk.	184
Wiłkowyski	207	Wołkowysk.	189
Wilno.	189	Wołogda.	182
Wilhelmshöhe	136	Wołosza cz. Wołosz-	
Windsor	153	czynna.	179
Wiunica	187	Volturno.	170
Winnipeg jez.	94	Wołyn	188
Virginija kraj w stanach		Worms cz. Wormacyja	135
zjedn. półn. Amer.		Worskta.	186
Wirtembergija.	132	Woroneż.	185
Wisbaden.	137	Wotiacy	217
Wisby	161	Wrocław.	119
Wipper rz.	122	Wichowa cz. Fraustadt	120
Wisła rz.	38 194	Wiirtzburg.	132
Wiślica.	201	Wyborg	203
Wisłoka rz.	184	Wysokie litewskie w gro-	
Wismar cz. Wiszomierz	136	dzięńskięj gubernii	
Wisztyniec	207	Wysokie mazowieckie	
Witebsk	189	pod Tykocinem	
Wittenberg	122	Wyszogród	206
Vittoria.	165	Wyższe jez.	94
Władysławów	207	Wyżyna Wałdyjska . .	37
Władykaukaz	210	Wyspy gwinejskie. . .	81
Włochy cz. Italija. . .	166	— zielonego przy-	
Włocławek	198	ładka	81
Włodawa.	205	— Wniebowzięcia. .	81
Włodzimierz nad Bu-		— Św. Heleny . . .	81
giem.	188		

X.

Xeres de la Fronterra	Ximo — —	
Xikoko wspa w Japoniji	Xingu rz.	95

Y.

Yarmouth msto w Angliji	Yukatan w Gwatymali
York w Angliji	Yarkend w Małej Bucha-

Z.

	str.		str.
Zaardam	151	Zemlin	129
Zabajkalski obwód	214	Ziemia ognista czyli	
Zagorowo.	198	Terra del Fuego	98
Zagrzeb' cz. Agram.	128	Ziemia Czukocka w Sy-	
Zaira rz.	79	beryji	
Zajsang jez.	53	Ziemia Kozaków Doń-	
Zakatekos.	196	skich	193
Zakroczym nad Wisłą		Ziemia Kozaków Czar-	
w Płockiem		nomorskich	193
Zaleszczyki nad Dnie-		Ziemia Wojska Ural-	
strem w Galicyji		skiego	193
Zamość	204	Zerbst cz. Szczerbiszcz	
Zambezi.	79 87	Zittau cz. Żytawa.	133
Zambrow w Łomżyń-		Zgierz	198
skiem		Zimbae	87
Zanga rz.	210	Złoczew	126
Zangweba	88	Zug	140
Zante wsp.	173	Zółkiew msto w Galicyi	
Zarki	203	Zmudź.	190
Zara.	128	Zielony przłdek	
Żarnów w Opoczyńskim		Zuławy	120
Żarnowice niedaleko Pi-		Zujdresee	151
licy	203	Zund cieśń.	157
Zasław na Wołyniu.	188	Zurich.	140
Zawichost.	194 201	Zweibrücke czyli Księ-	
Zduńska wola	199	stwo Dwóch Mostów	132
Zejła czyli Adel		Zwikau cz. Cwikow	133
Zelandya wsp.	35 157	Zwoleń	200
Zelwa	189	Zychlin w Gostyńskim	
Żelechów	205	Żytomierz	188

$\frac{236}{1791}$ 17
 1854

1848
 1854

1848

1854

1848

1854

1848

1854

1848

1854

1848

1854

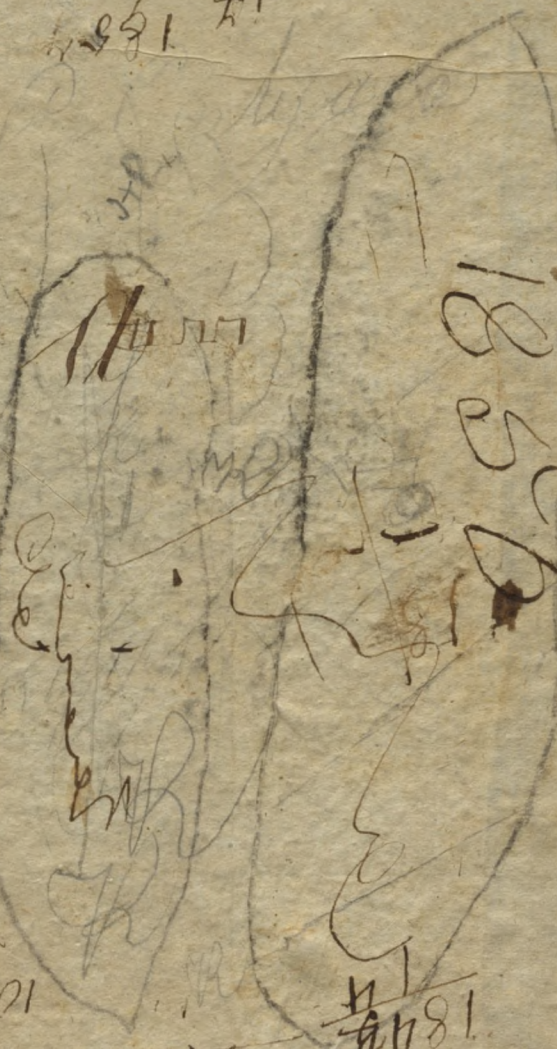
1848

1854

1848

1854

1848

1848
 1854

$\frac{14}{1848}$
 1854

1848
 1854

10 feet
 43

